

Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej w Białymstoku

Wieloletni Program Rozwoju Ekonomii Społecznej w województwie podlaskim do roku 2027. Ekonomia Solidarności Społecznej

projekt

Białystok 2020

WYKAZ UŻYWANYCH SKRÓTÓW:

CIS – Centrum Integracji Społecznej
ES – Ekonomia społeczna
GUS – Główny Urząd Statystyczny
KIS – Klub Integracji Społecznej
KPRES – Krajowy Program Rozwoju Ekonomii Społecznej
LGD – Lokalna Grupa Działania
MRPiPS – Ministerstwo Rodziny Pracy i Polityki Społecznej
NGO – Organizacje pozarządowe
OPS – Ośrodek Pomocy Społecznej
OWES – Ośrodek Wsparcia Ekonomii Społecznej
OZRSS – Ogólnopolski Związek Rewizyjny Spółdzielni Socjalnych
PCPR – Powiatowe Centrum Pomocy Rodzinie
PES – Podmioty Ekonomii Społecznej
PO KL – Program Operacyjny Kapitał Ludzki
PRFON – Państwowy Fundusz Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych
PS – Przedsiębiorstwo społeczne
PUP – Powiatowy Urząd Pracy
PUW – Podlaski Urząd Wojewódzki
RKRES – Regionalny Komitet Rozwoju Ekonomii Społecznej
ROPS – Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej
ROT – Regionalne Obserwatorium Terytorialne
SRPS – Strategia Rozwiązywania Problemów Społecznych
SS – Spółdzielnia socjalna
UMWP – Urząd Marszałkowski Województwa Podlaskiego
WPRES – Wieloletni Program Rozwoju Ekonomii Społecznej w Województwie Podlaskim na lata 2013-2020
WTZ – Warsztat Terapii Zajęciowej
WUP – Wojewódzki Urząd Pracy
ZAZ – Zakład Aktywności Zawodowej
ZPCh – Zakład Pracy Chronionej

Spis treści

1.	Wstęp	4
2.	Metoda i proces tworzenia WPRES.....	6
3.	Miejsce i rola ES w strategiach i programach krajowych	7
4.	Sytuacja społeczno-gospodarcza województwa podlaskiego – podsumowanie wybranych zagadnień wg. subregionów województwa podlaskiego	9
5.	Sektor ekonomii społecznej w województwie podlaskim – najważniejsze wnioski	13
6.	Analiza SWOT podmiotów ekonomii społecznej (PES) w województwie podlaskim pod kątem ich możliwości rozwojowych.....	20
7.	Kluczowe sfery rozwoju w województwie podlaskim jako możliwości rozwoju ekonomii społecznej	21
8.	Priorytety, cele, działania.....	28
8.1.	Priorytet I. Ekonomia społeczna i solidarna powszechnie i pozytywnie postrzegana przez mieszkańców województwa podlaskiego	28
8.2.	Priorytet II. Trwałe i silne przedsiębiorstwa społeczne i podmioty ekonomii społecznej w województwie podlaskim.....	31
8.3.	Priorytet III. Spójny i efektywny system wsparcia ekonomii społecznej i solidarnej	33
9.	System realizacji	36
10.	System monitoringu i ewaluacji	41
<i>Załącznik nr 1. Wybrane elementy diagnozy społeczno-gospodarczej województwa podlaskiego</i>		<i>44</i>
<i>Załącznik nr 2. Sektor ekonomii społecznej w województwie podlaskim.....</i>		<i>57</i>
2.1.	<i>Podmioty ekonomii społecznej</i>	<i>57</i>
2.2.	<i>Współpraca jednostek samorządu terytorialnego z PES</i>	<i>77</i>
2.3.	<i>System wsparcia ES - Ośrodki Wsparcia Ekonomii Społecznej.....</i>	<i>81</i>

1. Wstęp

Wieloletni Program Rozwoju Ekonomii Społecznej w województwie podlaskim do roku 2027. Ekonomia Solidarności Społecznej to dokument strategiczny, który diagnozuje problemy oraz wyznacza podstawowe kierunki działań w województwie podlaskim, mające na celu rozwój i upowszechnianie ekonomii społecznej. Dotychczas obowiązujący *Wieloletni Program Rozwoju Ekonomii Społecznej w województwie podlaskim na lata 2013-2020* wymagał uaktualnienia. W związku ze zmianą sytuacji społeczno-gospodarczej należało zaktualizować diagnozę obszaru ekonomii społecznej oraz zweryfikować cele i kierunki podejmowanych interwencji. Aktualizacja w głównej mierze ma na celu dostosowanie zapisów WPRES do głównych dokumentów strategicznych i programowych kraju oraz regionu, wyznaczających zakres i ramy funkcjonowania ekonomii społecznej w przyszłych latach.

WPRES jest programem wojewódzkim w zakresie rozwoju ekonomii społecznej. Dokument diagnozuje także kondycję ekonomii społecznej w regionie oraz wskazuje ścieżki jej rozwoju. Ponadto wyraźnie określa istotną rolę ekonomii społecznej w regionie jako narzędzia, które tworzy aktywną politykę społeczną. Program po zmianach obowiązywać będzie do 2027 r.

WPRES uzupełniony został o nową definicję ekonomii solidarnej. To ważne, ponieważ dotyczy ona kluczowych zagadnień z perspektywy polityki publicznej w obszarze ekonomii społecznej, jakimi są reintegracja społeczna i zawodowa osób zagrożonych wykluczeniem społecznym oraz tworzenie dla nich miejsc pracy wysokiej jakości w podmiotach ekonomii społecznej. W tej grupie mieszczą się m.in. długotrwale bezrobotni, niepełnosprawni, seniorzy czy też osoby opuszczające pieczę zastępczą. W programie mocno zaakcentowano wpisanie nowych instrumentów i podmiotów w dotychczasowy system wsparcia osób, które z różnych przyczyn znalazły się w trudnej sytuacji życiowej.

Sektor ekonomii społecznej to ważny element regionalnej polityki w zakresie zatrudnienia i integracji społecznej.

Ekonomia społeczna – to sfera aktywności obywatelskiej i społecznej, która przez działalność gospodarczą i działalność pożytku publicznego służy: integracji zawodowej i społecznej osób zagrożonych marginalizacją społeczną, tworzeniu miejsc pracy, świadczeniu usług społecznych użyteczności publicznej (na rzecz interesu ogólnego) oraz rozwojowi lokalnemu¹.

Obszar wskazany definicją ekonomii społecznej obejmuje w szczególności:

- organizacje pozarządowe oraz podmioty, o których mowa w art. 3 ust. 3 ustawy z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie;
- koła gospodyń wiejskich²;
- spółdzielnie pracy;

¹ Krajowy Program Rozwoju Ekonomii Społecznej do 2023 roku. Ekonomia Solidarności Społecznej, Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa 2019, s.10

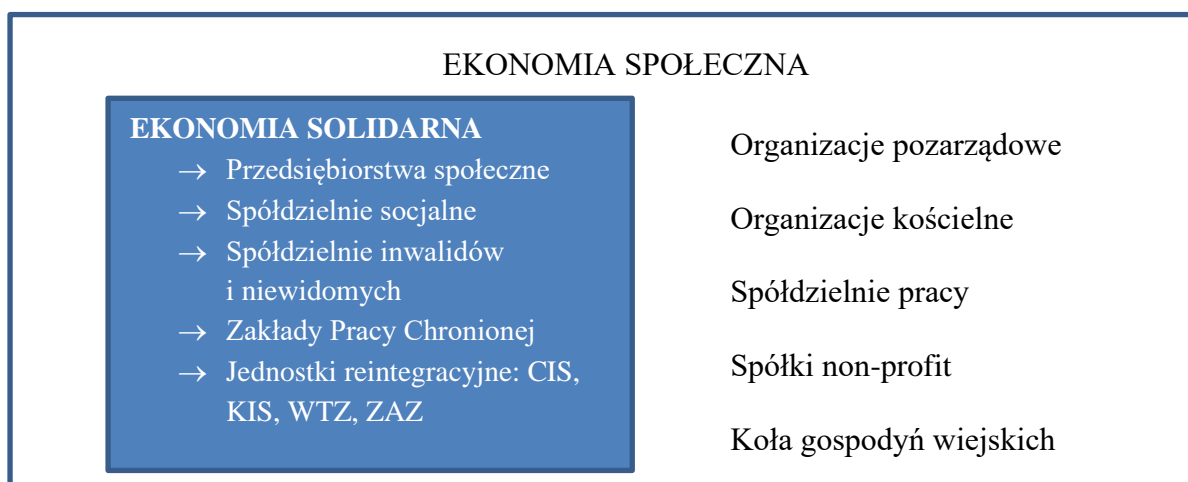
² Za podmioty ekonomii społecznej uznać należy koła gospodyń wiejskich, o ile posiadają one osobowość prawną

- podmioty ekonomii solidarnej.³

Istotnym novum Ekonomii Solidarności Społecznej jest wyodrębnienie wewnątrz ekonomii społecznej tej grupy podmiotów, których podstawowym celem jest reintegracja społeczna i zawodowa osób zagrożonych wykluczeniem społecznym. Pokazując zatem całe spektrum podmiotów ekonomii społecznej, wskazuje się węższą grupę sektora, czyli podmioty realizujące wyraźny cel aktywizacyjny i reintegracyjny w ramach sektora ekonomii społecznej.

Ekonomia solidarna – to część ekonomii społecznej, której podstawowym celem jest aktywizacja zawodowa i integracja społeczna, w tym reintegracja zawodowa i społeczna osób zagrożonych wykluczeniem społecznym, oraz rehabilitacja społeczna i zawodowa osób niepełnosprawnych.

EKONOMIA SPOŁECZNA I SOLIDARNA

Źródło: Krajowy Program Rozwoju Ekonomii Społecznej do 2023 roku. Ekonomia Solidarności Społecznej, Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa 2019, s.10

Wieloletni Program Rozwoju Ekonomii Społecznej w województwie podlaskim do roku 2027 stanowi odpowiedź na realne problemy regionu, a z drugiej strony wychodzi naprzeciw wymogom wynikającym z dokumentów wyższego rzędu, przede wszystkim Krajowego Programu Rozwoju Ekonomii Społecznej (KPRES) przygotowanego przez Departament Ekonomii Społecznej i Solidarnej w Ministerstwie Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej.

Niniejszy dokument składa się z kilku części. W pierwszej przedstawiony został proces tworzenia WPRES. W rozdziale drugim opisano miejsce i rolę ekonomii społecznej w strategiach i programach krajowych. Program zawiera również analizę mocnych i słabych stron oraz szans i zagrożeń dla ekonomii społecznej województwa podlaskiego (SWOT). Najważniejszą część dokumentu tworzą wypracowane i określone na najbliższe lata priorytety,

³ Krajowy Program Rozwoju Ekonomii Społecznej do 2023 roku. Ekonomia Solidarności Społecznej, Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa 2019, s.10

cele i działania dla ekonomii społecznej województwa. Dodatkowo dokument określa adresatów tych zadań, wskaźniki oraz informacje nt. systemu monitorowania i ewaluacji zaplanowanych działań.

2. Metoda i proces tworzenia WPRES

Wieloletni Program Rozwoju Ekonomii Społecznej w województwie podlaskim do roku 2027 został przygotowany przez Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej w Białymstoku w ramach Projektu „Koordynacja i monitorowanie rozwoju ekonomii społecznej w regionie” współfinansowanego ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Podlaskiego na lata 2014 – 2020, Oś Priorytetowa VII Poprawa Spójności Społecznej, Działanie 7.3 Wzmocnienie roli ekonomii społecznej w rozwoju społeczno-gospodarczym województwa podlaskiego, przy udziale członków Regionalnego Komitetu Rozwoju Ekonomii Społecznej, powołanego w dniu 29 sierpnia 2017 r. Uchwałą Nr 235/3198/2017 Zarządu Województwa Podlaskiego (uchwała zmieniającą uchwałę Nr 138/1695/2016 z dnia 24 maja 2016 roku w sprawie aktualizacji członków Regionalnego Komitetu Rozwoju Ekonomii Społecznej w Województwie Podlaskim). W skład Komitetu wchodzi ponad trzydziestu przedstawicieli instytucji związanych z problematyką rozwoju ekonomii społecznej w województwie podlaskim tj. przedstawiciele samorządu województwa i samorządów lokalnych, a także reprezentanci podmiotów ekonomii społecznej, ośrodków wsparcia ekonomii społecznej, sfery nauki, biznesu oraz organizacji pozarządowych.

Podstawą tworzenia dokumentu było więc partnerstwo przedstawicieli wszystkich środowisk regionalnych działających na rzecz osób zagrożonych wykluczeniem społecznym. Wstępne wersje dokumentu oraz propozycje kluczowych zmian były przedmiotem dyskusji i prac warsztatowych prowadzonych w trakcie spotkań RKRES.

3. Miejsce i rola ES w strategiach i programach krajowych

Ze względu na specyfikę ekonomii społecznej, kształtowanie klimatu dla jej rozwoju, konieczność budowania odpowiedzialności społecznej i partnerstw, słowem z uwagi na złożoność zjawiska, zagadnienie to znajduje swoje miejsce w różnych dokumentach polityki rozwoju opracowywanych zarówno na poziomie kraju, jak i regionu. Od tych dokumentów w dużej mierze zależy trafność, celowość i spójność prowadzonych działań w dłuższej perspektywie czasowej.

Ekonomia społeczna i solidarna została uwzględniona w **Strategii na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju (SnOR)**, która jest kluczowym dokumentem państwa polskiego w obszarze średnio- i długofalowej polityki gospodarczej. Zagadnienia dot. ekonomii społecznej uwzględnione zostały w obszarze „Spójność społeczna”, w punktach: „Poprawa dostępności do usług, w tym społecznych i zdrowotnych” oraz „Wsparcie grup zagrożonych ubóstwem i wykluczeniem oraz zapewnienie spójności działań na rzecz integracji społecznej”. Zgodnie ze Strategią: „Kluczową rolę we wspieraniu integracji społecznej mogą odegrać podmioty ekonomii społecznej i organizacje pozarządowe. Wykorzystując zasoby i działając w obszarach uznawanych za nieefektywne w kategoriach działalności komercyjnej (m.in. obszarze usług społecznych użyteczności publicznej), mogą stać się ważnym ogniwem łączącym cele społeczne z działalnością gospodarczą. Celem tych działań powinna być budowa modeli rozwoju gospodarczego w skali lokalnej, opartych o zasady sprawiedliwości społecznej i odpowiedzialnego rozwoju⁴”. Podmioty ekonomii społecznej mają pełnić ważne funkcje związane z dostarczaniem usług społecznych na rzecz osób niesamodzielnych i zagrożonych wykluczeniem społecznym, w tym zwłaszcza w obszarze „białej” i „srebrnej” gospodarki oraz wsparciem grup zagrożonych ubóstwem i wykluczeniem społecznym poprzez tworzenie miejsc aktywizacji i pracy.

Ekonomia społeczna została też wyróżniona jako obszar pomocny w kształtowaniu rynku pracy. W związku z obserwowanym ubytkiem zasobów siły roboczej na rynku pracy kluczową rolę w najbliższych latach odgrywać będzie aktywizacja zawodowa rezerw kapitału ludzkiego z grup dotychczas szczególnie zagrożonych bezrobociem i dezaktywizacją: osób młodych, kobiet (w tym matek nieaktywnych zawodowo), osób niepełnosprawnych, osób w wieku 50+, osób długotrwale bezrobotnych oraz w sektorach, gdzie występuje bezrobocie ukryte (np. rolnictwie). Należy tu odróżnić osoby w zasadzie gotowe do podjęcia pracy od osób z określonymi deficytami. W przypadku osób w szczególnie trudnej sytuacji, które często nie są w stanie poradzić sobie na otwartym rynku pracy, zastosowanie powinny mieć instrumenty ekonomii społecznej.

W SnOR został wpisany projekt strategiczny, dedykowany wsparciu sektora ES: Ekonomia solidarności społecznej – program wzmocnienia sektora ekonomii społecznej (w szczególności w realizacji usług społecznych użyteczności publicznej na rzecz osób zagrożonych wykluczeniem społecznym), łączący w sobie założenia programów: Funduszu Inicjatyw Obywatelskich i Krajowego Programu Rozwoju Ekonomii Społecznej.

⁴ Str. 166 SnROR

W dokumencie strategicznym polityki regionalnej państwa tj. **Krajowej Strategii Rozwoju Regionalnego 2030 (KSRR)**, również ekonomia społeczna znalazła swoje miejsce. Strategia ta jest zbiorem wspólnych wartości, zasad współpracy rządu i samorządów oraz partnerów społeczno-gospodarczych na rzecz rozwoju kraju i województw. W kierunku interwencji dot. rozwoju kapitału ludzkiego i społecznego zapisano, że „istotną rolę w zwiększaniu zasobów pracy i rozwijaniu kapitału społecznego odgrywać będzie ekonomia społeczna. PES dysponują potencjałem do świadczenia usług społecznych użyteczności publicznej odpowiadających na konkretne potrzeby członków społeczności lokalnej. Usługi te mają często charakter środowiskowy, w rezultacie najefektywniej przekładają się na zwiększenie aktywności społecznej osób, które z nich korzystają⁵”.

Dokumentem programowym dedykowanym problematyce ekonomii społecznej i solidarnej jest przyjęty w styczniu 2019 **Krajowy Program Rozwoju Ekonomii Społecznej do 2023 roku. Ekonomia Solidarności Społecznej (KPRES)**. Dokument ten wyznacza kluczowe kierunki interwencji publicznej, mającej służyć kształtowaniu jak najlepszych warunków dla rozwoju ekonomii społecznej i przedsiębiorstw społecznych. Adresowany jest przede wszystkim do instytucji publicznych, tworzących i realizujących konkretne polityki, jak również do osób działających w sektorze ekonomii społecznej.

Cel strategiczny zakłada, iż ekonomia społeczna i solidarna stanie się istotnym instrumentem aktywnej polityki społecznej, wsparcia rozwoju społecznego oraz lokalnego. Cel główny koncentruje się na tym, iż do roku 2023 podmioty ekonomii społecznej i solidarnej będą ważnym elementem aktywizacji i integracji społecznej osób zagrożonych wykluczeniem społecznym oraz dostarczycielami usług użyteczności publicznej. Na poniższej grafice przedstawiono szczegółowe informacje na temat obszarów, priorytetów i rezultatów, założonych do realizacji w najbliższych latach.

⁵ Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2030. Rozwój społecznie wrażliwy i terytorialnie zrównoważony, Warszawa 2019, s. 68.

„Koordynacja i monitorowanie rozwoju ekonomii społecznej w regionie”

Projekt pozakonkursowy współfinansowany ze środków Unii Europejskiej w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego

Strategia Rozwoju Województwa Podlaskiego 2030 również wskazuje na potrzebę rozwoju ekonomii społecznej w województwie podlaskim. „Zapewnienie aktywności mieszkańców wymaga poprawy spójności społecznej poprzez zapewnienie usług na rzecz osób i środowisk zagrożonych wykluczeniem społecznym. Istotne jest w tym kontekście wzmocnienie roli ekonomii społecznej i solidarnej”⁶ - (cel operacyjny 2.2. Aktywni mieszkańcy).

⁶ Strategia Rozwoju Województwa Podlaskiego 2030, Departament Rozwoju Regionalnego UMWP, Białystok 2020 r., s. 37

4. Sytuacja społeczno-gospodarcza województwa podlaskiego – podsumowanie wybranych zagadnień wg. subregionów województwa podlaskiego

Niniejszy rozdział stanowi próbę podsumowania opracowanej analizy sytuacji społeczno – gospodarczej regionu. Szczegółowy opis najważniejszych zjawisk znajduje się w załączniku nr 1.

Województwo podlaskie podobnie jak pozostałe regiony, musi stawić czoła procesowi starzenia się społeczeństwa. W województwie podlaskim następuje szybszy niż w pozostałych częściach kraju spadek udziału ludności w wieku przedprodukcyjnym w populacji regionu, co w praktyce oznacza zmniejszające się zasoby ludzkie, mogące rozwijać województwo na różnych płaszczyznach społeczno-gospodarczych. np. na rynku pracy. Pomimo że województwo wyróżnia się dość dużą aktywnością zawodową osób w wieku produkcyjnym, to właśnie mieszkańcy mający od 25 do 44 lat są największą grupą osób bezrobotnych. Należy także dodać, że ponad 40% beneficjentów pomocy społecznej to właśnie osoby w wieku produkcyjnym. Jak wspomniano, wśród osób zarejestrowanych w podlaskich urzędach pracy, duży udział mają osoby długotrwale bezrobotne. Co istotne, bezrobocie jest drugą w kolejności, najczęstszą przyczyną korzystania z pomocy społecznej i pomimo tego, że wskaźnik korzystania z pomocy społecznej maleje w województwie podlaskim, to zwiększa się liczba osób korzystających z pomocy długotrwale.

Biorąc pod uwagę kryterium wykształcenia, największą grupą bezrobotnych są osoby najslabiej wykształcone. I choć, jak wynika z badań prowadzonych przez Urząd Statystyczny, niskie wykształcenie sprzyja wystąpieniu skrajnego ubóstwa, to wśród osób bez pracy wzrasta udział absolwentów szkół wyższych.

Prowadzenia własnej działalności gospodarczej podejmuje się w województwie podlaskim mniej osób niż w innych regionach Polski . W wymiarze tzw. aktywnej przedsiębiorczości region zajmuje jedno z ostatnich miejsc wśród województw.

Analizując sytuację społeczno-gospodarczą w ujęciu subregionalnym, dostrzec możemy wyraźne różnice pomiędzy poszczególnymi obszarami województwa podlaskiego.

Subregionem o najkorzystniejszej sytuacji jest niewątpliwie subregion największy, czyli **białostocki**. W obszarze demografii jako jedyny odnotował wzrost liczby mieszkańców i tylko tu zwiększył się udział ludności w wieku przedprodukcyjnym. Wielkość subregionu niewątpliwie przekłada się na obraz tutejszego rynku pracy: wysokim wskaźnikom liczby pracujących, liczby osób fizycznych prowadzących działalność gospodarczą oraz liczby działających tu podmiotów gospodarczych towarzyszy najwyższy w województwie spadek bezrobocia, a mieszkańcy subregionu rzadziej niż pozostali korzystają z pomocy społecznej. Subregion cechuje mniejszy odsetek osób bezrobotnych najslabiej wykształconych, równocześnie wyróżniając się dużo wyższym niż w pozostałych subregionach udziałem bezrobotnych absolwentów szkół wyższych. Wielkość subregionu wpływa również na liczbę popełnianych na jego obszarze przestępstw oraz najniższy wskaźnik ich wykrywalności.

Wyżej opisane zjawiska mają odmienny charakter na terenie najmniejszego subregionu, czyli **bielskiego**. Mianowicie, subregion ten charakteryzuje wyraźnie dominujący udział

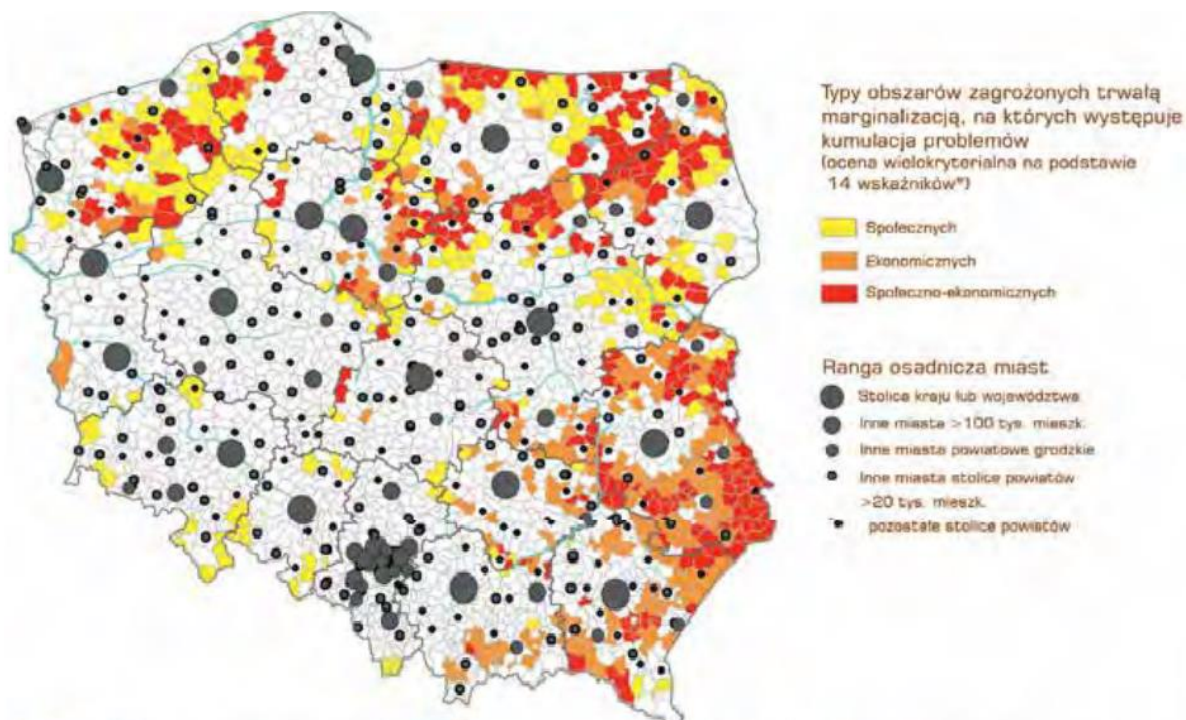
najstarszych mieszkańców (wyższy niż w skali województwa i kraju) przy najmniejszym w całym województwie odsetku ludności w wieku do 19 lat. Udział ludności w wieku przedprodukcyjnym spada tu najszybciej. Skala korzystania z pomocy społecznej jest tu największa. Widoczny jest również rosnący problem ubóstwa oraz uzależnień. Pomimo, iż w subregionie bielskim liczba bezrobotnych spadała najwolniej, to stopa bezrobocia była tu najniższa. Inaczej niż ma to miejsce w subregionie białostockim, bielski może pochwalić się najwyższym wskaźnikiem wykrywalności przestępstw.

W obszarze rynku pracy od subregionu białostockiego wyraźnie różni się również subregion **suwalski**. Na jego obszarze mamy do czynienia z najniższymi wartościami wskaźników odnoszących się do liczby pracujących, liczby osób fizycznych prowadzących działalność gospodarczą oraz liczby podmiotów gospodarczych. Mieszkańcy tego subregionu zarabiają najmniej, a poziom ich wynagrodzeń rośnie wolniej niż w pozostałych subregionach. Oba subregiony łączy skala występowania przemocy w rodzinie. W roku 2017 mieszkańcy subregionu suwalskiego stanowili połowę wszystkich uczestników programów korekcyjno-edukacyjnych skierowanych do osób stosujących przemoc w rodzinie, a miasto Suwałki było obszarem szczególnie zagrożonym tym problemem.

Diagnoza uwzględniająca podział na subregiony województwa wykazała również, że subregion **łomżyński** wyróżnia się na tle pozostałych, przede wszystkim występowaniem zjawisk o charakterze negatywnym. Wśród mieszkańców subregionu rośnie problem ubóstwa oraz uzależnienia od alkoholu (w oparciu o liczbę decyzji o przyznaniu pomocy społecznej z tych przyczyn).

Podsumowując diagnozę sytuacji społeczno-gospodarczej województwa podlaskiego, można zaprezentować mapę opracowaną na potrzeby Strategii na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju, ilustrującą delimitację obszarów problemowych. Przeważająca większość tych obszarów znajduje się na terytorium Polski Wschodniej. Znaczna część województwa podlaskiego uznana została w tym dokumencie za obszary problemowe pod kątem koncentracji problemów społecznych, ekonomicznych oraz społeczno-ekonomicznych.

Mapka 1. Obszary zagrożone trwałą marginalizacją

Źródło: Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.), Ministerstwo Rozwoju, Warszawa 2017, s. 179.

Formułując główne wnioski z przedstawionego powyżej zarysu diagnozy społeczno-gospodarczej można wskazać na następujące potrzeby:

- zwiększenie poziomu aktywności zawodowej mieszkanek i mieszkańców regionu,
- stworzenie warunków do zapewnienia dostarczania usług społecznych w miejscu zamieszkania,
- wzmocnianie procesów deinstytucjonalizacji całodobowych usług społecznych – rozwijanie usług lokalnych i środowiskowych,
- tworzenie warunków do rozwijania różnorodnych form przedsiębiorczości, w szczególności wśród osób młodych,
- przeciwdziałanie marginalizacji społeczno-gospodarczej subregionów szczególnie zagrożonych tym procesem.

5. Sektor ekonomii społecznej w województwie podlaskim – najważniejsze wnioski

Poniżej przedstawiono zbiór najważniejszych wniosków dotyczących sytuacji sektora ekonomii społecznej w województwie podlaskim. Pełna analiza sektora, w tym w szczególności podmiotów ekonomii społecznej znajduje się w załączniku nr 2.

- 1. Nierównomierny rozwój ekonomii społecznej w województwie.** Na terenie województwa podlaskiego ekonomia społeczna rozwija się nierównomiernie. Niektóre regiony rozwijają się szybciej, inne wolniej lub wcale. W poniższym zestawieniu tabelarycznym przedstawiono informacje na temat zasobów instytucjonalnych z obszaru ekonomii społecznej w poszczególnych powiatach na koniec 2019 r.

Wykres 1. Zasoby instytucjonalne z obszaru ekonomii społecznej w województwie podlaskim w 2019 r.

Powiat	WTZ	ZAZ	CIS	KIS	PS	Przedsiębiorstw społeczne, w tym:				SUMA
						SS	spółki non-profit	stowarzyszenia	fundacje	
m. Białystok	4	2	4		20	6	8	4	2	30
m. Łomża	1	1	1		14	5	1	1	7	17
białostocki	3		1	1	9	4	3		2	14
grajewski	1		1	1	6				6	9
augustowski	1		1		5	2	2	1		7
bielski	1		1		5	2			2	7
łomżyński	1		2		3	1			3	6
sokólski	2			1	3	2	1			6
suwalski	1	1			4	4				6
wysokomazowiecki	2	1	1		1				1	5
siemiatycki	2		1		2			2		5
m. Suwałki	1		1		2	1	1			4
zambrowski	1		1		2	1			1	4
hajnowski	1		1	1						3
kolneński	1		1		1				1	3
moniecki	1				2	2				3
sejneński	1				2	1	1			3
Podlaskie	25	5	17	4	81	31	17	8	25	132

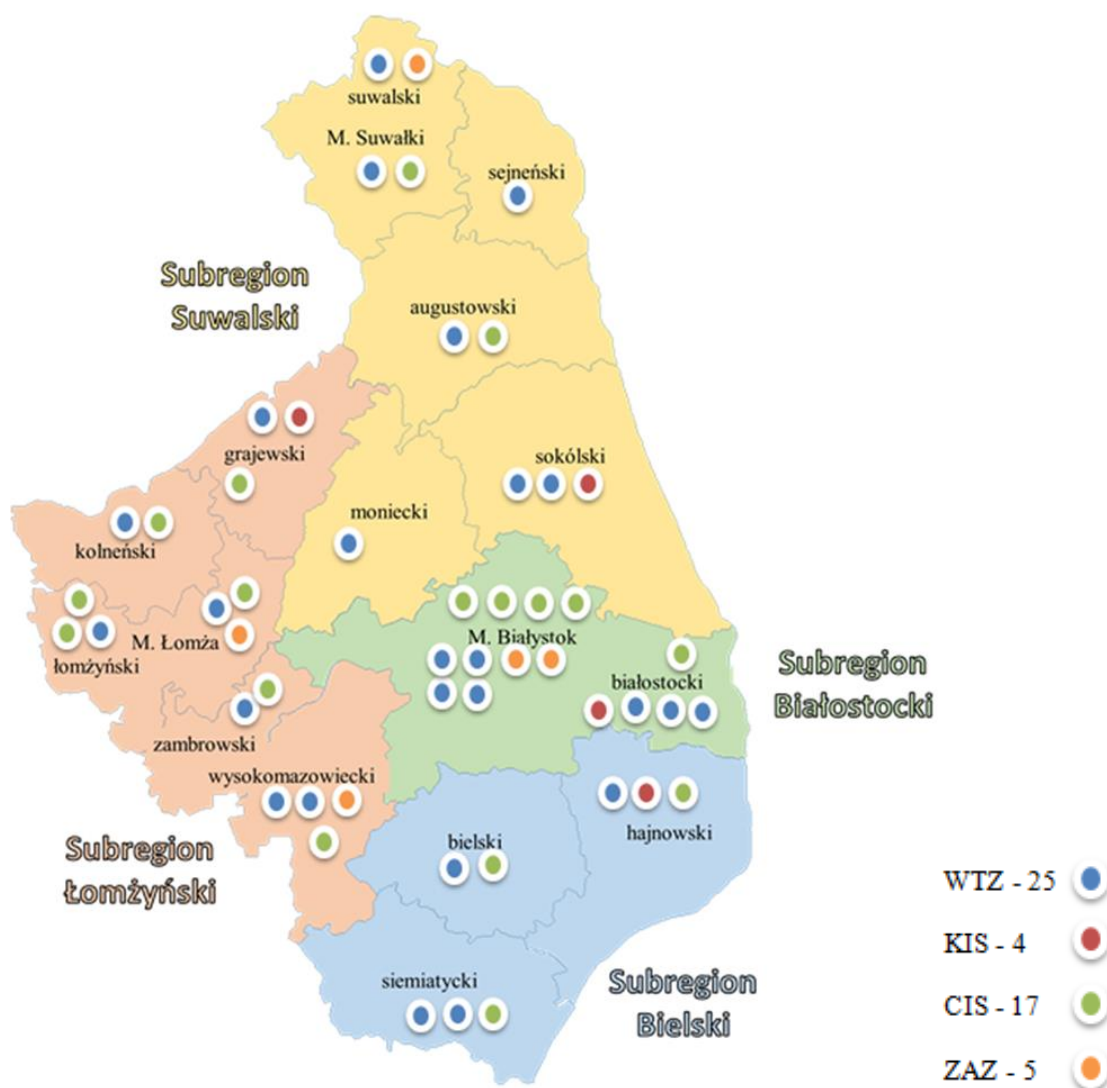
Źródło: opracowane własne na podstawie danych ROPS

Powyższe dane wskazują na fakt, iż w niektórych powiatach zasoby podmiotów ekonomii społecznej ograniczają się do kilku podmiotów/jednostek. Warto zauważyć, iż najwięcej podmiotów zlokalizowanych jest na terenie **miast grodzkich - Białystok i Łomża** oraz w powiatach **białostockim i grajewskim**, najmniej natomiast w powiatach **kolneńskim, monieckim i sejneńskim**.

- 2. Słabo rozwinięty system jednostek reintegracyjnych w województwie podlaskim.** Jednostki reintegracji społeczno-zawodowej pełnią bardzo ważną rolę w systemie ekonomii społecznej, integracji społecznej, jak również rynku pracy. Podmioty te tworzą możliwości

długoterminowego treningu kompetencji społecznych i zawodowych dla osób znajdujących się w szczególnie trudnej sytuacji, przygotowując je do wejścia na rynek pracy. Wyróżnia się następujące podmioty reintegracyjne: centra integracji społecznej (CIS), kluby integracji społecznej (KIS), warsztaty terapii zajęciowej (WTZ) oraz zakłady aktywności zawodowej (ZAZ). Na poniższej mapce zaprezentowano zasoby instytucjonalne jednostek reintegracyjnych w województwie podlaskim na koniec 2019 r.

Mapka 2. Jednostki reintegracyjne w województwie podlaskim w 2019 r.

Źródło: opracowane własne na podstawie danych ROPS

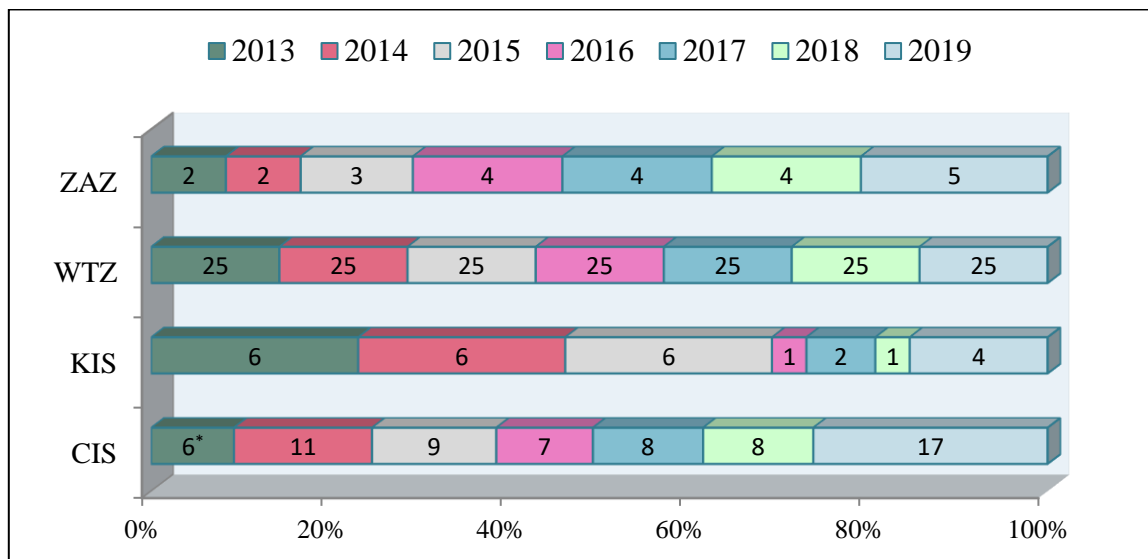
Najbardziej równomierny rozkład terytorialny odnotowuje się w przypadku WTZ. Funkcjonują one w każdym z powiatów. Pozostałe podmioty, tj. CIS, KIS i ZAZ rozłożone są nierównomiernie.

Biorąc pod uwagę stabilność funkcjonowania jednostek reintegracyjnych z terenu województwa podlaskiego, największą trwałością działalności charakteryzują się **WTZ-y**, z powodu dofinansowania z PFRON. Budżet ten nie zawsze jest wystarczający, jednak przy uzupełnieniu z innych źródeł, istnieje możliwość w miarę stabilnego funkcjonowania. Środki te starczą na bieżące wydatki związane z prowadzeniem działań z uczestnikami, jednak niejednokrotnie brakuje na inne wydatki, zwłaszcza inwestycyjne, związane z remontami oraz dowozem uczestników.

Stabilną sytuacją w województwie podlaskim charakteryzują się również **ZAZ-y**. Zakłady Aktywności Zawodowej stanowią jeden z elementów łańcucha instytucjonalnego systemu rehabilitacji osób niepełnosprawnych, obok warsztatów terapii zajęciowej i zakładów pracy chronionej. Warto zauważyć, że znikoma liczba osób niepełnosprawnych zatrudnionych w ZAZ (w odniesieniu do ogólnej liczby osób niepełnosprawnych) powoduje, że zakłady aktywności zawodowej z terenu województwa podlaskiego nie mogą wpisywać się w rozwiązania systemowe, a brak drożności we wyprowadzaniu osób niepełnosprawnych na otwarty rynek pracy powoduje potrzebę skierowania szczególnej uwagi na problemy i trudności w funkcjonowaniu tych podmiotów.

Najtrudniejsza sytuacja dotyczy **CIS i KIS**. W ostatnich latach na terenie województwa podlaskiego znacznie wzrosła liczba tych podmiotów. Nie mniej jednak podmioty te z reguły mają projektowy charakter, przez co ich funkcjonowanie zależne jest od dofinansowania zewnętrznego. W przypadku podmiotów, które korzystają z dofinansowań, brak ciągłości projektowej powoduje utratę płynności finansowej po zakończeniu projektu, a co za tym idzie, zawieszenie ich działalności lub likwidację. Bariery dla tworzenia kolejnych jednostek reintegracyjnych są wysokie koszty finansowania ich działalności po utworzeniu. Z tego względu samorządy terytorialne są niechętnie nastawione na wspieranie nowych podmiotów. Na poniższym obrazie graficznym zaprezentowano dane na temat zmian liczbowych w funkcjonowaniu poszczególnych jednostek w latach 2013-2019.

Wykres 2. Jednostki reintegracyjne w województwie podlaskim w latach 2013-2019

* Dane liczbowe wskazują na fakt, iż w 2013 r. zarejestrowanych było 12 CIS-ów, jednak działalność prowadziło tylko 6.

Źródło: opracowanie własne

- 3. Brak powszechnej edukacji w zakresie ekonomii społecznej.** Urzeczywistnienie idei ekonomii społecznej wymaga systematycznych działań edukacyjnych. Chodzi o upowszechnianie wiedzy o ekonomii społecznej wśród pracowników instytucji publicznych, organizacji pozarządowych, wolontariuszy, przedstawicieli podmiotów ekonomii społecznej, w szczególności liderów, prywatnych przedsiębiorców, przedstawicieli samorządu terytorialnego, ale również wśród młodzieży szkolnej i akademickiej. Działania te powinny opierać się na włączaniu instytucji edukacyjnych w działania o charakterze informacyjnym i promocyjnym na rzecz rozwoju ekonomii społecznej w województwie podlaskim oraz wprowadzenie elementów kształcenia z zakresu ekonomii społecznej do programów kształcenia na różnych poziomach edukacji. Szczęólnego znaczenia nabiera w tym kontekście edukacja regionalna w zakresie wiedzy o problemach społecznych, regionalnej i lokalnej polityce społecznej oraz reklama społeczna przy wykorzystaniu lokalnych i regionalnych środków masowego przekazu.
- 4. Zbyt niska liczba liderów społecznych na terenie województwa podlaskiego oraz brak wsparcia dla istniejących.** Liderzy lokalni to osoby, które odgrywają szczególną rolę w rozwoju społeczeństwa obywatelskiego, czyli zorganizowanej i samodzielnej wspólnoty, która własnymi pomysłami kreuje najbliższą przestrzeń oraz dąży do wypracowania takich społecznych rozwiązań, które staną się dobrem wspólnym. Na terenie województwa podlaskiego jest zbyt niski poziom aktywności społecznej i obywatelskiej w społecznościach lokalnych. Społeczności lokalne w województwie podlaskim charakteryzują się niskim poziomem aktywności i uczestnictwa w życiu społecznym. Organizacje pozarządowe, zwłaszcza na terenach wiejskich, nie są

wystarczająco silne i kompetentne do inspirowania, inicjowania i realizowania działań społecznych, angażujących mieszkańców społeczności lokalnych, w związku z tym nie posiadają wystarczającego potencjału do tworzenia partnerskiej relacji i współpracy z samorządem lokalnym. Wiąże się to również z niedostateczną liczbą lokalnych liderów społecznych. Mieszkańcy lokalnych społeczności przejawiają niską aktywność obywatelską, jak również niską świadomość wpływu na sytuację społeczności lokalnej.

5. **Niestabilna infrastruktura wsparcia ekonomii społecznej.** Podmioty ekonomii społecznej wymagają zapewnienia stabilnych, skoordynowanych i dostosowanych do potrzeb różnych odbiorców rozwiązań wspierających. Owe wsparcie powinno być dopasowane do zmieniających się warunków społeczno-ekonomicznych oraz potrzeb PES. System wsparcia powinien charakteryzować się z jednej strony komplementarnością, zaś z drugiej dostosowaniem do specyfiki różnych odbiorców. Istotną kwestią jest geograficzna dostępność punktów świadczących usługi wspierające oraz ich profesjonalne świadczenie przez doświadczone osoby. Warto zauważyć, że pomimo, iż w ubiegłych latach podejmowano na terenie województwa podlaskiego szereg rozwiązań mających na celu poprawienie stabilności systemu wsparcia oraz jakości usług, to jednak istnieje wiele powodów niewystarczającej sprawności systemu wsparcia ekonomii społecznej. Największym problemem jest przede wszystkim projektowy charakter finansowania OWES, który powoduje ryzyko przerw w świadczeniu usług wsparcia dla PES, szczególnie w przypadku przerw pomiędzy projektami. Realizacja wsparcia w sposób projektowy sprawia, że OWES-y nie skupiają się na budowaniu długoterminowej, systematycznej współpracy z PES, bardziej koncentrują się na tworzeniu kolejnych PES lub miejsc pracy, a nie na ich utrzymaniu i wzmacnianiu.
6. **Niedostateczne uwzględnienie ekonomii społecznej w politykach regionalnych.** Jest to jeden z powodów trudności w integracji różnych działań na poziomie lokalnym. Wpływa to jednak również na inne kwestie związane z rozwojem ekonomii społecznej.
7. **Niedostateczna promocja ekonomii społecznej.** Promocja związana jest z szeroko pojmowanym budowaniem pozytywnego wizerunku ekonomii społecznej i przedstawianiem różnorodnych korzyści wynikających z rozwoju tego sektora. Istotne jest przy tym, aby korzyści te były prezentowane zarówno z perspektywy pracowników PES, jak i społeczności lokalnych (mieszkańców, samorządów, przedsiębiorców).
8. **Zbyt mała stabilność miejsc pracy w sektorze ekonomii społecznej.** Dane ROPS pozyskane w drodze monitorowania sektora ekonomii społecznej wskazują na fakt, iż w ostatnich latach liczba miejsc pracy w sektorze ekonomii społecznej wzrasta. Dzieje się to dzięki powstawaniu nowych podmiotów ekonomii społecznej, głównie spółdzielni socjalnych i spółek non-profit.

- 9. Niedostateczny rozwój ekonomii społecznej na terenach wiejskich województwa podlaskiego.** Niezwykle istotną kwestią jest tworzenie miejsc pracy na obszarach wiejskich oraz w mniejszych miejscowościach województwa podlaskiego, gdyż są to obszary szczególnie dotknięte niedostateczną liczbą miejsc pracy. Warto podkreślić, że na obszarach wiejskich istotne jest tworzenie wysokiej jakości miejsc pracy poza rolnictwem, co ograniczać będzie ryzyko depopulacji tych terytoriów.
- 10. Znikome stosowanie klauzul społecznych w zamówieniach publicznych.** Jedną z inicjatyw społecznych zalecanych do stosowania w zamówieniach społecznych jest stosowanie klauzul społecznych, które mają na celu m. in. przyczynianie się do aktywizacji zawodowej osób zagrożonych wykluczeniem społecznym, w tym osób niepełnosprawnych. Jak dowodzą wyniki badań ROPS, jedynie niewiele ponad 3% podlaskich jednostek samorządu terytorialnego udziela lokalnym PES klauzul społecznych w zamówieniach publicznych. Główne przyczyny tego stanu rzeczy to: brak potrzeby, nieznajomość zasad udzielania klauzul, brak świadomości korzyści, jakie wynikają z ich stosowania oraz brak wiedzy i doświadczenia.
- 11. Niewystarczający system monitorowania i ewaluacji obszaru ekonomii społecznej.** Dostęp do aktualnych danych poprzez diagnozowanie i monitorowanie zmian, jakie następują w obszarze ekonomii społecznej, stanowi punkt wyjścia do dalszych działań. Rzetelne informacje pozwalają odpowiednio dopasować działania do potrzeb, ponadto pozwalają uniknąć błędów, dostrzec bariery. Skuteczne badania oraz analizy wzbogacone o wnioski i rekomendacje pozwalają zwalczać skutki oraz inicjować działania zmierzające do podejmowania kroków zaradczych. Dane na temat sektora ekonomii społecznej w województwie podlaskim są bardzo trudne do zebrania oraz bardzo szybko się dezaktualizują. Wynika to ze specyfiki tego sektora oraz jego niestabilności. W związku z powyższym niezbędne jest prowadzenie pełnych oraz uzupełniających, ale przede wszystkim systematycznych, badań i analiz w zakresie kondycji sektora es, które dostarczą aktualnych i niezbędnych do dalszych działań informacji. Przede wszystkim istnieje potrzeba uproszczenia systemu, koncentracji na monitorowaniu najbardziej kluczowych informacji oraz wypracowania mechanizmów regularnego pozyskiwania danych i ich analizy.
- 12. Niski poziom współpracy w obrębie sektora ekonomii społecznej.** Kluczem do sukcesu podmiotów ekonomii społecznej jest traktowanie przedsiębiorstwa społecznego jako elementu szerszej sieci podmiotów publicznych, prywatnych i pozarządowych. Włączanie się tych podmiotów do istniejących powiązań kooperacyjnych bądź tworzenie nowych stanowi skuteczną strategię, bardziej efektywną niż indywidualne poszukiwanie swojego miejsca na rynku. W związku z powyższym jednym z instrumentów zwiększających szanse na zapewnienie trwałych podstaw działania przedsiębiorstw społecznych jest umiejscowienie ich w łańcuchu wartości wytwarzanych na poziomie lokalnym i regionalnym, czyli budowanie jego pozycji na bazie współpracy biznesowej

z miejscowymi przedsiębiorcami, samorządem lokalnym i lokalną społecznością. Choć zarówno JST jak i PES z terenu województwa podlaskiego często deklarują wzajemną współpracę, to można mówić o słabym poziomie sieciowania. Nawiązywane kontakty są w większości jednostkowe i sporadycznie dotyczą relacji szerszych niż niezależne i nieformalne. Można by stwierdzić, iż PES-y często w kontaktach z otoczeniem występują w roli „biorcy” i nawiązują współpracę tam, gdzie spodziewają się konkretnych profitów, w szczególności wsparcia finansowego. Kierując swoje starania w stronę instytucji, od których mogą uzyskać pomoc, nie powinni zamykać się przed gronem innych potencjalnych partnerów (np. lokalnym biznesem), gdyż mogłoby to stanowić bardziej opłacalną strategię, nakierowaną na budowanie zarówno kapitału społecznego, jak i umacniania swojej niezależności ekonomicznej. Na terenie województwa podlaskiego znikoma jest współpraca PES z biznesem. Rekomendowana jest dalsza potrzeba tworzenia dobrego klimatu dla współpracy podmiotów ekonomii społecznej z innymi instytucjami. Sieciowanie umożliwia wzajemne poznanie potrzeb oraz opinii różnych aktorów społecznych, służy integracji oraz wymianie wiedzy i doświadczeń.

13. Niskie zaangażowanie JST w rozwój sektora ekonomii społecznej

Z danych zebranych przez ROPS w Białymstoku na podstawie badania „*Współpraca jednostek samorządu terytorialnego z podmiotami ekonomii społecznej na terenie województwa podlaskiego*” wynika, że 58,8% JST (OPS/PCPR) współpracuje z podmiotami ekonomii społecznej. Dane te wyglądają dość optymistycznie, niemniej jednak, przyglądając się bliżej jakości i charakterowi tej współpracy, wynik nie jest już tak satysfakcjonujący. Z diagnozy czynników utrudniających kooperację wynika, że najczęściej są to bariery prawno-administracyjne, niewystarczające doświadczenie w prowadzeniu wspólnych działań oraz brak wiedzy i kompetencji umożliwiających należyłą współpracę. Często współpraca ma miejsce przy diagnozowaniu lokalnych problemów, wyzwań oraz potrzeb.

6. Analiza SWOT podmiotów ekonomii społecznej (PES) w województwie podlaskim pod kątem ich możliwości rozwojowych

Analiza SWOT podmiotów ekonomii społecznej województwa podlaskiego została opracowana na podstawie prac członków Regionalnego Komitetu Rozwoju Ekonomii Społecznej w województwie podlaskim. Poniższy materiał to efekt prac warsztatowych oraz licznych dyskusji przedstawicieli instytucji związanych z rozwojem ekonomii społecznej w województwie podlaskim tj. przedstawicieli i samorządu województwa, i samorządów lokalnych, a także reprezentantów podmiotów ekonomii społecznej, sfery nauki, biznesu oraz organizacji pozarządowych.

Podczas prac przyjęto, że podmiotami ekonomii społecznej są przedsiębiorstwa społeczne, organizacje pozarządowe, spółdzielnie, podmioty integracyjne, grupy nieformalne. Natomiast jako otoczenie PES traktuje się ośrodki wsparcia ekonomii społecznej (OWES), biznes, samorządy lokalne, samorząd regionalny, rząd.

Mocne strony	Słabe strony
<ul style="list-style-type: none"> Istniejące sieci współpracy PES. Przykłady dobrze działających PES w różnych branżach. Przykłady silnych liderów PES i środowisk lokalnych. Stabilna sytuacja WTZ, ZAZ. Otwartość, elastyczność PES. Łączenie przez PES aspektów społecznych i biznesowych. Certyfikacja jakości oferty PES (zakup prospołeczny, Konkurs ES). Niektóre PES posiadają zaplecze techniczne i osobowe umożliwiające rozwój działalności. Skutecznie działające OWES-y. Skuteczna koordynacja ES przez ROPS. 	<ul style="list-style-type: none"> Mała liczba aktywnych PES. Słaba integracja PES. Generalny brak liderów w środowiskach lokalnych. Konflikty wewnętrzne w PES i pomiędzy PES-ami. Roszczeniowa postawa PES. Uzależnienie PES od wsparcia publicznego. Niskie kompetencje i umiejętności ludzi w PES, w szczególności w zakresie prowadzenia biznesu, promocji, realizacji zamówień publicznych. Ograniczone moce przerobowe większości PES (ludzie, pieniądze, budynki, maszyny). Brak chętnych do pracy w PES. Niewielka kreatywność PES w poszukiwaniu nisz rynkowych. Nierównomierny rozwój PES w województwie (białe plamy).
Szanse	Zagrożenia
<ul style="list-style-type: none"> Zainteresowanie przez PES różnymi kierunkami rozwoju. Dostępne środki publiczne na tworzenie i rozwój PES (dotacje, pożyczki, planowane gwarancje). Wsparcie ze środków krajowych i unijnych rozwoju ES. Możliwość stosowania klauzul społecznych. Moda na ekonomię społeczną. 	<ul style="list-style-type: none"> Brak stabilności przepisów dotyczących działalności PES. Brak stabilności koncepcji wsparcia PES ze strony państwa. Niski poziom zaufania społecznego. Niska świadomość społeczna w zakresie ekonomii społecznej. Wsparcie publiczne powodujące uzależnienie. Brak stabilności finansowania.

<ul style="list-style-type: none"> • Zaangażowanie w promocję ekonomii społecznej różnych aktorów społecznych. • Przepisy prawne (np. ustawa o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie). • Rosnąca świadomość dotycząca ekonomii społecznej. • Otwartość otoczenia na współpracę. • Włączenie ekonomii społecznej w system edukacji formalnej. • Wymiana doświadczeń w zakresie wsparcia PES pomiędzy regionami, a także z zagranicą. 	<ul style="list-style-type: none"> • Brak powszechnej edukacji w zakresie ekonomii społecznej. • Brak powszechnej edukacji kadry ekonomii społecznej. • Nadmierna biurokracja wsparcia publicznego dla PES. • Uzależnienie rozwoju PES od „polityki” władz lokalnych. • Stereotyp dotyczący niskiej jakości oferty PES. • Bezrefleksyjna realizacja wskaźników w ramach wsparcia publicznego.
--	---

7. Kluczowe sfery rozwoju w województwie podlaskim jako możliwości rozwoju ekonomii społecznej

Potencjalne kierunki rozwoju ekonomii społecznej zidentyfikowano na podstawie analizy dokumentów strategicznych JST (strategii rozwoju) i oceny zapisów odnoszących się do planowanych do osiągnięcia celów strategicznych i operacyjnych. W nich bowiem znalazła się wykładnia tego, do czego zamierzają dążyć władze samorządowe i jakie obszary zostały uznane za kluczowe z punktu widzenia rozwoju powiatu i szerzej – regionu.

Powiat białostocki w swojej strategii rozwojowej sformułował kilka priorytetów, które zamierza zrealizować w najbliższych latach. Jednym z nich jest wykorzystanie walorów przyrodniczych i kulturowych do rozwoju turystyki na obszarze powiatu⁷. Jest to taki kierunek działania, który może bez większych trudności kanalizować rozwój ekonomii społecznej na analizowanym obszarze. Pozostałe priorytety odnoszące się do poprawy infrastruktury komunikacyjnej czy doskonalenia warunków pracy i jakości działania administracji powiatowej nie rodzą żadnych szans dla rozwoju sektora ekonomii społecznej.

Powiat grodzki Białystok kładzie nacisk na wzrost atrakcyjności i dostępności oferty kulturalnej, sportowej, turystycznej i rekreacyjnej⁸. Podobnie jak w powiecie białostockim, sektor ekonomii społecznej mógłby odgrywać w tym zakresie znaczącą rolę. Należy więc uważać turystykę za kluczową sferę rozwoju ES. W Białymstoku, poza turystyką, można również zidentyfikować inny obszar, który odpowiada kluczowym kierunkom rozwoju ES wskazanym w KPRES. Chodzi mianowicie o wspieranie rodzin. Jest to priorytet, który koresponduje z obszarem solidarności pokoleń. W jego ramach świadczy się usługi na rzecz szeroko rozumianego środowiska rodzinnego (dzieci, osób starszych, osób z niepełnosprawnościami). Z uwagi na przemiany demograficzne (starzenie się społeczeństwa) i rozluźnianie więzi rodzinnych (np. w wyniku emigracji zarobkowej) niezwykle ważne jest,

⁷ Strategia rozwoju powiatu białostockiego na lata 2011-2020..., s. 95-96.

⁸ Strategia Rozwoju Miasta Białegostoku na lata 2011-2020 plus..., s. 118-121.

aby dostrzec konieczność rozwoju usług skierowanych do rodzin. Podmioty ekonomii społecznej powinny dążyć do zagospodarowania tej niszy.

W ramach subregionu bielskiego również można wskazać kierunki rozwoju ekonomii społecznej. W strategii rozwoju powiatu bielskiego uznano, że słabą stroną powiatu jest niepełne wykorzystanie walorów kulturowych i przyrodniczych na potrzeby rozwoju turystyki. Brakuje również rozpoznawalnego produktu turystycznego⁹. Jednocześnie zapowiedziano w strategii działania na rzecz stworzenia systemu promocji oferty turystycznej powiatu. Sfera turystyki i animacji społecznej, wykorzystującej lokalny potencjał kulturowy, może być uważana za kluczowy kierunek rozwoju ekonomii społecznej. Drugą płaszczyznę, na której rozwijać się mogą PES, tworzą działania na rzecz osób wykluczonych. Powiat bielski w swojej strategii wskazuje cel szczegółowy, zakładający poprawę warunków życia osób zagrożonych wykluczeniem społecznym. W jego ramach zaplanowano trzy działania: stworzenie odpowiednich warunków do wspierania rodziny i rozwój systemu pieczy zastępczej, poprawę warunków społecznego funkcjonowania osób niepełnosprawnych w społeczności lokalnej oraz zapewnienie wsparcia dla osób starszych i ich aktywizacja¹⁰. Na dostarczaniu kompleksowych usług dla tych grup docelowych powinna się koncentrować działalność PES w najbliższej przyszłości.

Powiat hajnowski kładzie bardzo mocny nacisk na zachowanie wysokiej jakości zasobów przyrodniczych poprzez takie działania jak: ochrona środowiska i różnorodności biologicznej, upowszechnienie rozwiązań proekologicznych i efektywne gospodarowanie odpadami¹¹. Należy zauważyć, iż w KPRES sfera działań na rzecz zrównoważonego rozwoju została uznana za kluczowy obszar rozwoju ekonomii społecznej. Można zatem powiedzieć, że lokalne podmioty ekonomii społecznej powinny upatrywać szansy na rozwój właśnie w specjalizowaniu się w kontekście problemów środowiska, ekologii i gospodarowania odpadami. Słabą stroną powiatu jest niedostatecznie rozwinięta infrastruktura pomocy społecznej. Mając też na uwadze niekorzystne trendy demograficzne, należy uznać, że sfera solidarności pokoleń stanowi potencjalny kierunek rozwoju dla ekonomii społecznej.

Kierunki rozwoju powiatu siemiatyckiego również pozwalają dostrzec perspektywę rozwoju dla podmiotów ekonomii społecznej. W strategii rozwoju władze powiatu zobligowały się do podjęcia działań na rzecz stworzenia warunków do rozwoju zielonej gospodarki. Osiągnięcie tego celu ma być możliwe poprzez skoncentrowanie się na takich działaniach jak: wspieranie rozwoju rolnictwa specjalistycznego, rozwijanie produkcji zdrowej żywności i zielarstwa, rozwijanie odnawialnych źródeł energii oraz wspieranie rozwoju turystyki „Zielona terapia i rekreacja”, a także turystyki wiejskiej¹². Wzrastające znaczenie zielonej gospodarki powinno być dostrzeżone przez sektor ekonomii społecznej i to w niej należy upatrywać szans na rozwój PES. Rolnictwo społeczne, turystyka społeczna oraz gospodarowanie odpadami to te obszary w powiecie siemiatyckim, które powinny kierunkować działalność PES.

⁹ Program rozwoju powiatu bielskiego do roku 2020..., s. 58.

¹⁰ Ibidem, s. 63.

¹¹ Strategia Zrównoważonego Rozwoju Powiatu Hajnowskiego na Lata 2015-2020..., s. 310-313.

¹² Przedsiębiorczy i przyjazny powiat siemiatycki. Strategia rozwoju do 2020 roku..., s. 169-171.

Specyfika **subregionu łomżyńskiego** wpływa na kierunki rozwoju ekonomii społecznej. W **powiecie kolneńskim** tylko w sferze turystyki upatrywać można szansę na rozwój PES¹³. Przyjęte w strategii cele, priorytety oraz zaplanowanie kierunki działań nie tworzą sprzyjających warunków dla rozwoju ekonomii społecznej. Inaczej wygląda sytuacja w powiecie łomżyńskim. W celu strategicznym pt. Konkurencyjna gospodarka bazująca na lokalnych potencjałach przewidziano wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich poprzez wsparcie tworzenia gospodarstw ekologicznych i agroturystycznych, wsparcie produkcji żywności wysokiej jakości oraz wyrobów lokalnych, wykreowania marki produktów lokalnych powiatu oraz wsparcie rozwoju turystyki i agroturystyki¹⁴. W drugim celu strategicznym pt. Poprawa jakości życia i integracja społeczna zwrócono uwagę na przedsiębiorczość społeczną jako obszar generujący szansę na aktywizację społeczno-zawodową dla osób zagrożonych wykluczeniem społecznym. Kluczowymi sferami rozwoju ekonomii społecznej w powiecie łomżyńskim mogą być: rolnictwo społeczne, turystyka i animacja społeczna oraz opieka społeczna nad osobami niesamodzielnymi.

Te same kierunki rozwoju ekonomii społecznej zidentyfikowano po analizie strategii rozwoju **powiatu zambrowskiego**, w której położono nacisk na wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich, promocję turystyczną powiatu, ochronę i poprawę stanu środowiska naturalnego oraz rozwijanie aktywnych form integracji zawodowej i społecznej¹⁵.

W **Łomży** szanse na rozwój ekonomii społecznej można upatrywać w takich sferach jak opieka nad osobami starszymi i niesamodzielnymi oraz organizowanie życia społeczno-kulturalnego. W strategii rozwoju władze miasta zapowiadają podjęcie działań na rzecz wsparcia adaptacji osób z grupy 50+ oraz integrację społeczną osób zagrożonych wykluczeniem społecznym. Ponadto za bazę rozwoju społeczno-gospodarczego uznano kulturę, edukację i sport¹⁶. Takie rozłożenie akcentów jednoznacznie przekonuje, że wskazane obszary mogą być uważane za kluczowe sfery rozwoju ES.

W przypadku dwóch powiatów (**grajewski i wysokomazowiecki**) z subregionu łomżyńskiego nie było możliwe przeanalizowanie dokumentów strategicznych (brak dostępu do aktualnych wersji strategii). Z tego powodu odstąpiono od próby wskazania, w jakich obszarach mogłyby na ich terenie specjalizować się podmioty ekonomii społecznej.

W **subregionie suwalskim** również istnieją szanse na rozwój podmiotów ekonomii społecznej. W **powiecie augustowskim** ważne znaczenie przypisano kwestii ułatwienia dostępności i podwyższenia standardu usług w sferze pomocy społecznej. Zwrócono też uwagę na konieczność wspierania i umacniania rodziny w wypełnianiu jej funkcji. W strategii zapowiedziano także podjęcie działań na rzecz kształtowania i zaspakajania potrzeb kulturalnych wśród społeczeństwa lokalnego oraz ochrony dziedzictwa kulturowego¹⁷. Obszary te tworzą przestrzeń do działania dla podmiotów ekonomii społecznej. Można zatem

¹³ Plan Rozwoju Lokalnego Powiatu Kolneńskiego na lata 2015-2020..., s. 165-166.

¹⁴ Program Rozwoju Powiatu Łomżyńskiego do 2020 roku..., s. 56-57.

¹⁵ Program Rozwoju Powiatu Zambrowskiego do roku 2020..., s. 40.

¹⁶ Program Rozwoju Miasta Łomża do Roku 2020 Plus..., s. 70.

¹⁷ Strategia Rozwoju Powiatu Augustowskiego do 2020 roku..., s. 30.

powiedzieć, że kluczowymi sferami rozwoju PES na terenie **powiatu augustowskiego** są animacja kulturalna oraz usługi społeczne na rzecz rodzin i osób niesamodzielnych.

W **powiecie sokólskim** zaplanowano działania mające na celu podnoszenie jakości życia mieszkańców. Zawiera się w tym zarówno poprawa stanu zdrowia mieszkańców i efektywności systemu ochrony zdrowia, jak i usprawnienie systemu pomocy rodzinom w przezwyciężaniu trudności życiowych oraz aktywizacja osób niepełnosprawnych do czynnego uczestnictwa w życiu społecznym¹⁸. Możliwym kierunkiem rozwoju ES na terenie **powiatu sokólskiego** jest oferowanie usług związanych z solidarnością pokoleń (wsparcie rodzin, dzieci, osób z niepełnosprawności i seniorów).

Strategia **powiatu sejneńskiego** zakłada poprawę pozycji konkurencyjnej powiatu w oparciu o atuty jego położenia, dziedzictwa i środowiska. W tym celu zapowiedziano wsparcie dla rolnictwa, turystyki oraz przemysłów czasu wolnego¹⁹. W ramach drugiego celu strategicznego pt. Wzrost spójności społecznej dla wszechstronnego rozwoju mieszkańców **powiatu sejneńskiego** sformułowano kilka obszarów priorytetowych – w tym m.in.: rozwój oferty kulturalnej i wzrost uczestnictwa w kulturze, ochronę przyrody, racjonalne gospodarowanie zasobami i rozwój infrastruktury ochrony środowiska²⁰. Na podstawie zapisów dokumentu strategicznego można zarysować obszary, w których rozwijać się mogą podmioty ekonomii społecznej. Do kluczowych sfer ich rozwoju należy zaliczyć: rolnictwo społeczne, turystykę społeczną, animację kulturalną i społeczną oraz segregowanie odpadów.

W **Suwalkach** rysują się dodatkowe perspektywy rozwoju ekonomii społecznej. W strategii rozwoju za cel strategiczny uznano poprawę warunków życia, zapowiadając rozwój budownictwa mieszkaniowego, a także wspieranie kultury i sztuki jako wyznaczników subregionalnego znaczenia miasta²¹. Instrumentami realizacji innego celu strategicznego (wzrost konkurencyjności gospodarki) ma być m.in. wsparcie sektorów kluczowych dla miasta, a więc przemysł drzewny i meblarski, przemysł rolno-spożywczy i usługi turystyczne²². W strategii położono również nacisk na budowanie podwalin pod zieloną gospodarkę (przejście na gospodarkę niskoemisyjną czy uregulowanie kwestii gospodarki odpadami). Perspektywy rozwoju ekonomii społecznej rysują się więc w takich sferach jak: budownictwo społeczne, turystyka społeczna, animacja kulturalna i gospodarowanie odpadami.

Niemożliwe jest natomiast określenie kierunków rozwoju ES w dwóch powiatach (**monieckim i suwalskim**) z uwagi na brak dostępu do aktualnych dokumentów strategicznych. Na podstawie analizy planów rozwoju lokalnego gmin należących do wymienionych wyżej powiatów można stwierdzić, że potencjalnym kierunkiem rozwoju dla ekonomii społecznej jest przede wszystkim turystyka społeczna oraz usługi wsparcia dla rodzin i osób niesamodzielnych. W powiecie suwalskim perspektywy dla ES rysują się dodatkowo w rolnictwie społecznym.

¹⁸ Program rozwoju powiatu sokólskiego na lata 2015-2022..., s. 48.

¹⁹ Zintegrowany Program Rozwoju Powiatu Sejneńskiego na lata 2016-2020..., s. 64-65.

²⁰ Ibidem, s. 65.

²¹ Strategia Zrównoważonego Rozwoju Miasta Suwałki do roku 2020..., s. 52-55.

²² Ibidem, s. 51.

„Koordynacja i monitorowanie rozwoju ekonomii społecznej w regionie”
Projekt pozakonkursowy współfinansowany ze środków Unii Europejskiej w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego

Analiza dokumentów strategicznych JST wykazuje, że perspektywy rozwoju ekonomii społecznej w subregionach województwa podlaskiego prezentują się dosyć obiecująco. Nie ma natomiast dużych różnic między subregionami pod względem kluczowych sfer rozwoju ekonomii społecznej. Największe szanse na rozwój PES uwiadcniają się w takich sferach jak wsparcie dla rodzin i osób niesamodzielnych, turystyka społeczna i animacja kulturowa. Możliwości rozwoju zauważalne są też w rolnictwie społecznym i gospodarowaniu odpadami. W Suwałkach pojawia się również szansa dla ES w postaci rozwoju budownictwa społecznego.

W poniższym zestawieniu tabelarycznym przedstawiono kierunki rozwoju ekonomii społecznej przypisane poszczególnym subregionom województwa podlaskiego.

Tabela 1. Potencjalne kierunki rozwoju ekonomii społecznej

Subregion	Powiat	Kierunki rozwoju ES
Białostocki	białostocki	turystyka społeczna
	m. Białystok	turystyka społeczna usługi opiekuńcze dla rodzin i osób niesamodzielnych
Bielski	bielski	turystyka społeczna usługi opiekuńcze dla rodzin i osób niesamodzielnych
	hajnowski	gospodarka odpadami ekologia usługi opiekuńcze dla rodzin i osób niesamodzielnych
	siemiatycki	rolnictwo społeczne turystyka społeczna gospodarowanie odpadami
Łomżyński	kolneński	turystyka społeczna
	łomżyński	rolnictwo społeczne turystyka i animacja społeczna usługi opiekuńcze dla rodzin i osób niesamodzielnych
	zambrowski	rolnictwo społeczne turystyka i animacja społeczna usługi opiekuńcze dla rodzin i osób niesamodzielnych
	m. Łomża	usługi opiekuńcze dla rodzin i osób niesamodzielnych animacja społeczna
	grajewski	brak danych
	wysokomazowiecki	brak danych
Suwalski	augustowski	animacja społeczna usługi opiekuńcze dla rodzin i osób niesamodzielnych
	sokólski	usługi opiekuńcze dla rodzin i osób niesamodzielnych
	sejneński	rolnictwo społeczne

„Koordynacja i monitorowanie rozwoju ekonomii społecznej w regionie”
Projekt pozakonkursowy współfinansowany ze środków Unii Europejskiej w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego

		turystyka społeczna animacja kulturalna i społeczna gospodarowanie odpadami
	m. Suwałki	budownictwo społeczne turystyka społeczna animacja kulturalna gospodarowanie odpadami
	moniecki	turystyka społeczna usługi opiekuńcze dla rodzin i osób niesamodzielnych
	suwalski	turystyka społeczna usługi opiekuńcze dla rodzin i osób niesamodzielnych rolnictwo społeczne

Na podstawie analizy dokumentów strategicznych szczebla lokalnego wyłania się wnioski, że ekonomia społeczna stanowi coraz ważniejszy sektor i daje szansę na aktywizację społeczno-zawodową osób z obszaru wykluczenia społecznego oraz minimalizację takich problemów społecznych jak ubóstwo i wykluczenie społeczne. Potrzeby ekonomii społecznej wskazywane są również w najważniejszych dokumentach strategicznych (SRWP, RPOWP) oraz opracowywane są zupełnie nowe dokumenty (WPRES) zawierające plany działań dedykowanych wyłącznie temu sektorowi.

Na podstawie KPRES do kluczowych sfer rozwoju ekonomii społecznej należy zaliczyć:

- Turystykę społeczną;
- Selektywne zbieranie odpadów, recykling, edukację ekologiczną;
- Odnawialne źródła energii;
- Budownictwo społeczne;
- Rolnictwo społeczne;
- Utrzymywanie porządku i czystości;
- Usługi kulturalne;
- Opiekę nad dziećmi i osobami niesamodzielnymi, wsparcie rodzin.

Z analizy dokumentów strategicznych szczebla wojewódzkiego wynika, że nie wszystkie potencjalne sfery rozwoju ekonomii społecznej zostały dostrzeżone w kontekście lokalnym. Ekonomię społeczną przypisuje się do takich sfer rozwoju jak: usługi kulturalne, wsparcie rodzin, opieka nad dziećmi i osobami niesamodzielnymi. Wskazano również inne sfery, które w ramach KPRES nie zostały uwzględnione. Chodzi głównie o działania w zakresie profilaktyki zdrowotnej i promowania zdrowego trybu życia. Niezwykle ważne jest, żeby możliwości ekonomii społecznej zostały również dostrzeżone w takich sferach jak turystyka społeczna, szczególnie, że województwo podlaskie zamierza dążyć do wzmocnienia swojej pozycji na mapie turystycznej Polski; odnawialne źródła energii, rolnictwo społeczne (głównie z uwagi na rolniczy charakter gospodarki regionalnej) i segregację odpadów.

Rysunek 1. Kierunki rozwoju usług społecznych w subregionach województwa podlaskiego

SUBREGION BIELSKI

- usługi opiekuńcze dla seniorów, niepełnosprawnych, dzieci i rodzin
- turystyka społeczna (eko- i agroturystyka społeczna)
- rolnictwo ekologiczne (produkcja żywności ekologicznej)
- animacja społeczna i kulturalna
- ochrona środowiska
- gospodarowanie odpadami
- zielona gospodarka

SUBREGION ŁOMŻYŃSKI

- usługi opiekuńcze dla seniorów, niepełnosprawnych, dzieci i rodzin
- animacja społeczna i kulturalna (szczególnie seniorów)
- edukacja społeczna i tworzenie więzi międzypokoleniowych pomiędzy seniorami i młodzieżą
- ochrona środowiska
- gospodarowanie odpadami
- zielona gospodarka

SUBREGION BIAŁOSTOCKI

- usługi opiekuńcze dla seniorów, niepełnosprawnych, dzieci i rodzin
- animacja społeczna i kulturalna (szczególnie seniorów)
- edukacja społeczna i tworzenie więzi międzypokoleniowych pomiędzy seniorami i młodzieżą
- ochrona środowiska
- gospodarowanie odpadami
- zielona gospodarka

SUBREGION SUWAŃSKI

- usługi opiekuńcze dla seniorów, niepełnosprawnych, dzieci i rodzin
- ochrona środowiska
- gospodarowanie odpadami
- zielona gospodarka

Źródło: opracowanie własne ROPS

8. Priorytety, cele, działania

Wieloletni Program Rozwoju Ekonomii Społecznej w województwie podlaskim do roku 2027 to dokument służący realizacji celów dotyczących rozwoju ekonomii społecznej i solidarnej w województwie podlaskim. Jest on również wyrazem uporządkowania kierunków interwencji publicznej i działań wpływających na możliwości wykorzystania aktywności podmiotów sektora ekonomii społecznej i solidarnej jako instrumentu aktywnej polityki społecznej oraz polityki rozwoju społecznego i lokalnego. W związku z powyższym **cel główny Programu** został sformułowany następująco:

EKONOMIA SPOŁECZNA I SOLIDARNA JAKO ISTOTNE OGNIWO ROZWOJU SPOŁECZNO-GOSPODARCZEGO WOJEWÓDZTWA PODLASKIEGO

Cel główny realizowany będzie w trzech priorytetach:

- I. *Ekonomia społeczna i solidarna powszechnie i pozytywnie postrzegana przez mieszkańców województwa podlaskiego.*
- II. *Trwale i silne przedsiębiorstwa społeczne i podmioty ekonomii społecznej w województwie podlaskim.*
- III. *Spójny i efektywny system wsparcia ekonomii społecznej i solidarnej.*

Każdemu z priorytetów przyporządkowano cele szczegółowe i działania zaplanowane do realizacji w perspektywie do 2027 roku.

8.1 Priorytet I. Ekonomia społeczna i solidarna powszechnie i pozytywnie postrzegana przez mieszkańców województwa podlaskiego

Ekonomia społeczna stanowi ważny element polityki społecznej. Jej podmioty są swoistego rodzaju spoiwem łączącym biznes, sektor publiczny i sektor pozarządowy. Sektor ten, mimo że doświadcza wielu trudności w dostosowaniu się do wciąż zmieniającej się rzeczywistości polityczno-gospodarczej, posiada ogromny potencjał do zaspokajania wielu ważnych potrzeb państwa i społeczeństwa np. przeciwdziałania marginalizacji i wykluczeniu społecznemu, tworzy stabilne miejsca pracy, dostarcza usług społecznych itp. Aby ekonomia społeczna mogła się rozwijać, niezbędne jest upowszechnianie oraz promowanie wiedzy na jej temat wśród mieszkańców województwa podlaskiego w różnym wieku, poczynając od najwcześniejszych lat szkolnych. Niezwykle ważne jest promowanie idei i rozwiązań z zakresu ekonomii społecznej i solidarnej w społeczeństwie, a także kształtowanie postaw i praktycznych umiejętności związanych ze współdziałaniem i solidarnością społeczną. Ponadto należy wspierać lokalnych liderów i tworzyć oddolne inicjatywy wspólnotowe poprzez np. włączanie mieszkańców w procesy decyzyjne dotyczące lokalnych społeczności.

Priorytet pierwszy realizowany będzie poprzez pięć celów szczegółowych, do których wypracowano zbiór działań:

Cel szczegółowy I.1. Upowszechnianie wiedzy o ekonomii społecznej i solidarnej na wszystkich etapach edukacji.

Działania:

- Stworzenie mikro scenariuszy zajęć i narzędzi edukacyjnych online dotyczących wiedzy o ES dla nauczycieli przedmiotów powiązanych tematycznie z ES np. podstawy przedsiębiorczości, WOS itp.
- Przeprowadzenie pilotażu (oraz kontynuacja) turnieju debat uczniowskich jako sposób poszukiwania nowych form edukacji o ES wykorzystujących regionalne zasoby (np. funkcjonujące młodzieżowe grupy debatanckie). Utrwalanie sprawdzonych form edukacji – włączanie ich w działania systemowe.
- Organizowanie praktycznych form poznawania działań PES w regionie adresowanych do różnych grup wiekowych (np. gra miejska, wizyta w PES, praktyka zawodowa).
- Promowanie absolwentom szkół ponadpodstawowych, studentom, absolwentom uczelni oferty edukacyjnej dotyczącej obszaru ekonomii społecznej, we współpracy z podmiotami wspierającymi. Promowanie tej oferty oraz możliwości rozwoju zawodowego w PS i PES także poprzez ich udział w Targach Pracy.
- Wypracowywanie, testowanie i wprowadzanie rozwiązań umożliwiających organizacyjny i kompetencyjny rozwój szkolnych kół wolontariatu, także poprzez tworzenie warunków do ich współpracy z PES i PS

Cel szczegółowy I.2. Promowanie idei i rozwiązań z zakresu ekonomii społecznej i solidarnej w społeczeństwie.

Działania:

- Organizowanie targów ekonomii społecznej w atrakcyjnej i dostępnej dla szerokiej grupy odbiorców formie.
- Promowanie rozwiązań umożliwiających zakup oraz promocje produktów i usług wytwarzanych przez PES i PS (m.in. stoiska promocyjne w galeriach handlowych).
- Przygotowanie założeń merytorycznych zwiększających siłę przekazu kampanii promocyjnych dotyczących ES – badanie potrzeb odbiorców, wypracowanie zrozumiałego i przekonującego języka komunikatów o ES.
- Organizowanie kampanii promujących ES w oparciu o wypracowane założenia i komunikaty (utworzone spójne rozwiązania umożliwiające korzystanie ze spójnych założeń promocyjnych przez wszystkie instytucje wsparcia i otoczenia ES w regionie).
- Prowadzenie działań motywujących osoby i gremia opiniotwórcze w regionie (m.in. sołtysów, lokalnych liderów, kół gospodyń wiejskich) do promowania ES. Udział

w spotkaniach, organizowanie pokazów, wizyt studyjnych, imprez, włączanie do prowadzonych działań wspierających rozwój ES.

Cel szczegółowy I.3. Kształtowanie postaw i praktycznych umiejętności związanych ze współdziałaniem i solidarnością społeczną.

Działania:

- Włączanie osób opiniotwórczych do kształtowania pozytywnych postaw związanych z ES – grant na influencera ES, osobę prowadzącą regularną, popularną działalność w mediach społecznościowych, pozyskiwanie ambasadorów ES – osób cieszących się autorytetem w regionie, także w dziedzinach niezwiązanych bezpośrednio z ES (np. kultura, sport).
- Wypracowanie i wdrożenie konkursu grantowego na przeprowadzenie i upowszechnianie oddolnych inicjatyw spółdzielczych i kooperatywnych z udziałem szkolnych spółdzielni uczniowskich i innych szkolnych form kooperatywnych.
- Organizowanie warsztatów i innych aktywnych form podnoszenia kompetencji związanych z tworzeniem spółdzielni uczniowskich adresowanych do społeczności szkolnych.
- Prowadzenie procesów wspierających instytucje samorządowe, organizacje pozarządowe i szkoły w organizowaniu i rozwijaniu wolontariatu. Rozwijanie kompetencji kadr tych podmiotów w zakresie organizacji wolontariatu.

Cel szczegółowy I.4. Wzmacnianie lokalnych liderów i oddolnych inicjatyw wspólnotowych /w tym kooperatywy/.

Działania:

- Organizowanie warsztatów, treningów, kursów i innych aktywnych form rozwijania kompetencji dotyczących aktywizowania lokalnych społeczności, współpracy, pracy z grupą wśród radych, sołtysów, liderów wspólnot oraz spółdzielni mieszkaniowych i innych aktualnych bądź potencjalnych liderów lokalnych społeczności.
- Wypracowanie i wdrożenie mechanizmu grantowego doceniającego i finansującego oddolne inicjatywy wspólnot lokalnych uwzględniające aspekt społeczny i kooperatywny.

Cel szczegółowy I.5. Włączanie mieszkańców w procesy decyzyjne dotyczące lokalnych społeczności – rozwój partycypacji obywatelskiej

Działania:

- Przygotowanie i wdrażanie oferty wspierania samorządów lokalnych w procesach tworzenia dokumentów strategicznych i programowych z uwzględnieniem szerokiego udziału mieszkańców – partycypacja obywatelska w tworzeniu gminnych, powiatowych i wojewódzkich polityk rozwojowych.

- Współpraca z lokalnymi samorządami w zakresie rozwijania idei budżetów obywatelskich – konsultowanie regulaminów i procesów prowadzenia budżetów obywatelskich, wprowadzanie rozwiązań zwiększających aspekt społeczny w budżetach obywatelskich.
- Organizowanie kompleksowych procesów edukacyjnych umożliwiających zdobycie niezbędnych kompetencji do prowadzenia procesów partycypacyjnych dla osób odpowiedzialnych za te procesy w lokalnych samorządach.

8.2 Priorytet II. Trwałe i silne przedsiębiorstwa społeczne i podmioty ekonomii społecznej w województwie podlaskim

Niezbędnym warunkiem rozwoju przedsiębiorczości społecznej jest tworzenie trwałych i stabilnych przedsiębiorstw społecznych. Punktem wyjścia dla działania PS jest kapitał społeczny, aktywizowany poprzez sieć współdziałania z różnymi osobami, grupami, organizacjami i instytucjami. Dzięki temu uzyskuje się dostęp do kapitału fizycznego i finansowego, który służy kreowaniu i rozwijaniu ekonomii społecznej. Ważne jest zarówno tworzenie nowych przedsiębiorstw społecznych, ale również wspieranie tych, które już funkcjonują. Aby zwiększyć udział przedsiębiorstw społecznych i podmiotów ekonomii społecznej w rynku pracy, aktywizacji społeczno-zawodowej oraz w dostarczaniu usług społecznych, niezbędne jest podejmowanie szeregu działań, które zaproponowano do realizacji w niniejszym programie.

Priorytet ten realizowany będzie również poprzez pięć celów szczegółowych, w ramach których planuje się podejmowanie następujących działań:

Cel szczegółowy II.1. Zwiększenie liczby przedsiębiorstw społecznych i podmiotów ekonomii społecznej tworzonych przez osoby prawne.

Działania:

- Promowanie i wspieranie procesów tworzenia PS przez firmy komercyjne jako zastosowanie społecznej odpowiedzialności biznesu.
- Prowadzenie kompleksowych procesów edukacyjno-doradczych, przygotowujących i wspierających JST w tworzeniu PS i PES jako formy realizowania zadań własnych.
- Organizowanie wzajemnych wizyt, wspólnych seminariów i konferencji samorządów województwa z samorządami z kraju i z zagranicy (w tym wykorzystanie formuły partnerstwa samorządów) w obszarze ekonomii społecznej.
- Prowadzenie doradztwa strategicznego dla JST w zakresie wypracowywania rozwiązań dotyczących tworzenia i prowadzenia PS przez JST.
- Doradztwo biznesowe i specjalistyczne oraz rozwijanie kompetencji niezbędnych do ekonomizacji organizacji pozarządowych.
- Wsparcie funkcjonowania istniejących i tworzenie nowych jednostek reintegracyjnych (KIS, CIS, WTZ, ZAZ) oraz współpraca OWES i podmiotów reintegracyjnych w zakresie zatrudnienia (w tym poszukiwanie innowacyjnych rozwiązań w tym zakresie).

Cel szczegółowy II.2. Zwiększenie stabilności i konkurencyjności przedsiębiorstw społecznych i podmiotów ekonomii społecznej działających w województwie podlaskim

Działania:

- Rekomendowanie idei realizacji przez PS i PES usług społecznych poprzez ogłaszanie konkursów i stosowanie klauzul społecznych, w tym wsparcie doradcze i edukacyjne dla JST w zakresie tworzenia aktów prawa miejscowego, odnoszących się do społecznie odpowiedzialnych zakupów.
- Prowadzenie działań doradczych i edukacyjnych mających na celu zwiększenie udziału PS i PES w realizacji zamówień publicznych jako podwykonawców zamówień.
- Promowanie PS i PES oraz obszarów ich działalności wśród JST i biznesu – m.in. stworzenie i upowszechnianie katalogu usług z podziałem na zasięg terytorialny i branże.
- Wprowadzenie rozwiązań umożliwiających dofinansowanie kursów menadżerskich i innych form edukacyjnych podnoszących kompetencje biznesowe w PS działających powyżej 18 miesięcy.
- Inicjowanie i wsparcie edukacyjno-doradcze w procesach tworzenia konsorcjów i klastrów, poszukiwanie rozwiązań zachęcających do ich tworzenia.
- Prowadzenie działań związanych z przebiegiem i konsekwencjami COVID-19 w tym: wzmacnianie kompetencji w zakresie zdalnej formy prowadzenia działalności i pracy w zespołach rozproszonych, umożliwienie zakupu sprzętu i oprogramowania umożliwiającego prowadzenie nowych form działalności, zapewnienie szkoleń i infrastruktury w zakresie spełniania wymogów sanitarnych, umożliwienie dostosowania pomieszczeń do wymogów sanitarnych, doradztwo w zakresie zmiany profilu i/lub formy działalności w związku z przebiegiem i konsekwencjami COVID-19.

Cel szczegółowy II.3. Zwiększenie poziomu i jakości zatrudnienia w PS i PES.

Działania:

- Prowadzenie różnorodnych, adekwatnych do potrzeb działań edukacyjnych podnoszących kompetencje zawodowe i interpersonalne kadry PS i PES.
- Dostosowanie kwalifikacji pracowników PES i PS do bieżących potrzeb poprzez organizowanie i umożliwianie udziału w kursach i szkoleniach umożliwiających przekwalifikowanie/zdobycie nowego zawodu.
- Prowadzenie stałej współpracy z PUP w zakresie zatrudnienia i podnoszenia kwalifikacji pracowników PS i PES.
- Prowadzenie/wsparcie w prowadzeniu wewnętrznych procesów rozwojowo-edukacyjnych zwiększających poziom kultury organizacyjnej w PES i PS (doradztwo, coachingi indywidualne i grupowe, konsultacje wewnętrznych dokumentów wpływających na relacje pracownicze).

Cel szczegółowy II.4. Budowanie więzi pomiędzy es i biznesem

Działania:

- Prowadzenie działań zachęcających do realizacji usług/produkcji przez podmioty biznesowe przy współpracy z PS i PES.
- Inicjowanie i wspieranie tworzenia i działania sieci współpracy biznesowej, francyz z udziałem PES i PS.
- Integracja środowisk poprzez organizację wspólnych targów, gal, spotkań wymiany doświadczeń (biznes-mixery, huby), festynów.
- Identyfikacja, promocja i wdrażanie rozwiązań współpracy środowisk biznesowych z ES w Polsce i za granicą.

Cel szczegółowy II.5. Rozwijanie zwrotnych i bezzwrotnych instrumentów wsparcia (dla PS i PES).

Działania:

- Upowszechnianie wiedzy o dostępnych źródłach finansowania PS i PES.
- Tworzenie nowych i udostępnianie już istniejących zwrotnych i bezzwrotnych źródeł finansowania dla PS i PES.

8.3 Priorytet III. Spójny i efektywny system wsparcia ekonomii społecznej i solidarnej

Z punktu widzenia efektywnego rozwoju ekonomii społecznej podstawowym aspektem jest spójny system wsparcia jej rozwoju. Wszechstronny rozwój sektora ekonomii możliwy jest dzięki wypracowaniu spójnego i kompleksowego systemu wspierania, dostosowanego do potrzeb i specyfiki podmiotów ekonomii społecznej. Podnoszenie poziomu rozwoju oraz poprawa kondycji ekonomii społecznej w województwie podlaskim możliwa jest poprzez budowanie stałych, zinstytucjonalizowanych mechanizmów wsparcia. Niezbędna jest dalsza koordynacja rozwoju ES oraz wzmacnianie roli ROPS-u jako jednostki koordynującej. Ważny jest rozwój stabilnych ośrodków wsparcia ekonomii społecznej, które mają predyspozycje do dynamicznego reagowania na wszelkiego rodzaju zmiany, które mają miejsce w regionie. Efektywność rozwoju ekonomii społecznej uzależniona jest również od zaangażowania samorządów lokalnych, upowszechniania wiedzy o kluczowych sferach rozwojowych, jak również od dbania o zapewnianie komplementarności różnych źródeł finansowania ekonomii społecznej i solidarnej.

Cele szczegółowe wypracowane dla niniejszego priorytetu dotyczyć będą następujących zagadnień, do których przyporządkowano zestaw działań:

Cel szczegółowy III.1. Rozwój stabilnych OWES i dynamicznie reagujących na zmiany społeczne i gospodarcze w regionie.

Działania:

- Organizowanie i umożliwianie udziału kadry OWES w działaniach edukacyjnych podnoszących kompetencje i kwalifikacje adekwatne do potrzeb związanych z tworzeniem i wspieraniem działających PES i PS.
- Wypracowanie stabilnych źródeł finansowania OWES na poziomie województwa i wdrażanie rozwiązań finansowych.
- Prowadzenie regularnego monitoringu zmian i potrzeb społeczno-gospodarczych, uwzględnianie danych z monitoringu w planowaniu wsparcia ES w regionie i subregionach.
- Ustalanie rocznych planów działań ROPS i OWES w odpowiedzi na rekomendacje z prowadzonego monitoringu.

Cel szczegółowy III.2. Kluczowe sfery rozwoju oraz zadania z zakresu rozwoju lokalnego uwzględnianie w systemie wsparcia ekonomii społecznej /rewitalizacja/.

Działania:

- Przeprowadzenie syntetycznej analizy kluczowych sfer rozwoju i zadań z zakresu rozwoju lokalnego w regionie/subregionach/powiatach województwa podlaskiego.
- Upowszechnianie informacji o kluczowych sferach rozwoju i zadań z zakresu rozwoju lokalnego.
- Prowadzenie działań umożliwiających włączenie PS i PES w istotne na poziomie regionu i subregionów procesy inwestycyjne (rewitalizacja, duże inwestycje, rozwijane branże, konsorcja etc.).
- Tworzenie zapisów w dokumentach strategicznych nt. kluczowych sfer rozwoju regionu.

Cel szczegółowy III.3. Komplementarne wykorzystanie różnorodnych źródeł finansowania ekonomii społecznej i solidarnej oraz innych działań z zakresu rozwoju społeczno-gospodarczego /LGD/.

Działania:

- Wypracowanie i wdrożenie rozwiązania umożliwiającego stałe identyfikowanie możliwych źródeł finansowania ES oraz programów/projektów realizowanych w regionie, które mogą być merytorycznie powiązane z ES.
- Prowadzenie działań informacyjnych, umożliwiających łączenie/korzystanie z różnorodnych źródeł finansowania oraz nawiązywanie współpracy z realizatorami merytorycznie powiązanych z ES programów i projektów.
- Przygotowanie i upowszechnianie opracowania dotyczącego dobrych praktyk montażu finansowych i współpracy „międzybranżowej”.

Cel szczegółowy III.4. Tworzenie i wspieranie istniejących sieci współpracy – /PES, PS i otoczenie ES/.

Działania:

- Prowadzenie działań edukacyjnych rozwijających kompetencje osób działających w sieciach w zakresie komunikacji i współpracy.
- Analizowanie potrzeb i animowanie powstawania nowych sieci współpracy, wsparcie procesów formowania się sieci.
- Identyfikacja potrzeb utworzonych sieci i wspieranie ich poprzez doradztwo, szkolenia, wymiany dobrych praktyk z zastosowaniem różnorodnych, adekwatnych do potrzeb narzędzi.
- Doradztwo i warsztaty dla liderów sieci (wystąpienia publiczne, praca z grupą, radzenie sobie z kryzysem/konfliktem, animacja).

Cel szczegółowy III.5. Ekonomia społeczna i solidarna obecna w politykach rozwojowych samorządów lokalnych woj. podlaskiego

Działania:

- Konsultowanie, poradnictwo, prowadzenie działań edukacyjnych i wsparcie w prowadzeniu procesów tworzenia polityk publicznych, zmierzające do identyfikacji usług społecznych i zadań z zakresu rozwoju lokalnego w programach i strategiach samorządów lokalnych, które mogą być realizowane przez PS i PES. Włącznie ES do lokalnych programów i strategii.
- Edukowanie JST w zakresie możliwości zlecenia realizacji zadań (w tym usług społecznych) z uwzględnieniem stosowania zamówień społecznie odpowiedzialnych.
- Prowadzenie działań edukacyjnych i doradczych w zakresie tworzenia Centrów Usług Społecznych.
- Wprowadzenie rozwiązań promujących JST dokonujących społecznie odpowiedzialnych zakupów, w aplikowaniu o środki pochodzące z funduszy europejskich.

9. System realizacji

Wdrażanie Programu będzie miało charakter ciągły i otwarty, dlatego nie narzuca się działań na poszczególne lata jego obowiązywania. Działania związane z informacją i upowszechnieniem Programu będą należały do Regionalnego Ośrodka Polityki Społecznej w Białymstoku i będą podejmowane we współpracy z Regionalnym Komitetem Rozwoju Ekonomii Społecznej oraz Ośrodkami Wsparcia Ekonomii Społecznej funkcjonującymi na terenie województwa podlaskiego. Podmioty te są, obok ROPS, podstawowymi podmiotami, które realizować będą niniejszy program. Kluczowymi partnerami realizacji działań stanowiących operacjonalizację WPRES będą również organizacje pozarządowe, podmioty ekonomii społecznej, sieci zrzeszające PES, instytucje otoczenia biznesu, jednostki samorządu terytorialnego, instytucje rynku pracy, instytucje pomocy i integracji społecznej, instytucje kultury, kościelne osoby prawne itp. Warunkiem efektywności działań zawartych w Programie jest skoordynowana współpraca wszystkich wymienionych partnerów.

Poniżej przedstawiono podział realizatorów WPRES na poszczególne jego działania:

PRIORYTET I.

Ekonomia społeczna i solidarna powszechnie i pozytywnie postrzegana przez mieszkańców województwa podlaskiego.

<i>Cel szczegółowy I.1. Upowszechnianie wiedzy o ekonomii społecznej i solidarnej na wszystkich etapach edukacji.</i>		<i>Realizatorzy</i>
Działanie I.1.1.	Stworzenie mikro scenariuszy zajęć i narzędzi edukacyjnych online dotyczących wiedzy o ES dla nauczycieli przedmiotów powiązanych tematycznie z ES np. podstawy przedsiębiorczości, WOS itp.	Podlaskie Kuratorium Oświaty, Centrum Edukacji Nauczycieli, ROPS, UMWP
Działanie I.1.2.	Przeprowadzenie pilotażu (oraz kontynuacja) turnieju debat uczniowskich jako sposób poszukiwania nowych form edukacji o ES wykorzystujących regionalne zasoby (np. funkcjonujące młodzieżowe grupy debatanckie). Utrwalanie sprawdzonych form edukacji – włączanie ich w działania systemowe.	ROPS, Podlaskie Kuratorium Oświaty, biznes, szkoły, JST
Działanie I.1.3.	Organizowanie praktycznych form poznawania działań PES w regionie adresowanych do różnych grup wiekowych (np. gra miejska, wizyta w PES, praktyka zawodowa).	Podlaskie Kuratorium Oświaty, OWES, ROPS
Działanie I.1.4.	Promowanie absolwentom szkół ponadpodstawowych, studentom, absolwentom uczelni oferty edukacyjnej dotyczącej obszaru ekonomii społecznej, we współpracy z podmiotami wspierającymi. Promowanie tej oferty oraz możliwości rozwoju zawodowego w PS i PES także poprzez ich udział w Targach Pracy.	Podlaskie Kuratorium Oświaty, OWES, uczelnie, sektor biznesowy
Działanie I.1.5.	Wypracowywanie, testowanie i wprowadzanie rozwiązań umożliwiających organizacyjny i kompetencyjny rozwój szkolnych kół wolontariatu, także poprzez tworzenie warunków do ich współpracy z PES i PS.	Podlaskie Kuratorium Oświaty, OWES, NGO
<i>Cel szczegółowy I.2. Promowanie idei i rozwiązań z zakresu ekonomii społecznej i solidarnej w społeczeństwie.</i>		<i>Realizatorzy</i>
Działanie I.2.1.	Organizowanie targów ekonomii społecznej w atrakcyjnej i dostępnej dla szerokiej grupy odbiorców formie.	ROPS, OWES
Działanie I.2.2.	Promowanie rozwiązań umożliwiających zakup oraz promocje produktów i usług wytwarzanych przez PES i PS (m.in. stoiska promocyjne w galeriach handlowych).	ROPS, OWES, biznes
Działanie I.2.3.	Przygotowanie założeń merytorycznych zwiększających siłę przekazu kampanii promocyjnych dotyczących ES – badanie potrzeb odbiorców, wypracowanie zrozumiałego i przekonującego języka komunikatów o ES.	ROPS, OWES, NGO, PS, PES, lokalne media
Działanie I.2.4.	Organizowanie kampanii promujących ES w oparciu o wypracowane założenia i komunikaty (utworzone spójne rozwiązania umożliwiające korzystanie ze spójnych założeń promocyjnych przez wszystkie instytucje wsparcia i otoczenia ES w regionie).	ROPS, OWES, NGO, PS, PES, lokalne media
Działanie I.2.5.	Prowadzenie działań motywujących osoby i gremia opiniotwórcze w regionie (m.in. sołtysów, lokalnych liderów, kół gospodyń wiejskich) do promowania ES. Udział w	OWES

„Koordynacja i monitorowanie rozwoju ekonomii społecznej w regionie”
Projekt pozakonkursowy współfinansowany ze środków Unii Europejskiej w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego

	spotkaniach, organizowanie pokazów, wizyt studyjnych, imprez, włączanie do prowadzonych działań wspierających rozwój ES.	
Cel szczegółowy I.3. Kształtowanie postaw i praktycznych umiejętności związanych ze współdziałaniem i solidarnością społeczną.		Realizatorzy
Działanie I.3.1.	Włączanie osób opiniotwórczych do kształtowania pozytywnych postaw związanych z ES – grant na influencera ES, osobę prowadzącą regularną, popularną działalność w mediach społecznościowych, pozyskiwanie ambasadorów ES – osób cieszących się autorytetem w regionie, także w dziedzinach niezwiązanych bezpośrednio z ES (np. kultura, sport).	ROPS, OWES
Działanie I.3.2.	Wypracowanie i wdrożenie konkursu grantowego na przeprowadzenie i upowszechnianie oddolnych inicjatyw spółdzielczych i kooperatywnych z udziałem szkolnych spółdzielni uczniowskich i innych szkolnych form kooperatywnych.	OWES
Działanie I.3.3.	Organizowanie warsztatów i innych aktywnych form podnoszenia kompetencji związanych z tworzeniem spółdzielni uczniowskich adresowanych do społeczności szkolnych.	OWES, NGO
Działanie I.3.4.	Prowadzenie procesów wspierających instytucje samorządowe, organizacje pozarządowe i szkoły w organizowaniu i rozwijaniu wolontariatu. Rozwijanie kompetencji kadr tych podmiotów w zakresie organizacji wolontariatu.	OWOP, NGO
Cel szczegółowy I.4. Wzmacnianie lokalnych liderów i oddolnych inicjatyw wspólnotowych /w tym kooperatywy/.		Realizatorzy
Działanie I.4.1.	Organizowanie warsztatów, treningów, kursów i innych aktywnych form rozwijania kompetencji dotyczących aktywizowania lokalnych społeczności, współpracy, pracy z grupą wśród radnych, sołtysów, liderów wspólnot oraz spółdzielni mieszkaniowych i innych aktualnych bądź potencjalnych liderów lokalnych społeczności.	OWES, ROPS, LGD
Działanie I.4.2.	Wypracowanie i wdrożenie mechanizmu grantowego doceniającego i finansującego oddolne inicjatywy wspólnot lokalnych uwzględniające aspekt społeczny i kooperatywny.	OWES, NGO, LGD, JST (np. zadanie zlecone w formie regrantingu)
Cel szczegółowy I.5. Włączanie mieszkańców w procesy decyzyjne dotyczące lokalnych społeczności – rozwój partycypacji obywatelskiej.		Realizatorzy
Działanie I.5.1.	Przygotowanie i wdrażanie oferty wspierania samorządów lokalnych w procesach tworzenia dokumentów strategicznych i programowych z uwzględnieniem szerokiego udziału mieszkańców – partycypacja obywatelska w tworzeniu gminnych, powiatowych i wojewódzkich polityk rozwojowych.	OWES, NGO, Pełnomocnicy ds. NGO, Federacje, inne ciała dialogu
Działanie I.5.2.	Współpraca z lokalnymi samorządami w zakresie rozwijania idei budżetów obywatelskich – konsultowanie regulaminów i procesów prowadzenia budżetów obywatelskich, wprowadzanie rozwiązań zwiększających aspekt społeczny w budżetach obywatelskich.	OWES, NGO, JST
Działanie I.5.3.	Organizowanie kompleksowych procesów edukacyjnych umożliwiających zdobycie niezbędnych kompetencji do prowadzenia procesów partycypacyjnych dla osób odpowiedzialnych za te procesy w lokalnych samorządach.	UMWP, LGD, PUP

PRIORYTET II.
**Trwale i silne przedsiębiorstwa społeczne i podmioty ekonomii społecznej
w województwie podlaskim.**

<i>Cel szczegółowy II.1. Zwiększenie liczby przedsiębiorstw społecznych i podmiotów ekonomii społecznej tworzonych przez osoby prawne.</i>		<i>Realizatorzy</i>
Działanie II.1.1.	Promowanie i wspieranie procesów tworzenia PS przez firmy komercyjne jako zastosowanie społecznej odpowiedzialności biznesu.	OWES
Działanie II.1.2.	Prowadzenie kompleksowych procesów edukacyjno-doradczych, przygotowujących i wspierających JST w tworzeniu PS i PES jako formy realizowania zadań własnych.	OWES, ROPS
Działanie II.1.3.	Organizowanie wzajemnych wizyt, wspólnych seminariów i konferencji samorządów województwa z samorządami z kraju i z zagranicy (w tym wykorzystanie formuły partnerstwa samorządów) w obszarze ekonomii społecznej.	ROPS, OWES
Działanie II.1.4.	Prowadzenie doradztwa strategicznego dla JST w zakresie wypracowywania rozwiązań dotyczących tworzenia i prowadzenia PS przez JST.	ROPS
Działanie II.1.5.	Doradztwo biznesowe i specjalistyczne oraz rozwijanie kompetencji niezbędnych do ekonomizacji organizacji pozarządowych.	OWES
Działanie II.1.6.	Wsparcie funkcjonowania istniejących i tworzenie nowych jednostek reintegracyjnych (KIS, CIS, WTZ, ZAZ) oraz współpraca OWES i podmiotów reintegracyjnych w zakresie zatrudnienia (w tym poszukiwanie innowacyjnych rozwiązań w tym zakresie).	OWES, ROPS, LGD, JST, NGO
<i>Cel szczegółowy II.2. Zwiększenie stabilności i konkurencyjności przedsiębiorstw społecznych i podmiotów ekonomii społecznej działających w województwie podlaskim.</i>		<i>Realizatorzy</i>
Działanie II.2.1.	Rekomendowanie idei realizacji przez PS i PES usług społecznych poprzez ogłaszanie konkursów i stosowanie klauzul społecznych, w tym wsparcie doradcze i edukacyjne dla JST w zakresie tworzenia aktów prawa miejscowego, odnoszących się do społecznie odpowiedzialnych zakupów.	ROPS
Działanie II.2.2.	Prowadzenie działań doradczych i edukacyjnych mających na celu zwiększenie udziału PS i PES w realizacji zamówień publicznych jako podwykonawców zamówień.	OWES
Działanie II.2.3.	Promowanie PS i PES oraz obszarów ich działalności wśród JST i biznesu – m.in. stworzenie i upowszechnianie katalogu usług z podziałem na zasięg terytorialny i branże.	ROPS, OWES
Działanie II.2.4.	Wprowadzenie rozwiązań umożliwiających dofinansowanie kursów menadżerskich i innych form edukacyjnych podnoszących kompetencje biznesowe w PS działających powyżej 18 miesięcy.	UMWP, WUP
Działanie II.2.5.	Inicjowanie i wsparcie edukacyjno-doradcze w procesach tworzenia konsorcjów i klastrów, poszukiwanie rozwiązań zachęcających do ich tworzenia.	ROPS, OWES
Działanie II.2.6.	Prowadzenie działań związanych z przebiegiem i konsekwencjami COVID-19 w tym: wzmacnianie kompetencji w zakresie zdalnej formy prowadzenia działalności i pracy w zespołach rozproszonych, umożliwienie zakupu sprzętu i oprogramowania umożliwiającego prowadzenie nowych form działalności, zapewnienie szkoleń i infrastruktury w zakresie spełniania wymogów sanitarnych, umożliwienie dostosowania pomieszczeń do wymogów sanitarnych, doradztwo w zakresie zmiany profilu i/lub formy działalności w związku z przebiegiem i konsekwencjami COVID-19	ROPS, OWES
<i>Cel szczegółowy II.3. Zwiększenie poziomu i jakości zatrudnienia w PS i PES.</i>		<i>Realizatorzy</i>
Działanie II.3.1.	Prowadzenie różnorodnych, adekwatnych do potrzeb działań edukacyjnych podnoszących kompetencje zawodowe i interpersonalne kadry PS i PES.	OWES, ROPS
Działanie II.3.2.	Dostosowanie kwalifikacji pracowników PES i PS do bieżących potrzeb poprzez organizowanie i umożliwianie udziału w kursach i szkoleniach umożliwiających przekwalifikowanie/zdobycie nowego zawodu.	OWES, WUP
Działanie II.3.3.	Prowadzenie stałej współpracy z PUP w zakresie zatrudnienia i podnoszenia kwalifikacji pracowników PS i PES.	OWES, PUP
Działanie II.3.4.	Prowadzenie/wsparcie w prowadzeniu wewnętrznych procesów rozwojowo-edukacyjnych zwiększających poziom kultury organizacyjnej w PES i PS (doradztwo, coachingi indywidualne i grupowe, konsultacje wewnętrznych dokumentów wpływających na relacje pracownicze).	OWES
<i>Cel szczegółowy II.4. Budowanie więzi pomiędzy es i biznesem</i>		<i>Realizatorzy</i>
Działanie II.4.1.	Prowadzenie działań zachęcających do realizacji usług/produkcji przez podmioty biznesowe przy współpracy z PS i PES.	OWES, ROPS
Działanie II.4.2.	Inicjowanie i wspieranie tworzenia i działania sieci współpracy biznesowej, francyz z udziałem PES i PS.	ROPS, OWES
Działanie II.4.3.	Integracja środowisk poprzez organizację wspólnych targów, gal, spotkań wymiany doświadczeń (biznes-mixery, huby), festynów.	ROPS, OWES, PS, PES, UMWP

„Koordynacja i monitorowanie rozwoju ekonomii społecznej w regionie”
Projekt pozakonkursowy współfinansowany ze środków Unii Europejskiej w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego

Działanie II.4.4.	Identyfikacja, promocja i wdrażanie rozwiązań współpracy środowisk biznesowych z ES w Polsce i za granicą.	ROPS, OWES, sektor biznesu
Cel szczegółowy II.5. Rozwijanie zwrotnych i bezzwrotnych instrumentów wsparcia (dla PS i PES).		Realizatorzy
Działanie II.5.1.	Upowszechnianie wiedzy o dostępnych źródłach finansowania PS i PES.	UMWP, OWES, ROPS
Działanie II.5.2.	Rozwijanie zwrotnych i bezzwrotnych źródeł finansowania.	UMWP, OWES, PUP

PRIORYTET III.

Spójny i efektywny system wsparcia ekonomii społecznej i solidarnej.

Cel szczegółowy III.1. Rozwój stabilnych OWES i dynamicznie reagujących na zmiany społeczne i gospodarcze w regionie.		Realizatorzy
Działanie III.1.1.	Organizowanie i umożliwianie udziału kadry OWES w działaniach edukacyjnych podnoszących kompetencje i kwalifikacje adekwatne do potrzeb związanych z tworzeniem i wspieraniem działających PES i PS.	ROPS, UMWP, OWES, PUP
Działanie III.1.2.	Wypracowanie stabilnych źródeł finansowania OWES na poziomie województwa i wdrażanie rozwiązań finansowych.	UMWP
Działanie III.1.3.	Prowadzenie regularnego monitoringu zmian i potrzeb społeczno-gospodarczych, uwzględnianie danych z monitoringu w planowaniu wsparcia ES w regionie i subregionach.	ROPS
Działanie III.1.4.	Ustalanie rocznych planów działań ROPS i OWES w odpowiedzi na rekomendacje z prowadzonego monitoringu.	ROPS, OWES
Cel szczegółowy III. 2. Kluczowe sfery rozwoju oraz zadania z zakresu rozwoju lokalnego uwzględnianie w systemie wsparcia ekonomii społecznej /rewitalizacja/.		
Działanie III.2.1.	Przeprowadzenie syntetycznej analizy kluczowych sfer rozwoju i zadań z zakresu rozwoju lokalnego w regionie/subregionach/powiatach województwa podlaskiego.	ROPS, OWES, ROT
Działanie III.2.2.	Upowszechnianie informacji o kluczowych sferach rozwoju i zadań z zakresu rozwoju lokalnego.	ROPS, OWES
Działanie III.2.3.	Prowadzenie działań umożliwiających włączenie PS i PES w istotne na poziomie regionu i subregionów procesy inwestycyjne (rewitalizacja, duże inwestycje, rozwijane branże, konsorcja etc.).	OWES
Działanie III.2.4.	Tworzenie zapisów w dokumentach strategicznych nt. kluczowych sfer rozwoju regionu.	JST, ROPS
Cel szczegółowy III.3. Komplementarne wykorzystanie różnorodnych źródeł finansowania ekonomii społecznej i solidarnej oraz innych działań z zakresu rozwoju społeczno-gospodarczego. /LGD/		
Działanie III.3.1.	Wypracowanie i wdrożenie rozwiązania umożliwiającego stałe identyfikowanie możliwych źródeł finansowania ES oraz programów/projektów realizowanych w regionie, które mogą być merytorycznie powiązane z ES.	OWES
Działanie III.3.2.	Prowadzenie działań informacyjnych, umożliwiających łączenie/korzystanie z różnorodnych źródeł finansowania oraz nawiązywanie współpracy z realizatorami merytorycznie powiązanych z ES programów i projektów.	OWES
Działanie III.3.3.	Przygotowanie i upowszechnianie opracowania dotyczącego dobrych praktyk montażu finansowych i współpracy „międzybranżowej”.	ROPS, OWES
Cel szczegółowy III.4. Tworzenie i wspieranie istniejących sieci współpracy – /PES PS i otoczenie ES/.		
Działanie III.4.1.	Prowadzenie działań edukacyjnych rozwijających kompetencje osób działających w sieciach w zakresie komunikacji i współpracy.	OWES, ROPS
Działanie III.4.2.	Analizowanie potrzeb i animowanie powstawania nowych sieci współpracy, wsparcie procesów formowania się sieci.	OWES, ROPS
Działanie III.4.3.	Identyfikacja potrzeb utworzonych sieci i wspieranie ich poprzez doradztwo, szkolenia, wymiany dobrych praktyk z zastosowaniem różnorodnych, adekwatnych do potrzeb narzędzi.	OWES, ROPS
Działanie III.4.4.	Doradztwo i warsztaty dla liderów sieci (wystąpienia publiczne, praca z grupą, radzenie sobie z kryzysem/konfliktem, animacja).	OWES
Cel szczegółowy III.5. Ekonomia społeczna i solidarna obecna w politykach rozwojowych samorządów lokalnych woj. podlaskiego.		
Działanie III.5.1.	Konsultowanie, poradnictwo, prowadzenie działań edukacyjnych i wsparcie w prowadzeniu procesów tworzenia polityk publicznych, zmierzające do identyfikacji usług społecznych i zadań z zakresu rozwoju lokalnego w programach i strategiach samorządów lokalnych, które mogą być realizowane przez PS i PES. Włącznie ES do lokalnych programów i strategii.	ROPS
Działanie III.5.2.	Edukowanie JST w zakresie możliwości zlecenia realizacji zadań (w tym usług społecznych) z uwzględnieniem stosowania zamówień społecznie odpowiedzialnych.	ROPS

„Koordynacja i monitorowanie rozwoju ekonomii społecznej w regionie”
Projekt pozakonkursowy współfinansowany ze środków Unii Europejskiej w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego

Działanie III.5.3.	Prowadzenie działań edukacyjnych i doradczych w zakresie tworzenia Centrów Usług Społecznych.	ROPS
Działanie III.5.4.	Wprowadzenie rozwiązań promujących JST dokonujących społecznie odpowiedzialnych zakupów, w aplikowaniu o środki pochodzące z funduszy europejskich	UMWP

Zakres i realizacja działań ujętych w niniejszym Programie uzależnione będą od wielkości środków finansowych samorządu województwa oraz innych dodatkowych źródeł zewnętrznych, w tym środków pochodzących z Unii Europejskiej.

Najbliższe miesiące i lata będą okresem podejmowania znaczących decyzji, rozstrzygnięć a także sporządzania dokumentów o charakterze ponadregionalnym, które wyznaczą kierunek rozwoju ekonomii społecznej, a także całej polityki społecznej w Polsce na najbliższe dziesięciolecie. Warto tu wspomnieć chociażby projekt Ustawy o ekonomii społecznej i solidarnej, aktualizację KPRES-u, krajową strategię dotyczącą deinstytucjonalizacji czy programy określające wydatkowanie środków EFS w nadchodzącej perspektywie. Dodatkowo, przebieg i trudne do precyzyjnego przewidzenia konsekwencje COVID-19 powodują, że w najbliższych latach możemy spodziewać się dynamicznie zmieniającej się rzeczywistości społecznej i gospodarczej oraz nowych potrzeb, na które także ekonomia społeczna będzie poszukiwała odpowiedzi. Dlatego niniejszy Program należy traktować jako dokument o charakterze krocącym – wraz ze zmieniającą się sytuacją prawną, społeczną i gospodarczą możliwe i konieczne będzie dokonywanie w nim aktualizacji, uzupełnień i korekt.

10. System monitoringu i ewaluacji

Jednym z niezbędnych elementów związanych z realizacją *Wieloletniego Programu Rozwoju Ekonomii Społecznej w województwie podlaskim do roku 2027* jest zaplanowany sposób jego monitoringu. Wykonywanie poszczególnych działań oraz osiąganie zakładanych wskaźników wymaga systematycznej obserwacji oraz oceny pozytywnych i negatywnych aspektów na nie wpływających. W oparciu o uzyskanie bieżących informacji na temat realizacji Programu możliwe będzie szybkie identyfikowanie wszelkich nieprawidłowości, a dzięki temu podejmowanie odpowiednich działań zaradczych.

Proces monitorowania będzie polegał na systematycznym obserwowaniu zmian zachodzących w ramach poszczególnych priorytetów założonych w Programie. Pozwoli to ocenić postępy z prowadzonych działań, zweryfikuje kierunek zmian, a także umożliwi bieżącą modyfikację działań oraz dostosowanie zapisów Programu do zmieniających się warunków. Produktem monitoringu będzie raport z monitoringu WPRES opracowany na podstawie dostępnych danych statystycznych. Dane te, w ramach potrzeb, mogą być uzupełniane wynikami badań własnych (zarówno ilościowych, jak i jakościowych). Mierzone będą w szczególności wartości wskaźników opracowanych na użytek systemu monitorowania. Za monitoring odpowiedzialne będą podmioty zaangażowane w realizację Programu, przy koordynacji Regionalnego Ośrodka Polityki Społecznej w Białymstoku oraz Regionalny Komitet Rozwoju Ekonomii Społecznej w Województwie Podlaskim. Monitoring prowadzony będzie raz w roku.

Wstępnie planowane jest również wykonanie ewaluacji. Zostanie ona przeprowadzona po zakończeniu programu i będzie miała na celu zbadanie długotrwałych rezultatów, a także ocenę realizacji poszczególnych etapów oraz stopni realizacji zakładanych celów.

Jednym z ważniejszych elementów systemu monitorowania i ewaluacji będą wskaźniki. Wśród wskaźników monitorowania WPRES uwzględniono wskaźniki zawarte w KPRES, które umieszczono w poniższej tabeli.

„Koordynacja i monitorowanie rozwoju ekonomii społecznej w regionie”
Projekt pozakonkursowy współfinansowany ze środków Unii Europejskiej w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego

Priorytet I. Ekonomia społeczna i solidarna powszechnie i pozytywnie postrzegana przez mieszkańców województwa podlaskiego					
Cele szczegółowe	1.1. Upowszechnianie wiedzy o ekonomii społecznej i solidarnej na wszystkich etapach edukacji. 1.2. Promowanie idei i rozwiązań z zakresu ekonomii społecznej i solidarnej w społeczeństwie. 1.3. Kształtowanie postaw i praktycznych umiejętności związanych ze współdziałaniem i solidarnością społeczną. 1.4. Wzmacnianie lokalnych liderów i oddolnych inicjatyw wspólnotowych /w tym kooperatywy/. 1.5. Włączanie mieszkańców w procesy decyzyjne dotyczące lokalnych społeczności – rozwój partycypacji obywatelskiej.				
Wskaźniki					
Nazwa	Źródło danych	Wartość bazowa	Wartość docelowa	Częstotliwość pomiaru	Sposób zbierania danych
Opracowanie koncepcji promocji es, produktów i usług PES	OWES	0	1	Wskaźnik będzie mierzony raz w 2023 r.	Docelowo ma powstać wspólna na całe woj. koncepcja promocji ES, produktów i usług PES
Liczba różnorodnych form działań informacyjno-promocyjnych	OWES, ROPS	20 ²³	25	Wskaźnik będzie mierzony raz na rok na podstawie katalogu działań wskazanego w ankiecie monitorującej	ankieta OWES
Liczba szkół, w których prowadzono działania upowszechniające wiedzę o ES	OWES, ROPS	30 ²⁴	50	Wskaźnik będzie mierzony raz na rok z podziałem na szczebel edukacji	ankieta OWES

Priorytet II. Trwale i silne przedsiębiorstwa społeczne i podmioty ekonomii społecznej w województwie podlaskim					
Cele szczegółowe	2.1. Zwiększenie liczby przedsiębiorstw społecznych i podmiotów ekonomii społecznej tworzonych przez osoby prawne. 2.2. Zwiększenie stabilności i konkurencyjności przedsiębiorstw społecznych i podmiotów ekonomii społecznej działających w województwie podlaskim. 2.3. Zwiększenie poziomu i jakości zatrudnienia w PS i PES. 2.4. Budowanie więzi pomiędzy es i biznesem. 2.5. Rozwijanie zwrotnych i bezzwrotnych instrumentów wsparcia (dla PS i PES).				
Wskaźniki					
Nazwa	Źródło danych	Wartość bazowa	Wartość docelowa	Częstotliwość pomiaru	Sposób zbierania danych
Liczba przedsiębiorstw społecznych ²⁵	MRPiPS ROPS	80 ²⁶	90	Wskaźnik będzie mierzony raz na rok	Lista PS
Liczba istniejących miejsc pracy w przedsiębiorstwach społecznych dla osób zagrożonych wykluczeniem społecznym	OWES	158 ²⁷	158	Wskaźnik będzie mierzony raz na rok	ankieta OWES
Liczba aktywnych jednostek reintegracyjnych	ROPS	51 ²⁸	55	Wskaźnik będzie mierzony raz na rok	Badania własne ROPS PUW, WUP

²³ Dane OWES-ów i ROPS (za rok 2019) – badanie własne ROPS

²⁴ Dane OWES-ów i ROPS (za rok 2019) – badanie własne ROPS

²⁵ Liczba wszystkich PS z Listy PS

²⁶ Dane z Listy PS – wrzesień 2020

²⁷ Dane OWES-ów i ROPS (za rok 2019) – badanie własne ROPS

²⁸ ogólna liczba jednostek reintegracyjnych – dane na koniec 2019 r., w tym: 4 KIS, 17 CIS, 25 WTZ, 5 ZAZ.

**„Koordynacja i monitorowanie rozwoju ekonomii społecznej w regionie”
Projekt pozakonkursowy współfinansowany ze środków Unii Europejskiej w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego**

Priorytet III. Spójny i efektywny system wsparcia ekonomii społecznej i solidarnej					
Cele szczegółowe	3.1. Rozwój stabilnych OWES i dynamicznie reagujących na zmiany społeczne i gospodarcze w regionie. 3.2. Kluczowe sfery rozwoju oraz zadaniach z zakresu rozwoju lokalnego uwzględniane w systemie wsparcia ekonomii społecznej/rewitalizacja/. 3.3. Komplementarne wykorzystanie różnych źródeł finansowania ekonomii społecznej i solidarnej oraz innych działań z zakresu rozwoju społeczno-gospodarczego /LGD/. 3.4. Tworzenie i wspieranie istniejących sieci współpracy - /PES, PS i otoczenie ES/. 3.5. Ekonomia społeczna i solidarna obecna w politykach rozwojowych samorządów lokalnych woj. podlaskiego.				
Wskaźniki					
Nazwa	Źródło danych	Wartość bazowa	Wartość docelowa	Częstotliwość pomiaru	Sposób zbierania danych
Liczba przyznanych akredytacji	MRPiPS	5	5	Wskaźnik będzie mierzony raz na dwa lata	https://www.ekonomiaspoleczna.gov.pl/Wykaz_akredytowanych_Osrodkow_Wsparcia_Ekonomii_Spolecznej_3920.html
Liczba badań, monitoringów z obszaru ES	ROPS, OWES, UMWP	3 ²⁹	10	Wskaźnik będzie mierzony raz na rok	Dane ROPS ankieta OWES
Liczba regionalnych sieci współpracy sektora ES (sieci, klastry)	ROPS, OWES	8	10	Raz w roku	ankieta OWES
Liczba organizacji korzystających z usług OWES: <ul style="list-style-type: none"> • Liczba organizacji pozarządowych • Liczba PS • Liczba jednostek reintegracyjnych 	OWES	434 ³⁰ - 359 - 67 - 11	600	Wskaźnik będzie mierzony raz na rok	ankieta OWES
Liczba JST, które w gminnych i powiatowych strategiach rozwiązywania problemów społecznych uwzględniają zapisy dot. ES	ROPS	45	92 ³¹	Wskaźnik będzie mierzony raz na rok	Dane ROPS – sprawozdania doradców
Liczba LGD z współpracujących OWES	LGD	3	8 ³²	Wskaźnik będzie mierzony raz na rok	Badania własne ROPS
Liczba spotkań RKRES	ROPS	8	15	Wskaźnik będzie mierzony raz na rok	Dane ROPS

²⁹ 2019 r.

³⁰ Dane OWES-ów (za rok 2019) – badanie własne ROPS

³¹ Na terenie woj. podlaskiego istnieją 132 jednostki samorządu terytorialnego, docelowo 70% powinno uwzględniać zapisy dot. ES, czyli 92.

³² Na terenie woj. podlaskiego istnieje 13 Lokalnych Grup Działania, docelowo 60% powinno współpracować z OWES, czyli 8.

„Koordynacja i monitorowanie rozwoju ekonomii społecznej w regionie”

Projekt pozakonkursowy współfinansowany ze środków Unii Europejskiej w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego

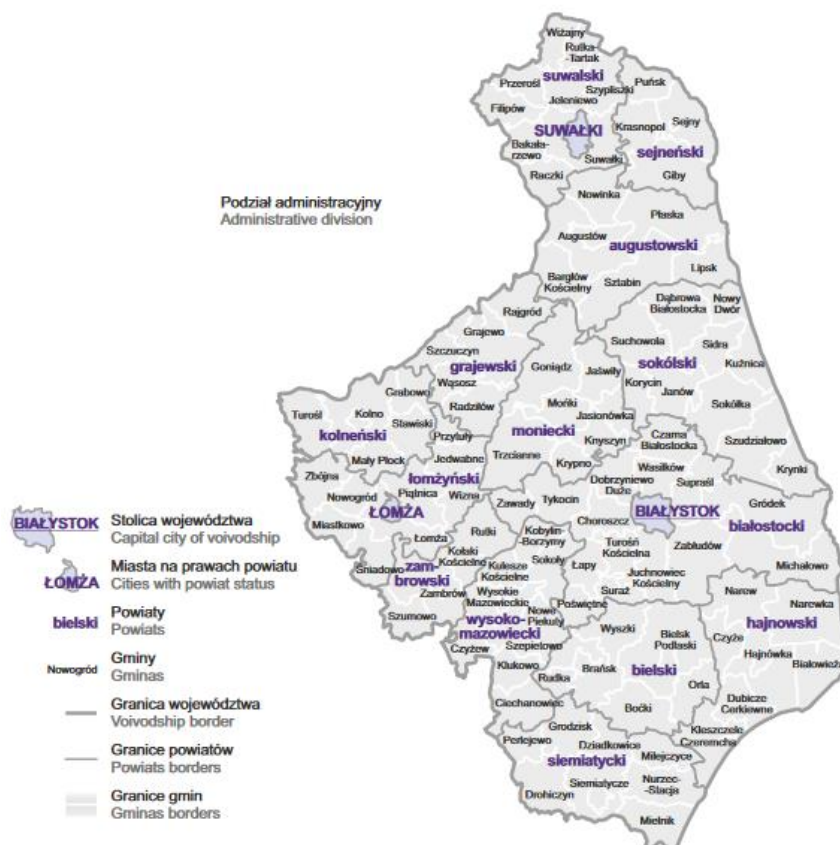
Załącznik nr 1. Wybrane elementy diagnozy społeczno-gospodarczej województwa podlaskiego

Dane ogólne

Województwo podlaskie położone jest w północno-wschodniej części kraju. Siedzibą władz regionalnych jest Białystok. Województwo sąsiaduje na wschodzie z Białorusią, na północy z Litwą oraz z województwami: lubelskim na południu, mazowieckim na zachodzie i warmińsko-mazurskim na północy. Zajmuje obszar 20 187 km² (tj. 6,5% powierzchni kraju), co plasuje go na szóstym miejscu w kraju pod względem wielkości, jednocześnie będąc najmniej zaludnionym województwem Polski (59 osób na km²). Województwo to jest podzielone na 14 powiatów oraz 3 miasta na prawach powiatu. Liczba miast w regionie wynosi ogółem 40, natomiast gmin jest 118 (w tym 13 miejskich, 78 wiejskich i 27 miejsko-wiejskich).

Mapka 3. Województwo podlaskie w 2019 r. – podział administracyjny

Źródło: <https://bialystok.stat.gov.pl>

Ludność

Biorąc pod uwagę liczbę ludności, województwo podlaskie jest jednym z najmniejszych w Polsce. Plasuje się na 14. miejscu spośród wszystkich województw. Mniejszą liczbę ludności posiadają tylko lubuskie oraz opolskie. Ludność województwa podlaskiego stanowi około 3,1% ludności kraju. Województwo podlaskie, według stanu na czerwiec 2019 roku, liczyło 1 179,4 tys. mieszkańców (w tym 51,3% stanowiły kobiety, a 48,7% mężczyźni). Najwięcej mieszkańców liczy subregion białostocki (43% ludności województwa mieszka w tym subregionie). W subregionie łomżyńskim mieszka 34%, a w suwalskim 23% ludności województwa. Średni wiek mieszkańców wynosi 41,6 lat i jest porównywalny do średniego wieku mieszkańców całej Polski.

Średnia gęstość zaludnienia wynosiła w regionie 59 osób na 1 km² (w Polsce średnio 123 osoby). Pod względem gęstości zaludnienia występuje znaczne zróżnicowanie przestrzenne – najwyższy wskaźnik na koniec 2018 roku odnotowano w Białymstoku (2913 osób na 1 km²) i Łomży (1928 osób na 1 km²), zaś najniższy w powiecie sejneńskim (23 osoby na 1 km²) oraz hajnowskim i suwalskim (po 27 osób na 1 km²).

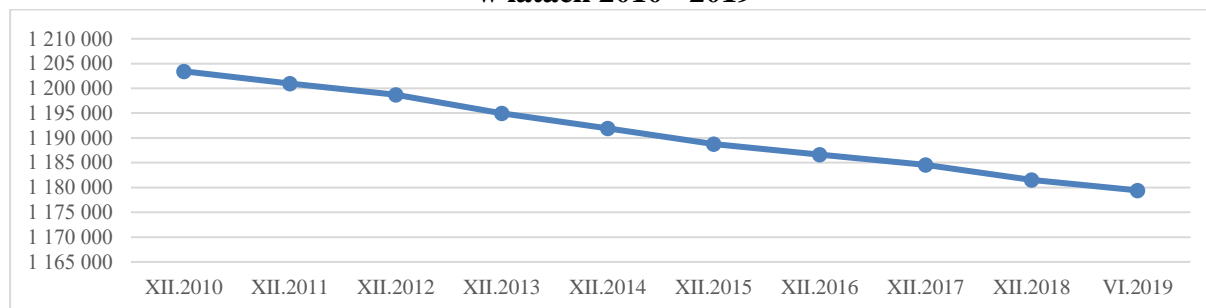
Tabela 2. Liczba ludności w województwie podlaskim wg. podregionów (stan na 31.12.2018 r.)

		ludność										
		ogółem	mężczyźni		kobiety		w wieku					
			liczba	%	liczba	%	przedprodukcyjnym		produkcyjnym		poprodukcyjnym	
region	podlaski	1 181 533	575 870	48,7	605 663	51,3	205 887	17,4	728 433	61,7	247 213	20,9
podregion	białostocki	513 070	246 072	48,0	266 998	52,0	90 403	17,6	315 794	61,5	106 873	20,8
	łomżyński	396 155	195 737	49,4	200 418	50,6	67 298	17,0	242 443	61,2	86 414	21,8
	suwalski	272 308	134 061	49,2	138 247	50,8	48 186	17,7	170 196	62,5	53 926	19,8

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Województwo Podlaskie. Podregiony, Powiaty, Gminy, Urząd Statystyczny w Białymstoku, 2019, s. 88-99

Zachodzące w regionie procesy demograficzne są niekorzystne. Liczba mieszkańców regionu spada sukcesywnie od wielu lat (za wyjątkiem roku 2010).

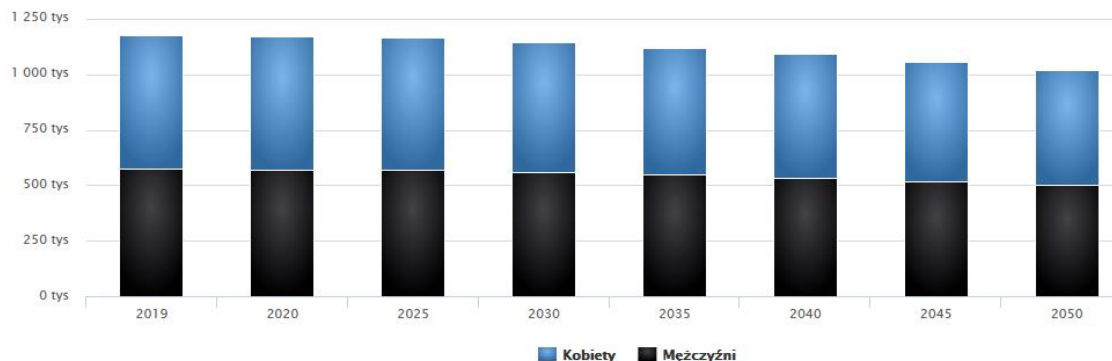
Wykres 3. Liczba mieszkańców województwa podlaskiego w latach 2010 - 2019

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS

Według długookresowej prognozy liczby ludności przygotowanej przez Główny Urząd Statystyczny (GUS) obserwowany spadek ludności będzie się utrzymywał na przestrzeni kolejnych lat. Zgodnie z prognozą GUS liczba ludności w województwie podlaskim spadnie o około 17% do roku 2050. Prognozowana liczba mieszkańców podlaskiego w 2050 roku wynosić będzie 982 320, z czego 500,6 tys. to kobiety, a 481,7 tys. mężczyźni.

Wykres 4. Prognozowana liczba ludności w województwie podlaskim w latach 2019-2050

Źródło: <http://www.polskawliczbach.pl/podlaskie#dane-demograficzne>

Na zmniejszanie się populacji województwa podlaskiego decydujący wpływ w dalszym ciągu posiada niekorzystne saldo migracji oraz ujemny przyrost naturalny wynoszący 472. Odpowiada to przyrostowi naturalnemu 0,40 na 1000 mieszkańców podlaskiego. Współczynnik dynamiki demograficznej, czyli stosunek liczby urodzeń żywych do liczby zgonów, wynosi 0,96 i jest nieznacznie mniejszy od średniej dla całego kraju³³.

W województwie podlaskim następuje szybszy niż w kraju spadek udziału ludności w wieku przedprodukcyjnym, co jest zjawiskiem negatywnym, ponieważ oznacza zmniejszające się zasoby ludności mogącej rozwijać województwo na różnych płaszczyznach np. na rynku pracy. Najmniej korzystna pod tym względem sytuacja ma miejsce w subregionie bielskim, natomiast wzrost odnotowuje się tylko w subregionie białostockim. Na terenie województwa odnotowuje się wolniejszy niż w kraju spadek odsetka ludności w wieku produkcyjnym (pośród pozostałych województw podlaskie znajduje się na wysokiej czwartej pozycji) oraz wolniejszy wzrost udziału mieszkańców w wieku poprodukcyjnym, a to z kolei zjawiska pozytywne (choć samo zjawisko starzenia się społeczeństwa ma oczywiście charakter negatywny).

Starzenie się ludności pozostaje istotnym zjawiskiem demograficznym dla województwa podlaskiego. W kontekście ekonomii społecznej warto przyjrzeć się nowej gałęzi gospodarki zwanej „silver economy”. Srebrna gospodarka czy też gospodarka senioralna, to szeroko pojęty system ekonomiczny, ukierunkowany na wykorzystanie potencjału osób

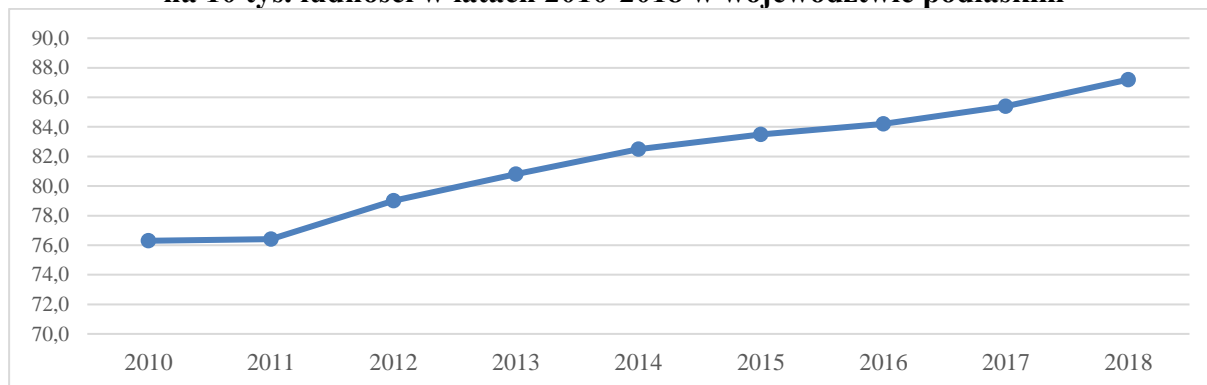
³³ <http://www.polskawliczbach.pl/podlaskie>

starszych i uwzględniający ich potrzeby³⁴. Przyglądając się sytuacji w Polsce, a tym samym w województwie podlaskim, dostrzec można czynniki, które każą myśleć pozytywnie o rozwoju tego nowego działu gospodarki. Po pierwsze rośnie liczba starszych przedsiębiorców, a to oni, nie mogąc zaspokoić własnych potrzeb, widzą w tym szansę na rozwój nowego, dochodowego biznesu. Można zatem oczekiwać, iż lepsze oddolne zrozumienie potrzeb seniorów przełoży się na rozwój przedsiębiorstw ukierunkowanych na te osoby. Po drugie we wdrażanych strategiach UE srebrna gospodarka uznawana jest za jeden z priorytetów umożliwiających powstawanie miejsc pracy³⁵. Chodzi przede wszystkim o zatrudnienia w usługach skierowanych do seniorów.

Przedsiębiorczość

Województwo podlaskie należy do województw o niskim poziomie przedsiębiorczości. Od roku 2010 liczba podmiotów gospodarki narodowej w rejestrze REGON na 10 tys. ludności systematycznie wzrasta. Liczba podlaskich przedsiębiorstw zwiększyła się od 2010 roku o ok. 10%. Zdecydowana większość podlaskich podmiotów gospodarczych (99,9%) to firmy należące do sektora małych i średnich przedsiębiorstw.

Wykres 5. Liczba podmiotów gospodarki narodowej w rejestrze REGON na 10 tys. ludności w latach 2010-2018 w województwie podlaskim

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (www.bdl.stat.gov.pl - 09.01.2020 r.)

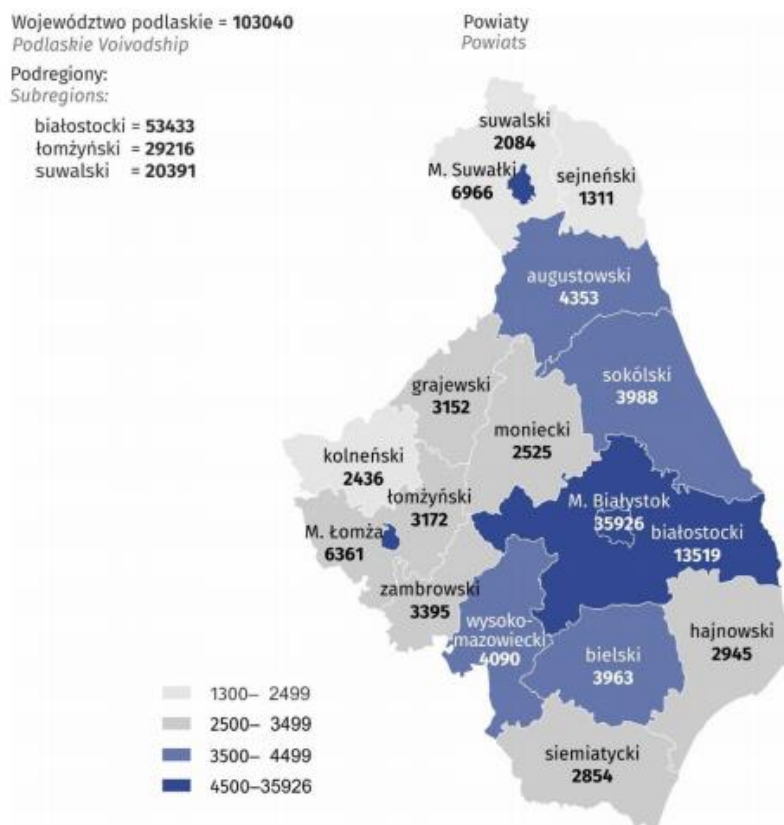
W 2018 roku wskaźnik ten wynosił 87,2 i plasował region na 14. pozycji (średnio w Polsce wynosił on 113,6). Najwięcej firm działa na terenie Białegostoku i gmin pozostających w strefie jego bezpośredniego oddziaływania, jak również w miastach subregionalnych, tj. Łomży i Suwałkach. Zdecydowana większość podmiotów gospodarczych jest zarejestrowanych w ośrodkach miejskich, pełniących rolę miast powiatowych. Województwo podlaskie charakteryzuje się dość dużym zróżnicowaniem pod względem rozmieszczenia podmiotów w poszczególnych częściach regionu. Biorąc pod uwagę miejsce

³⁴ „Gospodarka senioralna. Nowy sektor gospodarki narodowej w Polsce”, M. Rudnicka, A. Surdej, Centrum im. Adama Smitha, Warszawa 2013 rok.

³⁵ „Srebrna gospodarka”, P. Szukalski, portal [sprawynauki.edu.pl](http://www.sprawynauki.edu.pl), 2014 rok, źródło: http://www.sprawynauki.edu.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=2849:srebrna-gospodarka&catid=301&Itemid=30

położenia siedziby podmiotu, a w przypadku osób fizycznych prowadzących działalność gospodarczą adres zamieszkania, stwierdzono, że w końcu 2018 r. aż 51,8% jednostek prawnych było zlokalizowanych na terenie podregionu białostockiego. Mniej, bo 28,4% ogółu podmiotów zarejestrowanych w województwie, znajdowało się na terenie podregionu łomżyńskiego, natomiast pozostałe 19,8% podmiotów skupiał podregion suwalski³⁶.

Mapka 4. Podmioty gospodarki narodowej w 2018 r. w województwie podlaskim

Źródło: *Zmiany strukturalne grup podmiotów gospodarki narodowej w rejestrze REGON w województwie podlaskim - 2018 r.*, Urząd Statystyczny w Białymstoku, 2019, s. 13

W porównaniu do innych regionów w województwie podlaskim mniej osób podejmuje się prowadzenia własnej działalności gospodarczej. Liczba osób fizycznych prowadzących działalność gospodarczą na koniec 2018 roku wyniosła 79,5 tys. W wymiarze tzw. aktywnej przedsiębiorczości region zajmuje jedno z ostatnich miejsc wśród polskich województw.

³⁶ Zmiany strukturalne grup podmiotów gospodarki narodowej w rejestrze REGON w województwie podlaskim - 2018 r., Urząd Statystyczny w Białymstoku, 2019, s. 13.

Tabela 3. Podmioty gospodarcze w woj. podlaskim według form organizacyjno-prawnych oraz powiatów na 31.12.2018 r.

	podmioty gospodarcze - ogółem	osoby prawne i jednostki organizacyjne nie mające osobowości prawnej				osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą
		razem	spółdzielnie	spółki handlowe	spółki cywilne	
PODLASKIE	103040	23536	345	7097	5236	79504
Powiat augustowski	4353	948	13	176	227	3405
Powiat białostocki	13519	2444	48	790	507	11075
Powiat bielski	3963	820	25	189	148	3143
Powiat grajewski	3152	734	10	116	194	2418
Powiat hajnowski	2945	725	17	102	103	2220
Powiat kolneński	2436	468	8	53	105	1968
Powiat łomżyński	3172	593	21	85	123	2579
Powiat moniecki	2525	521	10	70	95	2004
Powiat sejneński	1311	308	7	40	51	1003
Powiat siemiatycki	2854	655	16	87	86	2199
Powiat sokólski	3988	931	18	159	115	3057
Powiat suwalski	2084	424	14	66	65	1660
Powiat wysokomazowiecki	4090	793	20	129	183	3297
Powiat zambrowski	3395	664	14	144	178	2731
Powiat m. Białystok	35926	9406	59	4020	2141	26520
Powiat m. Łomża	6361	1395	25	359	427	4966
Powiat m. Suwałki	6966	1707	20	512	488	5259

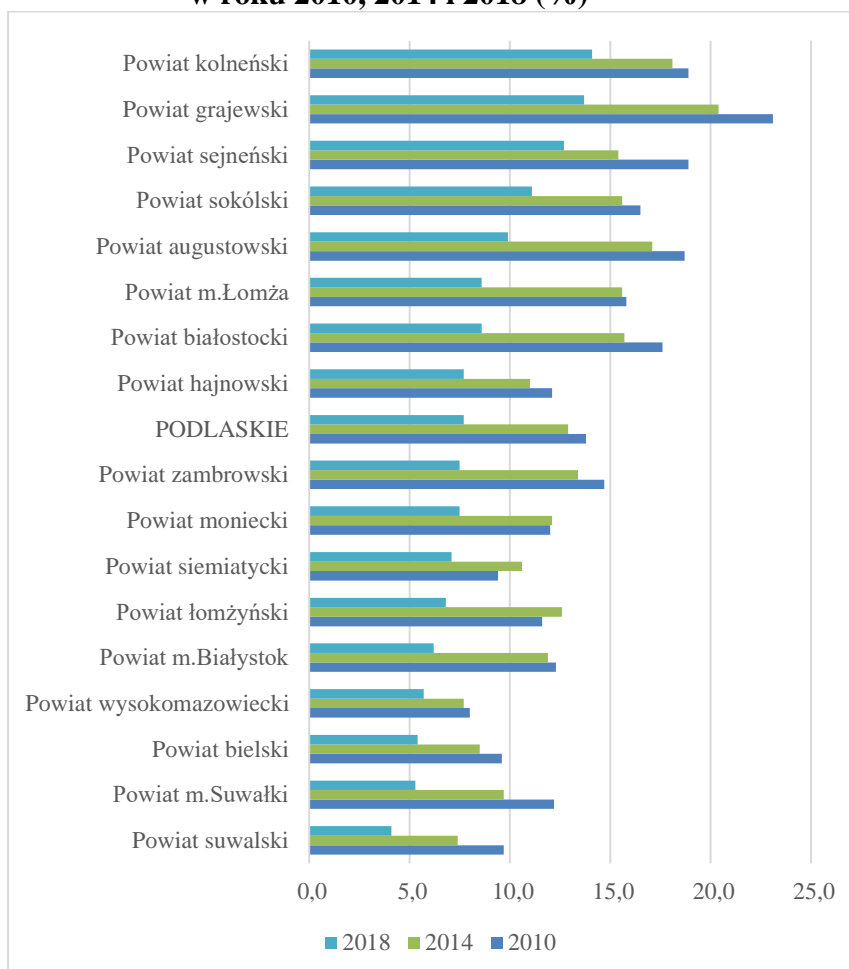
*) Zarejestrowane w rejestrze REGON; bez osób prowadzących gospodarstwa indywidualne w rolnictwie
Źródło: Biuletyn Statystyczny Województwa Podlaskiego, Urząd Statystyczny w Białymstoku, IV kwartał 2018 r., Białystok 2019, tabl. 44 cz.1

Rynek pracy

W województwie podlaskim, podobnie jak w pozostałych województwach, zwiększyła się liczba pracujących, a co za tym idzie, wzrosła wartość współczynnika aktywności zawodowej ludności w wieku produkcyjnym oraz współczynnika liczby pracujących na 1000 ludności. W pierwszym przypadku podlaskie zajmuje stosunkowo wysoką, piątą pozycję w kraju (osiągnięta wartość przekracza średnią dla Polski), zaś w drugim – dopiero 15.

Wielkość bezrobocia w województwie podlaskim spada, choć następuje to wolniej niż w pozostałych województwach (niższy spadek odnotowano jedynie w województwie lubelskim). Na koniec 2018 roku w 14 powiatowych urzędach pracy woj. podlaskiego zarejestrowanych było 36786 bezrobotnych, a stopa bezrobocia wyniosła 7,7% liczby ludności czynnej zawodowo (średnio w Polsce – 5,8%).

Wykres 6. Stopa bezrobocia rejestrowanego w powiatach województwa podlaskiego w roku 2010, 2014 i 2018 (%)

Źródło: opracowanie własne na podstawie GUS BDL (<https://bdl.stat.gov.pl/> - 09.01.2020 r.)

Struktura bezrobocia jest w województwie podlaskim zbliżona do krajowej, z tą różnicą, że województwo podlaskie wyróżnia się najwyższym w kraju udziałem mężczyzn w ogóle zarejestrowanych bezrobotnych. Tak jak w całym kraju największą grupą bezrobotnych są osoby mające od 25 do 34 lat.

Biorąc pod uwagę wykształcenie, największą grupą bezrobotnych są osoby najslabiej wykształcone. Wzrasta również udział osób pozostających bez pracy, które ukończyły szkoły wyższe (podobną tendencję obserwujemy w całym kraju). Grupą najmniej zagrożoną bezrobociem są absolwenci szkół średnich ogólnokształcących.

Niepokojącym zjawiskiem jest to, że podlaskie jest jednym z województw, w których udział osób długotrwale bezrobotnych jest najwyższy. Odsetek zarejestrowanych bezrobotnych pozostający bez pracy dłużej niż 1 rok w 2018 wyniósł 43,3% (13. miejsce w kraju). Jak wynika z analiz Wojewódzkiego Urzędu Pracy w Białymstoku długotrwale bezrobotni to w województwie podlaskim w przeważającej mierze osoby pracujące poprzednio jako robotnicy przemysłowi i rzemieślnicy. Do zawodów w największym stopniu generujących długotrwale

bezrobocie należą zawody związane z produkcją odzieży, budownictwem, przemysłem maszynowym oraz przetwórstwem spożywczym.

Wskaźniki dot. podlaskiego rynku pracy wskazują na dwa subregiony, które charakteryzują się stosunkowo dobrą sytuacją, natomiast dwa pozostałe dużo gorszą. W pierwszym przypadku chodzi o subregion zamieszkały przez największą liczbę osób, czyli białostocki oraz subregion najmniejszy, czyli bielski. W odniesieniu do subregionu białostockiego mówimy o:

- najwyższej liczbie pracujących na 1000 ludności (wyższa niż w skali całego województwa, a w należącym do niego powiecie m. Białystok nawet wyższa niż w kraju),
- najwyższej liczbie osób fizycznych prowadzących działalność gospodarczą, w przeliczeniu na 100 osób w wieku produkcyjnym (wartość tego wskaźnika przekroczyła średnią dla województwa i kraju),
- największej średniej liczbie podmiotów w przeliczeniu na 10 tys. mieszkańców w wieku produkcyjnym, niezależnie od wielkości podmiotu (co roku wartość tego wskaźnika przekracza średnią dla całego województwa).

Warto zaznaczyć, że subregion białostocki poza tym, że cechuje się dużo wyższym niż w pozostałych subregionach udziałem bezrobotnych absolwentów szkół wyższych, wyróżnia się również mniejszym odsetkiem osób bezrobotnych o najniższym wykształceniu, co może wskazywać na zapotrzebowanie na niskie kwalifikacje.

Z odmienną sytuacją mamy do czynienia w subregionie suwalskim. Odnotowuje się tu:

- najmniejszą liczbę pracujących na 1000 ludności,
- najniższą średnią liczbę osób fizycznych prowadzących działalność gospodarczą, w przeliczeniu na 100 osób w wieku produkcyjnym,
- najniższe zarobki oraz najwolniejszy wzrost uposażeń,
- najniższą średnią liczbę podmiotów gospodarczych w przeliczeniu na 10 tysięcy mieszkańców w wieku produkcyjnym niezależnie od wielkości podmiotu.

Drugim subregionem o dość dobrej sytuacji na rynku pracy jest subregion bielski. Jego mieszkańcy są najlepiej zarabiającą grupą. Nie dość, że zarabiają lepiej niż przeciętny mieszkaniec województwa, to ich wynagrodzenie rośnie również najszybciej. Na terenie tego subregionu odnotowuje się najniższą stopę bezrobocia (wartość niższa niż w całym województwie podlaskim). Wśród bezrobotnych dominuje tu grupa najstarsza oraz najslabiej wykształcona.

Z kolei drugi subregion o gorszej sytuacji na rynku pracy to subregion łomżyński. W całym analizowanym okresie czasowym to właśnie na tym obszarze stopa bezrobocia była najwyższa (wartości wyższe niż w całym kraju oraz w województwie podlaskim). W strukturze wiekowej bezrobotnych dominowali mieszkańcy najmłodszy oraz w wieku 25-34 lata. Subregion wyróżnia się ponadto największym odsetkiem osób długotrwale bezrobotnych.

Edukacja

W województwie podlaskim od kilku lat zmniejsza się liczba uczniów szkół ponadgimnazjalnych, co spowodowane było głównie wkraczaniem do szkół kolejnych roczników niżej demograficznego. Zmniejszyła się również liczba słuchaczy kształcących się w szkołach policealnych oraz liczba studentów. Poniższa tabela prezentuje dane dot. szkół i uczniów w roku szkolnym 2018/2019.

Tabela 4. Szkoły ponadgimnazjalne i ponadpodstawowe dla młodzieży w województwie podlaskim w roku szkolnym 2018/2019

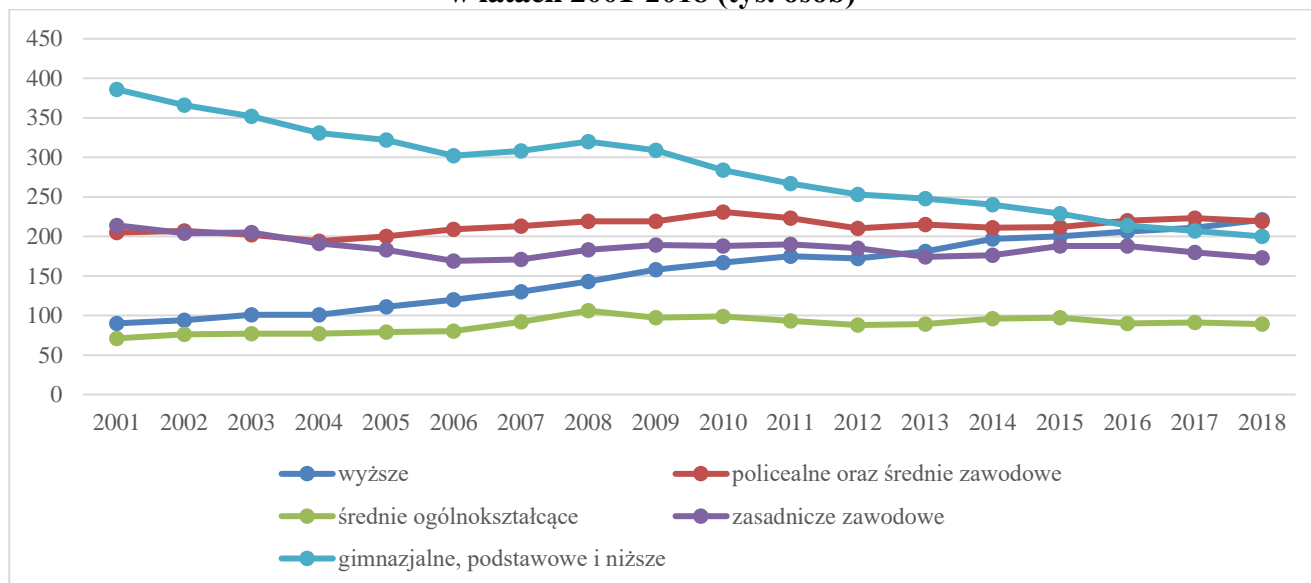
	szkoły	uczniowie	absolwenci
ogółem	185	35617	10129
zasadnicze szkoły zawodowe	x	x	993
szkoły branżowe I stopnia	42	3212	x
licea ogólnokształcące	66	15962	5461
technika	58	15675	3509
ogólnokształcące szkoły artystyczne dające uprawnienia zawodowe	5	448	95
szkoły specjalne przysposabiające do pracy	14	320	71

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Edukacja i wychowanie w województwie podlaskim w roku szkolnym 2018/2019. Informacje sygnalne, Urząd Statystyczny w Białymstoku, Białystok, 30.09.2019 r., s.4.*

Analizując sytuację województwa podlaskiego z uwzględnieniem współczynnika skolaryzacji zauważa się, że jest ona zależna od poziomu kształcenia. W przypadku szkół podstawowych wartość współczynnika w ostatnim czasie nieznacznie wzrosła, lecz była niższa niż w kraju i plasowała województwo na 10. pozycji. Wartość dla szkół gimnazjalnych również spadła i była niższa niż w Polsce, a województwo podlaskie znalazło się również na 10. pozycji. W przypadku zasadniczych szkół zawodowych skolaryzacja wzrosła, lecz pozostała najniższa w kraju. Pomimo, że wartość współczynnika spadła w przypadku liceów ogólnokształcących, to była wyższa niż w skali kraju i plasowała województwo na wysokiej 3. pozycji. Stosunkowo dobrą sytuację widzimy w odniesieniu do szkół policealnych – wielkość skolaryzacji wzrosła, szeregując województwo na 4. miejscu w Polsce. Jednak już w przypadku szkół zawodowych i ogólnozawodowych wartość współczynnika spadła i była niższa niż w skali kraju, a podlaskie znalazło się na 11. pozycji.

Połowa aktywnych zawodowo mieszkańców województwa podlaskiego posiadała na koniec 2018 roku wykształcenie wyższe lub policealne oraz średnie zawodowe (odpowiednio 24,5% i 24,3%). Osób z wykształceniem średnim ogólnokształcącym było prawie 10%, a z zasadniczym zawodowym 19,2%. Ponad 1/5 społeczeństwa regionu (22,1%) legitymowała się najniższym wykształceniem, tj. gimnazjalnym, podstawowym i niższym. Kształtowanie się tych danych od 2001 roku prezentuje wykres poniżej.

Wykres 7. Ludność ogółem wg BAEL wg typu wykształcenia w województwie podlaskim w latach 2001-2018 (tys. osób)

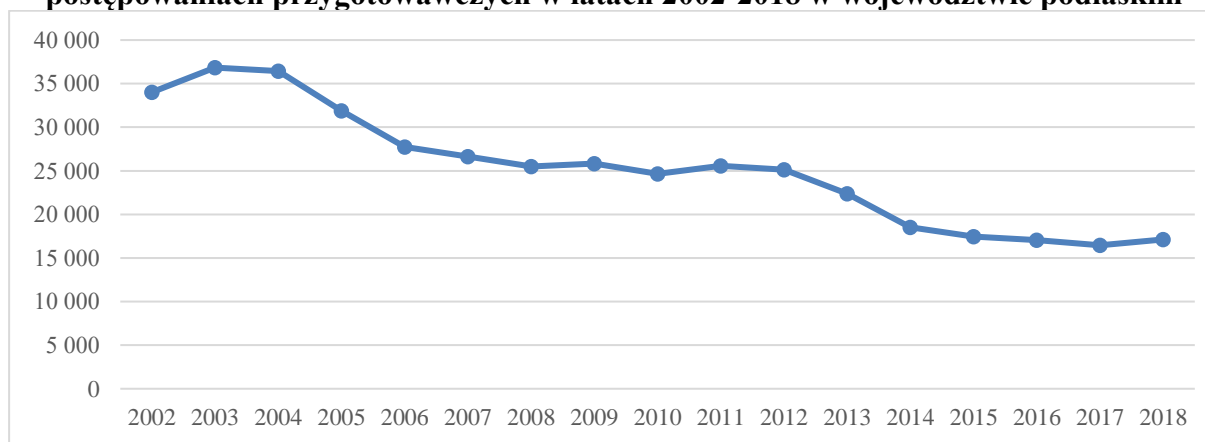

Źródło: opracowanie własne na podstawie GUS BDL (<https://bdl.stat.gov.pl/> - 09.01.2020 r.)

Bezpieczeństwo

Województwo podlaskie jest jednym z najbezpieczniejszych w kraju, biorąc pod uwagę liczbę stwierdzonych przestępstw w przeliczeniu na 1000 mieszkańców. Tak jak w całej Polsce, najczęściej stwierdzanymi były przestępstwa kryminalne. Ogólna liczba stwierdzonych czynów karalnych systematycznie maleje. Liczba przestępstw stwierdzonych przez Policję w zakończonych postępowaniach przygotowawczych w roku 2018 wyniosła w całym województwie 17,1 tys. (w roku 2002 – 34 tys.).

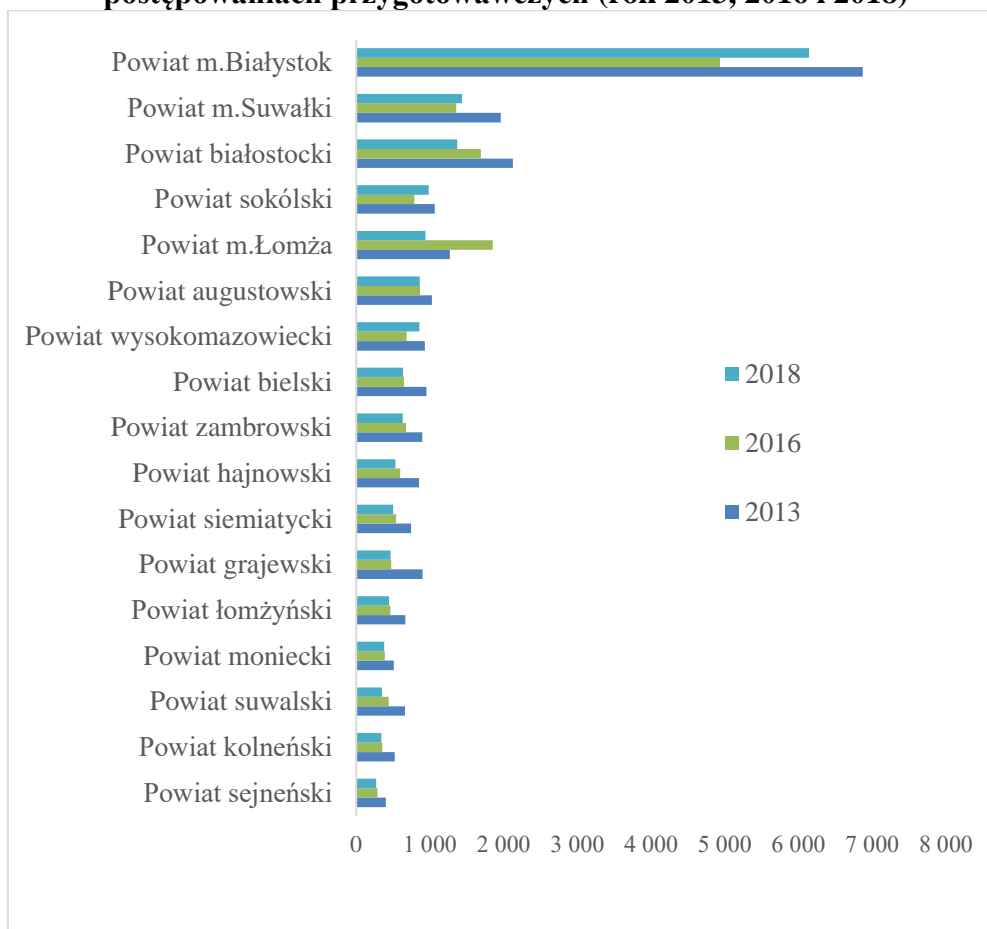
Wykres 8. Liczba przestępstw stwierdzonych przez Policję w zakończonych postępowaniach przygotowawczych w latach 2002-2018 w województwie podlaskim

Źródło: opracowanie własne na podstawie GUS BDL (<https://bdl.stat.gov.pl/> - 09.01.2020 r.)

Największa liczba przestępstw notowana była w Białymstoku, Suwałkach i powiecie białostockim. Wykres poniżej prezentuje dane bezwzględne dot. tego zjawiska. Analizując je, należy pamiętać o liczbie mieszkańców danego powiatu, co przekłada się na większą liczbę potencjalnych sprawców przestępstw. Według danych za 2018 rok w województwie podlaskim wykryto sprawców 75,4% przestępstw (więcej niż w latach poprzednich), a średnia w Polsce wyniosła 73,4%.

Wykres 9. Liczba przestępstw stwierdzonych przez Policję w zakończonych postępowaniach przygotowawczych (rok 2013, 2016 i 2018)

Źródło: opracowanie własne na podstawie GUS BDL (<https://bdl.stat.gov.pl/> - 09.01.2020 r.)

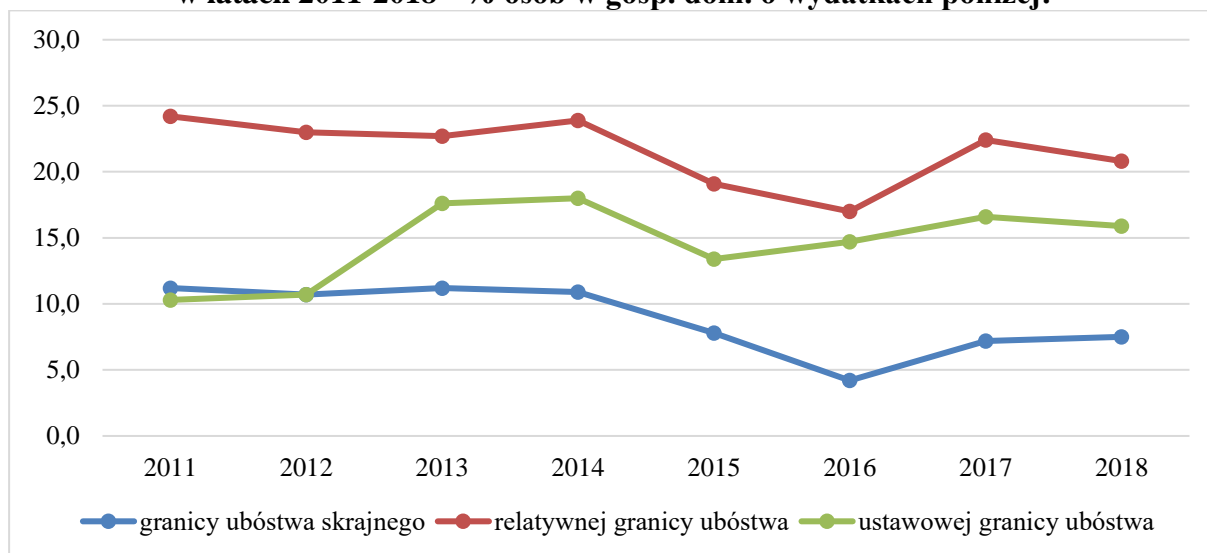
Zjawisko przemocy w rodzinie jest w województwie podlaskim problemem narastającym. W roku 2017 wzrosła liczba sporządzonych formularzy procedury „Niebieskiej Karty” (formularzy A, C, D), rodzin wobec których wszczęto procedurę „Niebieskiej Karty” oraz ogólna liczba rodzin objętych procedurą. Spada natomiast liczba rodzin, w których procedura zostaje zakończona. Ofiarami przemocy domowej zdecydowanie częściej są kobiety, a co za tym idzie, w programach korekcyjno-edukacyjnych skierowanych do osób stosujących przemoc w rodzinie uczestniczą głównie mężczyźni (w roku 2017 stanowili 97,8% uczestników).

Pomoc społeczna

Liczba osób korzystających ze świadczeń pomocy społecznej w przeliczeniu na 10 tys. ludności jest w województwie podlaskim wyższa niż średnia dla kraju i wyniosła na koniec 2018 roku 437 (średnia w kraju = 339,7). Wartość ta w ostatnich latach maleje zarówno w województwie, jak i w całej Polsce. W roku 2018 województwo znalazło się na 13. pozycji w kraju pod względem wielkości tego wskaźnika, co pokazuje, że w porównaniu do innych województw, w województwie podlaskim stosunkowo dużo osób zmuszonych jest do sięgania po pomoc społeczną.

Nieznacznie zmniejsza się skala ubóstwa, ale średnia odnotowana dla województwa podlaskiego jest nadal wyższa niż wartość dla kraju. Niezmiennie najczęstszym powodem korzystania z pomocy społecznej w województwie podlaskim jest właśnie ubóstwo. Występowaniu ubóstwa skrajnego sprzyjają m.in. utrzymywanie się z tzw. niezarobkowych źródeł, wielodzietność, niepełnosprawność czy niskie wykształcenie.

Wykres 10. Wskaźniki zasięgu ubóstwa w województwie podlaskim w latach 2011-2018 - % osób w gosp. dom. o wydatkach poniżej:

Źródło: opracowanie własne na podstawie GUS BDL (<https://bdl.stat.gov.pl/> - 09.01.2020 r.)

Za zjawisko niepokojące należy uznać wysoki i stale rosnący odsetek osób długotrwale korzystających ze świadczeń pomocy społecznej. To, co początkowo miało na celu kompensację utraty dochodów, stosowanym wyłącznie w celu zmniejszenia nierówności, a także zapobieżenia wykluczenia społecznego, w niedługim okresie stało się dla wielu ludzi elementem łatwego zarobku, a także wytłumaczeniem dla dezaktywizacji zawodowej. Dla wielu pomoc społeczna stała się elementem codziennego życia, a jej rozbudowana forma

stopniowo przyczyniała się do uzależnienia, prowadząc do potęgowania zjawiska bezradności społecznej³⁷.

Problem stanowi również duży udział osób będących w wieku produkcyjnym w ogóle beneficjentów. Innymi słowy, duża część mieszkańców pobierających świadczenia pomocy społecznej, to osoby w wieku aktywności zawodowej, czyli zdolne do uzyskiwania dochodów (wyłączając osoby niemogące podjąć zatrudnienia z uwagi na stan zdrowia; pamiętać należy, że niepełnosprawność oraz długotrwała lub ciężka choroba to stosunkowo częste przyczyny przyznawania pomocy społecznej).

Problem uzależnień

Problem uzależnień w województwie podlaskim zdaje się maleć. Ponieważ zjawisko to, w szczególności narkomania, może mieć charakter ukryty, czyni je to niezwykle trudnym do zdiagnozowania. Mimo to liczba pacjentów leczących się odwykowo z uzależnienia od alkoholu w podlaskich placówkach spadła. Skala przyznawania pomocy społecznej ze względu na wystąpienia problemu nadużywania alkoholu oraz narkomanii maleje, przy czym pomoc dużo częściej przyznawana jest w pierwszym przypadku. Problem narasta jednak w subregionie bielskim, gdzie wzrosła liczba decyzji o przyznaniu pomocy społecznej zarówno z uwagi na wystąpienie problemu alkoholizmu, jak i narkomanii (w pierwszym przypadku wzrost odnotowano również w subregionie łomżyńskim). Raporty z realizacji „Programu przeciwdziałania narkomanii w województwie podlaskim na lata 2014-2018” pokazują jednak, że wzrosła liczba podejrzanych, stwierdzonych oraz wykrytych przestępstw związanych z narkotykami. Grupą szczególnie narażoną na wystąpienie problemu narkomanii są osoby mające mniej niż 18 lat oraz mężczyźni, a narkotykiem najczęściej zabezpieczanym przez podlaską Policję (głównie białostocką) była marihuana.

³⁷ Fragment artykułu pt. „Uzależnieni od pomocy społecznej”, S. Kalinowski, źródło: <https://liberte.pl/uzaleznieni-od-pomocy-spoecznej/>, 2011 rok

2 Załącznik nr 2 - sektor ekonomii społecznej w województwie podlaskim

2.1 Podmioty ekonomii społecznej

Przedsiębiorstwa społeczne

Na terenie województwa podlaskiego w 2019 r. działało łącznie 81 przedsiębiorstw społecznych, spełniających warunki PS określone przez Ministerstwo Rozwoju i Finansów. W stosunku do 2018 roku liczba ta wzrosła o ponad 30%. Szczególnie zwiększyła się liczba fundacji – z 14 do 25 ogółem w regionie. W poniższym zestawieniu tabelarycznym przedstawiono informacje na temat liczby przedsiębiorstw społecznych z podziałem na subregiony, uwzględniając formę prawną przedsiębiorstwa społecznego w latach 2018-2019.

Tabela 5. Formy prawne przedsiębiorstw społecznych w województwie podlaskim

Subregion	Fundacja		Spółdzielnia socjalna		Spółka non profit (sp. z o.o.)		Stowarzyszenie		razem	
	2018	2019	2018	2019	2018	2019	2018	2019	2018	2019
bielski	0	2	2	2	0	0	0	2	2	6
łomżyński	11	18	8	7	1	1	0	1	20	27
białostocki	3	5	6	10	7	11	1	4	17	30
suwalski	0	0	10	12	11	5	1	1	22	18
suma	14	25	26	31	19	17	2	8	61	81

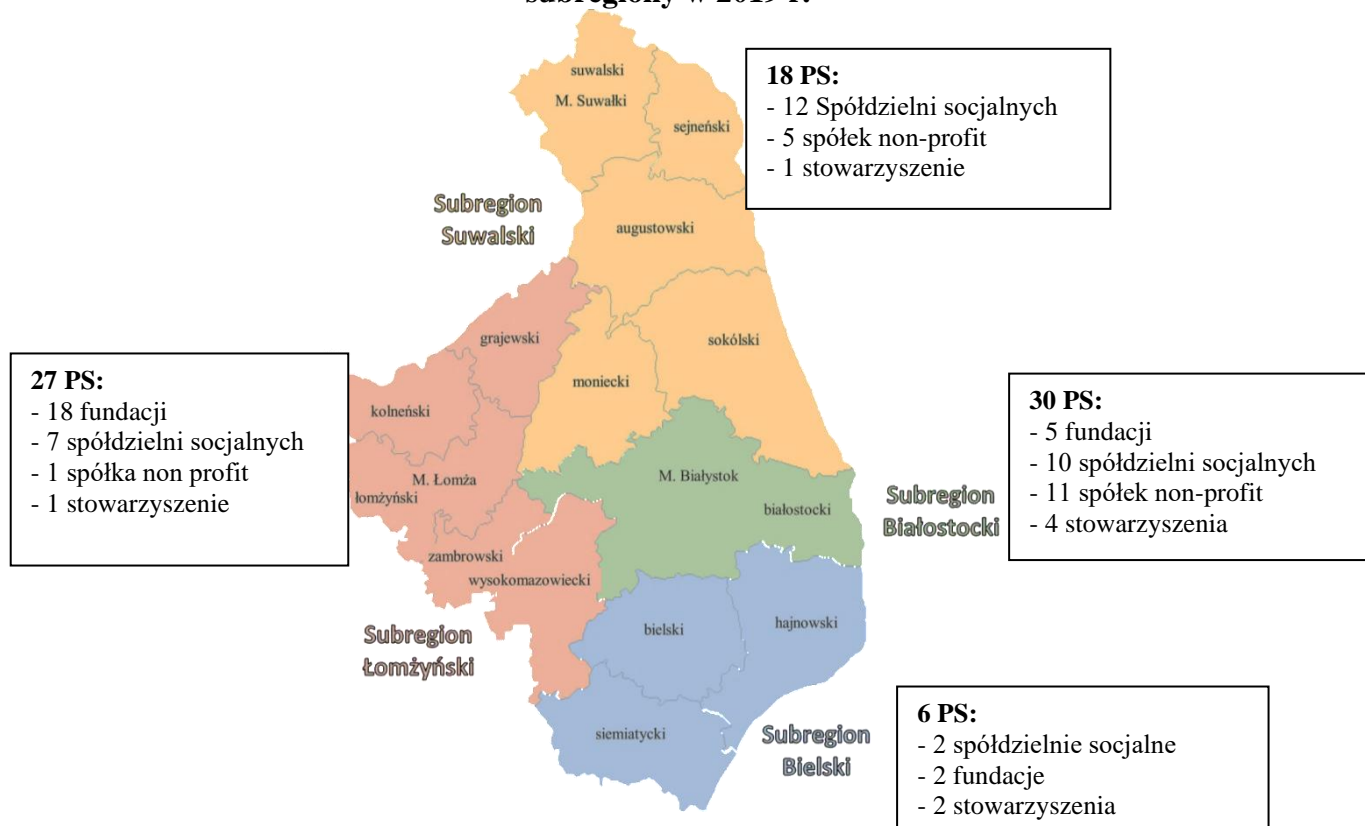
Zródło: opracowanie własne na podstawie Listy przedsiębiorstw społecznych za grudzień 2018 r. i grudzień 2019 r.

Na terenie województwa podlaskiego działają cztery formy prawne przedsiębiorstw społecznych:

- fundacje,
- spółdzielnie socjalne,
- spółki non-profit sp. z o.o.,
- stowarzyszenia.

Najczęściej występującą formą prawną przedsiębiorstw społecznych w 2019 r. były spółdzielnie socjalne (31), w dalszej kolejności fundacje (25) i spółki non profit (17).

Mapka 5. Przedsiębiorstwa społeczne w województwie podlaskim z podziałem na subregiony w 2019 r.

Źródła: opracowanie własne

Dominującymi branżami, w jakich działają podlaskie przedsiębiorstwa społeczne, to usługi w zakresie: handlu, edukacji i kultury, gastronomii, usług dla firm, organizacji i administracji publicznej. Poniżej przedstawiono szczegółowe informacje w przedmiotowym temacie.

Wykres 11. Branże w jakich działają przedsiębiorstwa społeczne z terenu województwa podlaskiego (grudzień 2019 r.) N=81

Branża	Liczba PS
handel i pozostałe usługi	22
edukacja i kultura	19
usługi dla firm, organizacji i administracji publicznej	16
rekreacja, turystyka i zakwaterowanie	15
usługi komunalne	14
gastronomia	13
budownictwo	9
informatyka	6
zdrowie i uroda	6
usługi socjalne	5
dom i ogród	4
pozostała produkcja i przemysł	4
motoryzacja	3
produkcja mebli	1
produkcja i przetwórstwo żywności	1
rolnictwo, leśnictwo, łowiectwo, rybactwo	1
ekonomia	0
usługi ochroniarskie	0

Suma liczby PS jest wyższa niż 81, gdyż niektóre PS wskazują kilka branż

Źródło: opracowanie własne na podstawie Listy przedsiębiorstw społecznych za grudzień 2019 r.

Spółdzielnie socjalne

Najbardziej popularną formą prawną wśród przedsiębiorstw społecznych są spółdzielnie socjalne. Są to podmioty, które łączą w sobie cechy przedsiębiorstwa oraz organizacji pozarządowej, pozostając przy tym na styku sektora biznesowego i społecznego. Doświadczenia ostatniego dziesięciolecia w skali kraju pokazują, że zainteresowanie ideą spółdzielczą rośnie. Według danych Ogólnopolskiego Związku Rewizyjnego Spółdzielni Socjalnych w 2018 r. na terenie całej Polski działało łącznie 1509 spółdzielni socjalnych. Najwięcej spółdzielni socjalnych funkcjonuje w województwach: wielkopolskim, śląskim oraz mazowieckim. Województwo podlaskie, pod względem liczebności spółdzielni socjalnych, znajduje się na ostatnim miejscu w rankingu województw.

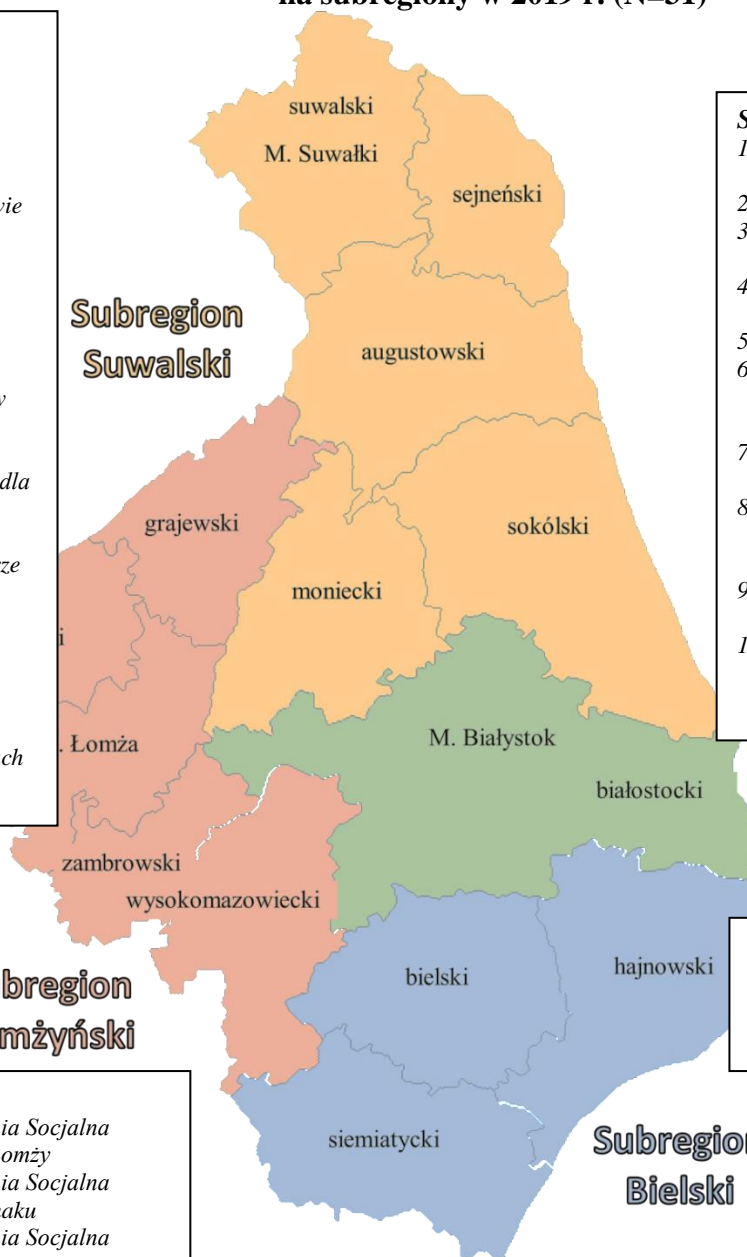
Według danych Ogólnopolskiego Związku Rewizyjnego Spółdzielni Socjalnych (OZRSS) na terenie województwa podlaskiego zarejestrowanych jest 45 spółdzielni socjalnych. Liczba ta dotyczy podmiotów zarejestrowanych w KRS, nie będących w stanie formalnej likwidacji, ale też podmiotów zarejestrowanych, lecz aktualnie nieaktywnych gospodarczo. Natomiast według danych zebranych przez Biuro Projektu Regionalnego Ośrodka Polityki Społecznej w Białymstoku czynną działalność na koniec 2019 roku na terenie województwa podlaskiego prowadziło **31 spółdzielni socjalnych**. Liczba ta wzrosła w stosunku do roku poprzedniego o 5 podmiotów.

Mapka 6. Spółdzielnie socjalne w województwie podlaskim z podziałem na subregiony w 2019 r. (N=31)

SS - 12

- 1) Spółdzielnia Socjalna "Ostoja" w Sokółce
- 2) Spółdzielnia Socjalna AFRA
- 3) Spółdzielnia Socjalna ART- BOX w Leszczewie
- 4) Spółdzielnia Socjalna Smyk i Smyczek
- 5) Spółdzielnia Socjalna Hańcza
- 6) Handlowo Usługowa Spółdzielnia Socjalna "Famaco" z siedzibą w Augustowie
- 7) Homobonus sp. z o.o.
- 8) Spółdzielnia Socjalna dla Zdrowia w Jaświłach
- 9) Spółdzielnia Socjalna Fenix w Nowym Dworze
- 10) Spółdzielnia Socjalna Marzenie
- 11) Spółdzielnia Socjalna "AVIS" w Mońkach
- 12) Wielobranżowa Spółdzielnia Socjalna "EKOSEJNY" w Sejnach

Subregion Suwalski

SS - 10

- 1) Spółdzielnia Socjalna "ACTIVE GO" w Białymstoku
- 2) Spółdzielnia Socjalna Vektor
- 3) Spółdzielnia Socjalna "Wasilków" w Wasilkowie
- 4) Spółdzielnia Socjalna "SUKURS" w Zaściankach
- 5) Spółdzielnia Socjalna Wulkanira
- 6) Studio Kreowania Wizerunku Spółdzielnia Socjalna w Zawykach
- 7) Spółdzielnia Socjalna "O&L" w Białymstoku
- 8) Wielobranżowa Spółdzielnia Socjalna "Michałowianka" w Michałowie
- 9) Spółdzielnia Socjalna "Nekropol" w Białymstoku
- 10) Centrum Integracji Społecznej i Gospodarczej Spółdzielnia Socjalna w Białymstoku

Subregion Białostocki

SS - 2

- 1) SS "Biel-Blask"
- 2) SS "Integracja" w Bielsku Podlaskim

Subregion Bielski

SS - 7

- 1) Spółdzielnia Socjalna Alexis w Łomży
- 2) Spółdzielnia Socjalna Poezja Smaku
- 3) Spółdzielnia Socjalna Kofisport
- 4) Spółdzielnia Socjalna Fenix w Łomży
- 5) Spółdzielnia Socjalna Gryfin w Łomży
- 6) Spółdzielnia Socjalna Uśmiech Zdrowia
- 7) Spółdzielnia Socjalna Przystanek

Subregion Łomżyński

Źródła: opracowanie własne

Liczba spółdzielni socjalnych na terenie województwa podlaskiego, działających aktywnie na przestrzeni ostatnich lat, ulegała zmianom. Sytuacja ta w dużej mierze wynika z realizacji projektów finansowanych zarówno ze środków Unii Europejskiej, jak i funduszy krajowych. Jak każde przedsięwzięcie biznesowe, spółdzielnie socjalne również poddawane są przez rynek naturalnej weryfikacji. Część podmiotów nie jest w stanie zbudować sobie stabilnego przychodu, pozwalającego na dalsze funkcjonowanie. W takiej sytuacji pozostaje likwidacja bądź zawieszenie działalności.

W poniższym zestawieniu tabelarycznym zaprezentowano informacje na temat głównych przyczyn zamykania PES w województwie podlaskim.

Tabela 6. Przyczyny zamykania/zawieszania PES w województwie podlaskim (N=15)

Problemy wewnętrzne	
Problem	Uszczegółowienie problemu
Nieumiejętne zarządzanie przedsiębiorstwem	<ul style="list-style-type: none"> ○ Konieczność organizacji pracy zespołu. ○ Konieczność załatwiania formalności. ○ Konieczność pozyskiwania zleceń. ○ Brak doświadczenia w zarządzaniu. ○ Brak znajomości przepisów.
Brak konkurencyjności PES	<ul style="list-style-type: none"> ○ Konieczność zdobycia i utrzymania pozycji konkurencyjnej na rynku. ○ Konieczność ciągłego rozwoju podmiotu. ○ Konieczność monitorowania konkurencji. ○ Brak odpowiedniego doświadczenia oraz brak możliwości jego pozyskania. ○ Nieodpowiednia reklama i marketing. ○ Niedopasowanie oferty do potrzeb rynku.
Problemy finansowe	<ul style="list-style-type: none"> ○ Koszty przewyższające przychody . ○ Brak rentowności PES. ○ Zachęta finansowa głównym powodem zakładania PES.
Problemy kadrowe	<ul style="list-style-type: none"> ○ Brak odpowiedniego przygotowania do podejmowania działalności zawodowej. ○ Nieodpowiednie przygotowanie do integracji społecznej. ○ Konflikty między współpracownikami. ○ Brak motywacji . ○ Zniechęcenie niepowodzeniami.
Problemy zewnętrzne	
Problem	Uszczegółowienie problemu
Problemy finansowe	<ul style="list-style-type: none"> ○ Nieefektywne dofinansowanie – koncentracja wsparcia na tworzeniu nowych podmiotów. ○ Zakończenie finansowania zewnętrznego.
Konkurencja	<ul style="list-style-type: none"> ○ Duża konkurencja w branżach, w których działają PES.
Brak świadomości społeczeństwa odnośnie działalności podmiotów ekonomii społecznej	<ul style="list-style-type: none"> ○ Negatywne skojarzenia . ○ Brak wiedzy na temat zasad działania PES.
Brak wsparcia zewnętrznego	<ul style="list-style-type: none"> ○ Nieprzychylność samorządów lokalnych do zlecania zadań.

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badania „Kondycja sektora ekonomii społecznej w województwie podlaskim”, ROPS w Białymstoku 2016

Do problemów wewnętrznych zaliczyć można brak odpowiedniego zarządzania przedsiębiorstwem. Podmioty te muszą mierzyć się z wyzwaniami takimi, jak inne przedsiębiorstwa, w tym z odpowiednią organizacją pracy zespołu, pozyskiwaniem zleceń, załatwianiem wielu formalności. Obowiązki te spadają zazwyczaj na osobę zarządzającą. W wielu przypadkach brak doświadczenia tej osoby oraz nieposiadanie odpowiednich umiejętności zarządczych powodują konieczność zamknięcia podmiotu. Mogliby tego uniknąć, gdyby posiadali szerszą wiedzę o zarządzaniu bądź mogli korzystać z bezpłatnego, profesjonalnego wsparcia zewnętrznego.

Większość spółdzielni socjalnych w województwie podlaskim działała w branżach, które charakteryzują się niskimi kosztami wejścia na rynek, np. prace porządkowe, budowlane, opiekuńcze czy gastronomiczne, co z kolei powoduje dużą konkurencję. Duża konkurencja w połączeniu z brakiem odpowiedniego doświadczenia biznesowego niejednokrotnie zmusza przedsiębiorców do zakończenia działalności. Bardzo ważnym czynnikiem mającym bezpośredni wpływ na rozpad PES są również problemy z dobraniem odpowiedniej kadry. Osoby pochodzące z grup zagrożonych wykluczeniem społecznym często mają problem z właściwym wykonywaniem obowiązków zawodowych. Wśród współpracowników dochodzi też do konfliktów prywatnych. Współpraca w PES opiera się na relacjach z obcymi sobie osobami, które pochodzą z różnych środowisk, mają różne poglądy, priorytety oraz zamiary. Zdarza się, że nie zważając na rentowność danej jednostki, działania wykonywane są w zamiarze wyłącznie chęci własnego zysku lub innych korzyści materialnych, uzyskanych kosztem całej organizacji.

Często powodem zamknięcia działalności jest również zniechęcenie się brakiem powodzenia przedsięwzięcia i brakiem motywacji do przezwyciężenia przeszkód. Do głównych powodów zamknięcia sporej części organizacji zaliczyć należy brak rentowności podejmowanych działań. Celem znacznej części podmiotów ekonomii społecznej (w tym spółdzielni socjalnych) jest wypracowanie zysku. Niejednokrotnie utrata płynności finansowej była przyczyną likwidacji wielu przedsiębiorstw społecznych.

Do problemów zewnętrznych należy zaliczyć brak odpowiedniego wsparcia finansowego. Dotychczasowe wsparcie finansowe skupia się w zasadniczej mierze na tworzeniu nowych podmiotów ekonomii społecznej (dotyczy głównie spółdzielni socjalnych). W późniejszej fazie działania, kiedy podmioty nie są jeszcze autonomiczne finansowo, nie mogą pozyskać finansowania, co często prowadzi do zamknięcia działalności. Niejednokrotnie wizja pozyskania wsparcia finansowego na założenie działalności jest głównym powodem do otwarcia podmiotu, a po zakończeniu wymaganego okresu zarządzający nie potrafią utrzymać działalności. W przypadku podmiotów innych niż spółdzielnie socjalne finansowanie zewnętrzne umożliwia prowadzenie działalności określonej w programie. Po zakończeniu finansowania i wypełnieniu wszystkich założeń programu często działalność podmiotu się kończy.

Dużym utrudnieniem dla podmiotów ekonomii społecznej jest niska świadomość społeczna dotycząca zasad ich funkcjonowania. Wielokrotnie przedstawiciele PES zmuszeni są do wyjaśniania podstaw działalności swoich przedsiębiorstw, co nie wpływa pozytywnie na chęć kontynuowania działalności. Działalność konkurencji to aspekt, na który przedstawiciele

podmiotów ekonomii społecznej nie mają bezpośredniego wpływu. Duże nasilenie firm o podobnym zakresie usług i produktów to jeden z ważniejszych czynników mających wpływ na to, że wiele podmiotów ekonomii społecznej z terenu województwa podlaskiego zamyka swoją działalność.

Spółdzielnie Inwalidów i Niewidomych

Jednym z rodzajów podmiotów ekonomii społecznej są Spółdzielnie Inwalidów (SI) i Spółdzielnie Niewidomych (SN). Oba podmioty posiadają status Zakładu Pracy Chronionej. Najaktualniejsze informacje na ich temat pochodzą z Biura Pełnomocnika Rządu do Spraw Osób Niepełnosprawnych. W 2019 r. na terenie Polski funkcjonowało łącznie 867 ZPCh, z czego 113 to SI i SN. Spółdzielnie Inwalidów oraz Niewidomych zatrudniały łącznie w monitorowanym roku 13 629 osób, z czego 10 752 stanowiły osoby z niepełnosprawnościami. Warto zauważyć, że liczba SI i SN spada systematycznie z roku na rok. Analogicznie spada również liczba osób z niepełnosprawnościami w nich zatrudnionych. W poniższym zestawieniu tabelarycznym zaprezentowano dane liczbowe na temat zatrudnienia w SI i SN w latach 2017-2019.

Tabela 7. Zatrudnienie w spółdzielniach inwalidów (SI) oraz spółdzielniach niewidomych (SN) w Polsce w latach 2017-2019

Rok	Liczba ZPCh	w tym liczba SI i SN	Zatrudnienie	w tym osób niepełnosprawnych	
			ogółem w SI i SN	w osobach	
					w %
1	2	3	4	5	5/4
2019	867	113	13 629	10 752	78,9
2018	922	119	14 857	11 818	79,5
2017	1 038	136	16 551	13 199	79,7

Źródło: Biuro Pełnomocnika Rządu do Spraw Osób Niepełnosprawnych

Z informacji uzyskanych od Krajowej Rady Spółdzielczej na terenie województwa podlaskiego funkcjonuje 10 Spółdzielni Inwalidów i Niewidomych.

Zakłady Pracy Chronionej

Zakład pracy chronionej jest przedsiębiorstwem przystosowanym do zatrudniania osób z wyższymi stopniami niepełnosprawności. Do głównych celów jego funkcjonowania należy nie tylko wypracowanie zysku, jak w każdej firmie, ale także aktywizacja zawodowa osób, które nie poradziłyby sobie na otwartym rynku pracy w oparciu o *Ustawę z dnia 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych*.

Dane ogólnopolskie Biura Pełnomocnika Rządu do Spraw Osób Niepełnosprawnych wskazują na fakt, iż na koniec 2019 r. na terenie kraju działało 867 Zakładów Pracy Chronionej, o 55 mniej niż w roku 2018 i aż 171 mniej niż w roku 2017. W 2019 r. ZPCh zatrudniały łącznie 138 483 osoby, w tym 107 903 osoby z niepełnosprawnościami. W stosunku do roku

poprzedniego liczba spadła o 5863 osoby, zaś w stosunku do roku 2017 o 21292. Z informacji pozyskanych z Wojewódzkiego Urzędu Pracy w Białymstoku wynika, że na terenie województwa podlaskiego w 2019 r. aktywnie działało 19 Zakładów Pracy Chronionej. W porównaniu do roku 2017 liczba ta spadła o 6 ZPCh.

Jednostki reintegracyjne: CIS, KIS, WTZ, ZAZ

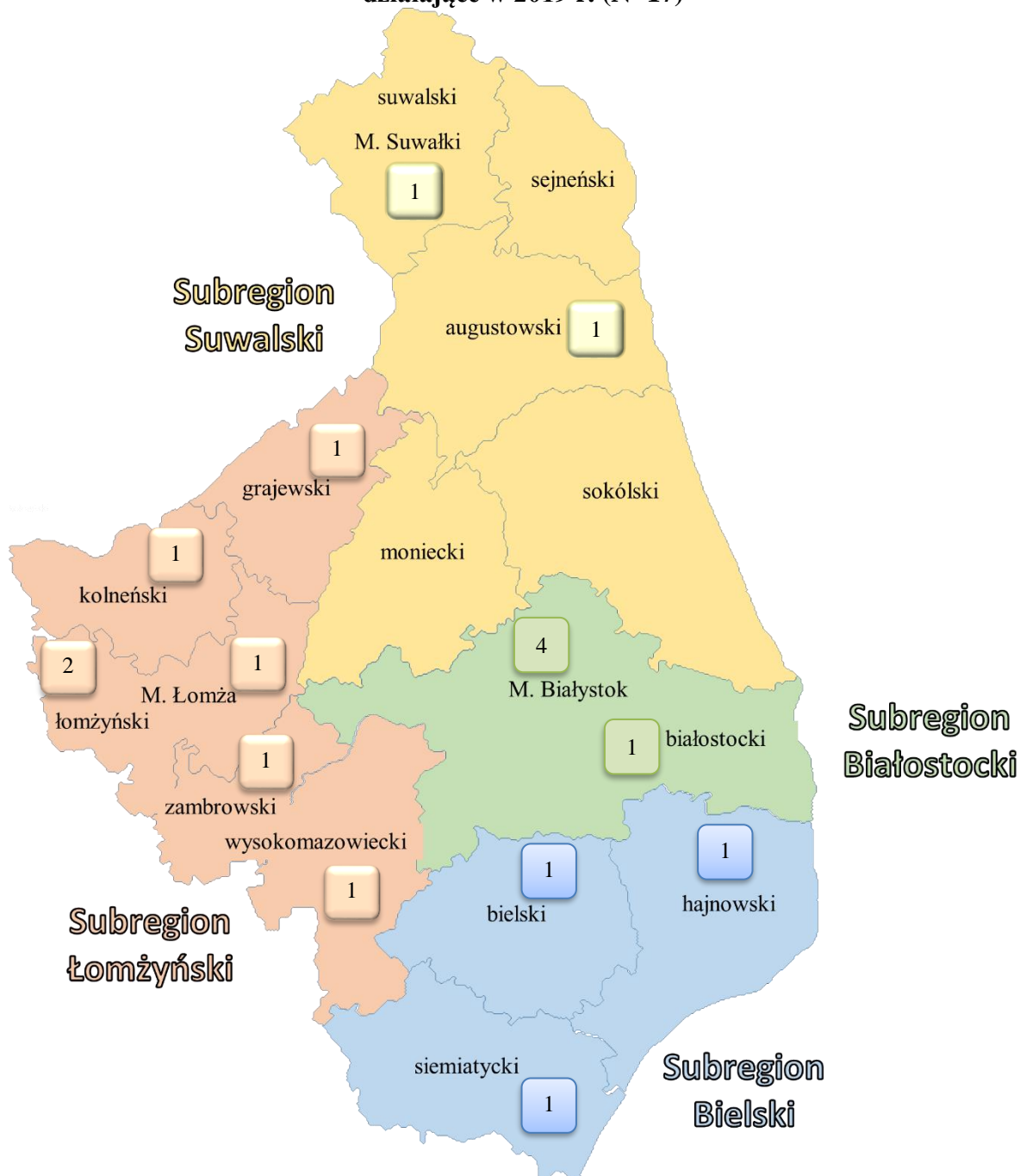
Centra Integracji Społecznej

Centrum Integracji Społecznej (CIS) to jednostka organizacyjna utworzona przez jednostkę samorządu terytorialnego lub organizację pozarządową, realizująca reintegrację zawodową i społeczną poprzez prowadzenie dla osób zagrożonych wykluczeniem społecznym programów edukacyjnych, obejmujących m.in. nabywanie umiejętności zawodowych, przekwalifikowanie lub podwyższanie kwalifikacji zawodowych oraz nabywanie innych umiejętności niezbędnych do codziennego życia³⁸. Głównym celem Centrum Integracji Społecznej jest aktywizacja zawodowa i społeczna osób długotrwale bezrobotnych, zagrożonych wykluczeniem społecznym. Centrum Integracji Społecznej jest miejscem, które daje szansę na ponowne włączenie się do życia społecznego oraz prawidłowe pełnienie ról zawodowych i rodzinnych przez uczestników CIS.

Dane Regionalnego Ośrodka Polityki Społecznej w Białymstoku pozyskane z badań własnych informują, że na terenie województwa podlaskiego w 2019 r. aktywnie działało **17 Centrów Integracji Społecznej**. Dwa Centra prowadzone były przez jednostki samorządu terytorialnego (Łomża i Grajewo), pozostałe prowadziły organizacje pozarządowe.

³⁸ <http://rynekpracy.org/x/413658>

Mapka 7. Centra Integracji Społecznej w województwie podlaskim działające w 2019 r. (N=17)

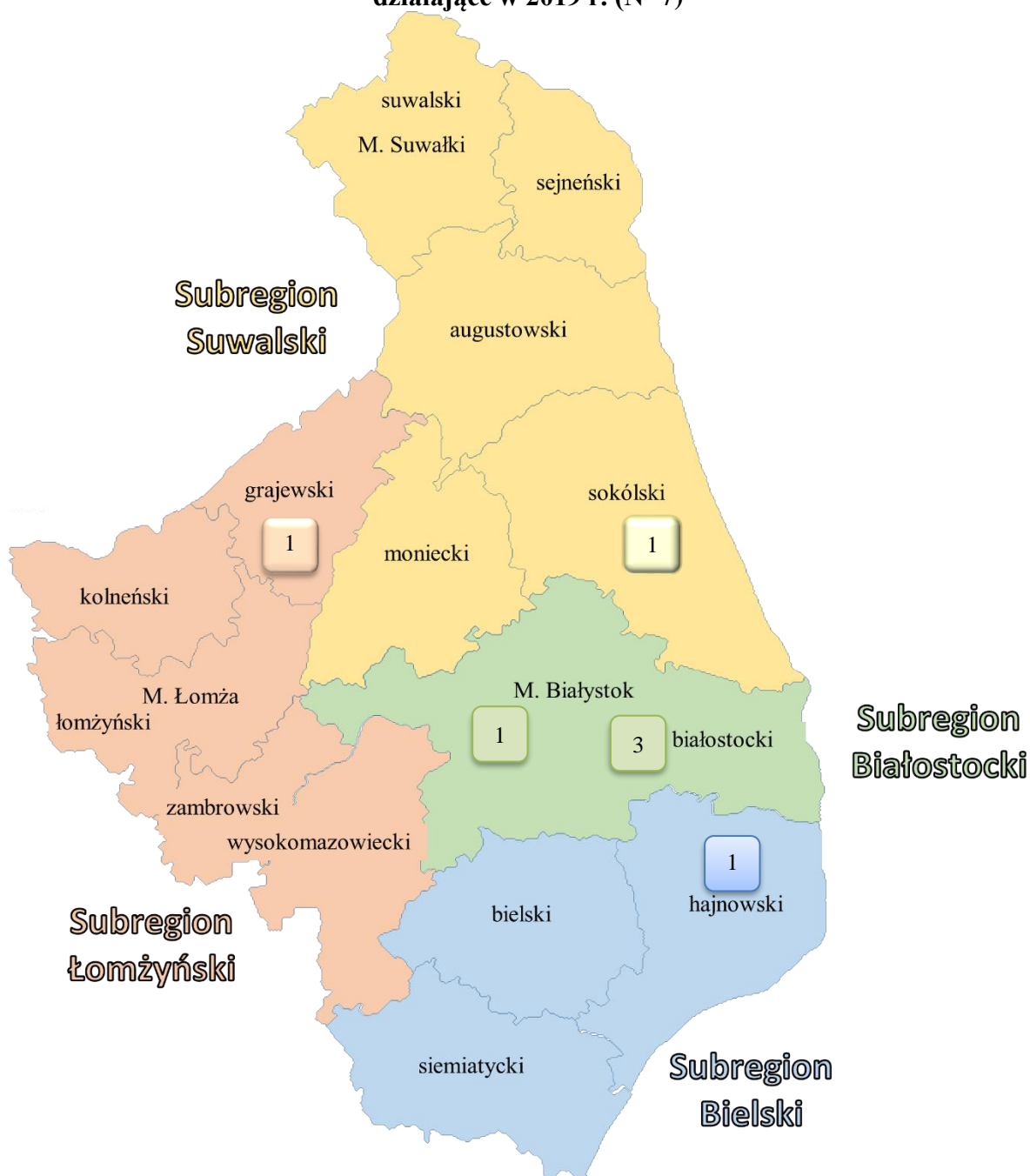
Źródło: opracowanie własne

Kluby Integracji Społecznej

Jednym z podmiotów reintegracji społeczno-zawodowej są Kluby Integracji Społecznej (KIS). Są to jednostki, których celem jest udzielenie pomocy osobom indywidualnym oraz ich rodzinom w odbudowywaniu i podtrzymywaniu umiejętności uczestnictwa w życiu społeczności lokalnej, w powrocie do pełnienia ról społecznych oraz w podniesieniu

kwalifikacji zawodowych, jako wartości na rynku pracy. KIS działa na rzecz integrowania się osób o podobnych trudnościach i problemach życiowych. To jednostka pomagająca samo organizować się ludziom w grupy, podejmować wspólne inicjatywy i przedsięwzięcia w zakresie aktywizacji zawodowej, w tym zmierzające do tworzenia własnych miejsc pracy. KIS zostaje powołany przez jednostkę samorządu terytorialnego lub organizację pozarządową.

Mapka 8. Kluby Integracji Społecznej w województwie podlaskim działające w 2019 r. (N=7)

Źródło: opracowanie własne

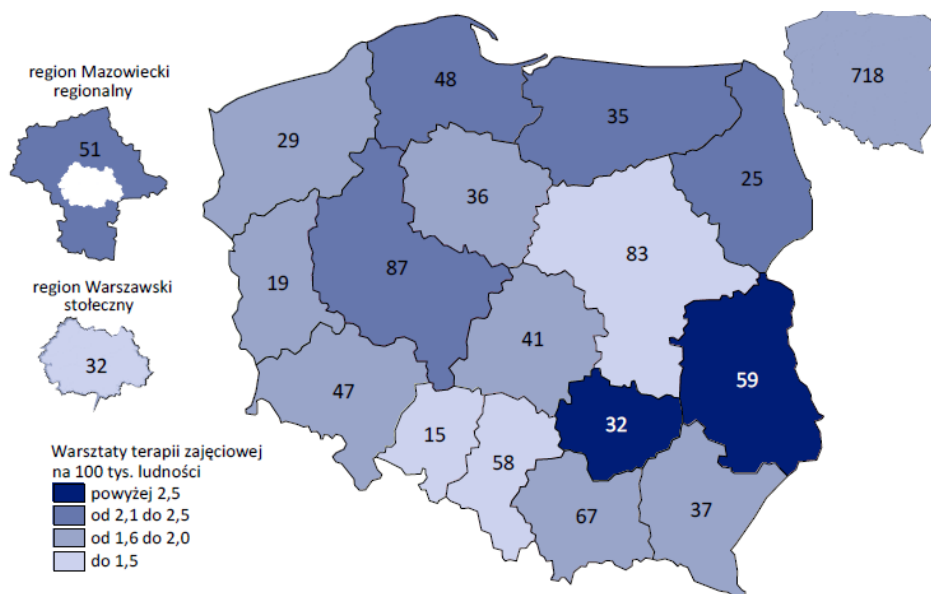
Z danych pozyskanych z rejestru Podlaskiego Urzędu Wojewódzkiego wynika, że w 2019 r. na terenie województwa podlaskiego zarejestrowanych było 8 Klubów Integracji Społecznej. Z wywiadów telefonicznych przeprowadzonych w ramach Biura Projektu ROPS wynika, że aktywną działalność w 2019 r. prowadziło 7 KIS.

Warsztaty Terapii Zajęciowej

Warsztaty Terapii Zajęciowej to placówki powołane do rehabilitacji społeczno-zawodowej osób niepełnosprawnych. Wśród zadań WTZ istotne miejsce zajmuje wsparcie osób niepełnosprawnych w uzyskiwaniu kompetencji do samodzielnego funkcjonowania w przestrzeni społeczno-zawodowej. Działania WTZ-ów opierają się na metodzie terapii zajęciowej oraz indywidualnej pracy z klientem. W WTZ osoby niepełnosprawne mają być wspierane w procesie wchodzenia na rynek pracy.

Najaktualniejsze dane Głównego Urzędu Statystycznego o liczbie Warsztatów Terapii Zajęciowej w Polsce dotyczą roku 2018. Na koniec 2018 r. aktywną działalność prowadziło 718 Warsztatów Terapii Zajęciowej, tj. o 3 więcej niż w poprzednim roku. WTZ, najczęściej w porównaniu z innymi rodzajami jednostek reintegracji społeczno-zawodowej, prowadziły organizacje non-profit – w skali kraju były one organizatorem 77,6% warsztatów. Kolejne 18,1% działało w ramach jednostek samorządu terytorialnego i instytucji im podległych, a 4,3% prowadziły inne podmioty.

Mapka 9. Warsztaty terapii zajęciowej według województw w 2018 r.

Źródło: Notatka informacyjna Centra Integracji Społecznej, Kluby Integracji Społecznej, Zakłady Aktywności Zawodowej I Warsztaty Terapii Zajęciowej w 2018 r., Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 29.11.2019 r.

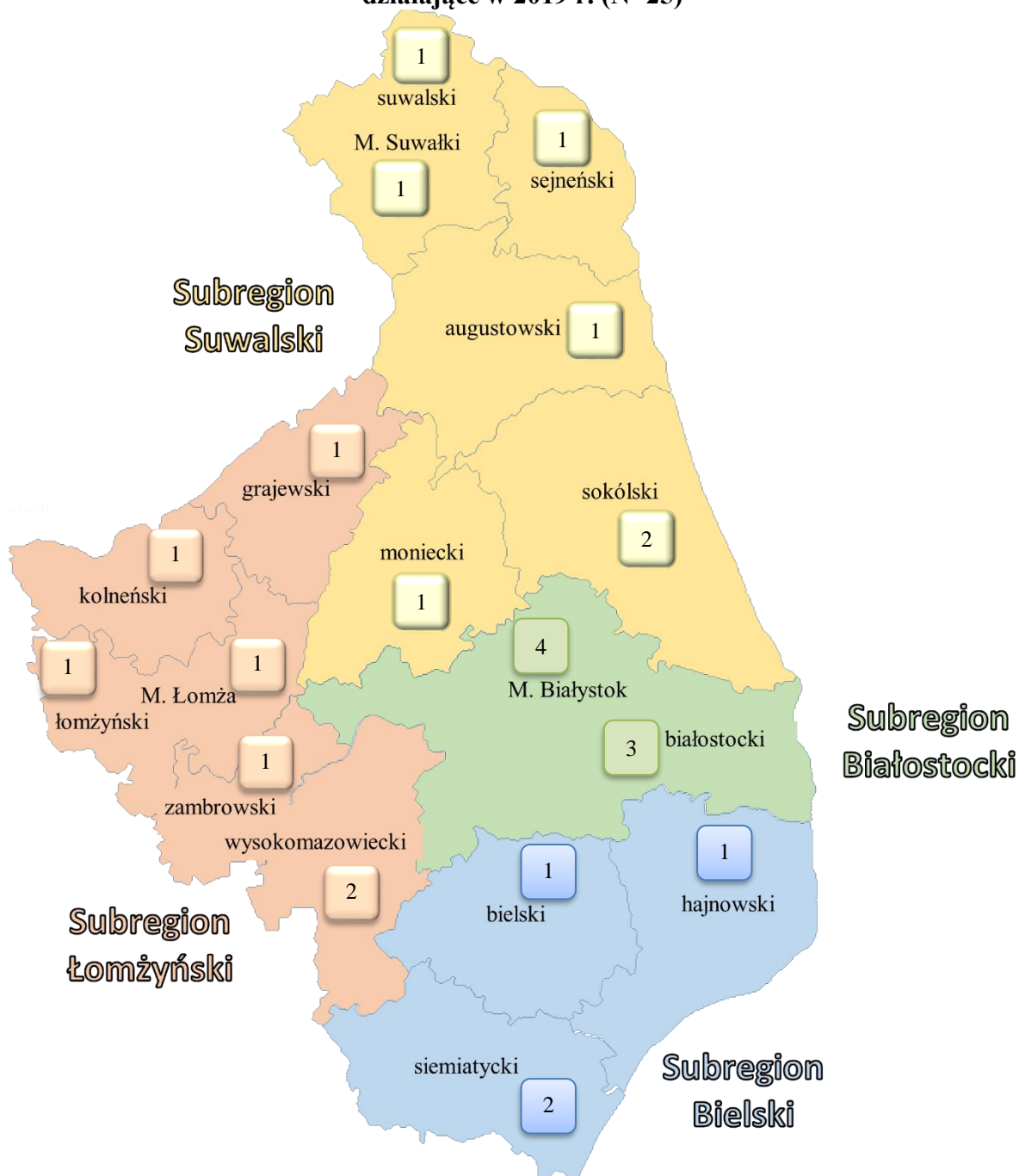
Monitoring WPRES wykazuje, iż liczba WTZ na terenie województwa podlaskiego nie zmienia się na przestrzeni lat, a analiza danych liczbowych wskazuje, że sytuacja WTZ na

„Koordynacja i monitorowanie rozwoju ekonomii społecznej w regionie”

Projekt pozakonkursowy współfinansowany ze środków Unii Europejskiej w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego

terenie województwa podlaskiego jest stabilna. Liczba warsztatów terapii zajęciowej utrzymuje się od kilku lat na tym samym poziomie – 25.

Mapka 10. Warsztaty Terapii Zajęciowej w województwie podlaskim działające w 2019 r. (N=25)

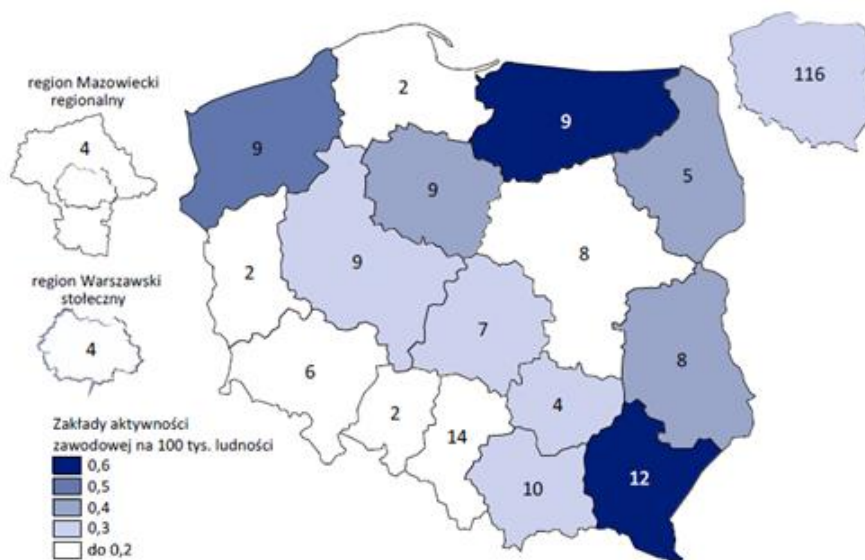
Źródło: opracowanie własne

Zakłady Aktywności Zawodowej

Jednym z podmiotów reintegracyjnych są Zakłady Aktywności Zawodowej. Są to podmioty, których głównym celem jest rehabilitacja zawodowa i społeczna osób niepełnosprawnych. Tworzą one miejsca pracy dla osób z orzeczeniem o znacznym lub umiarkowanym stopniu niepełnosprawności, u których stwierdzono autyzm, upośledzenie umysłowe lub chorobę psychiczną, jednocześnie przyczyniając się do społecznej reintegracji ich pracowników.

Z najaktualniejszych danych Głównego Urzędu Statystycznego wynika, że na koniec 2018 r. na terenie kraju działało 116 Zakładów Aktywności Zawodowej. Liczba ZAZ w porównaniu z 2017 r. wzrosła o 7 jednostek. Większość jednostek w 2018 r. (62,1%) prowadziły organizacje non-profit. W przypadku 36,2% ZAZ organem prowadzącym była jednostka samorządu terytorialnego (gminy lub powiaty), a 1,7% zakładów prowadziły spółdzielnie socjalne. Struktura organów prowadzących Zakłady Aktywności Zawodowej nie zmieniła się znacząco od 2017 r., jednakże w nowotworzonych zakładach częściej organizatorami były jednostki samorządowe.

Mapka 11. Zakłady aktywności zawodowej według województw w 2018 r.

Źródło: Notatka informacyjna Centra Integracji Społecznej, Kluby Integracji Społecznej, Zakłady Aktywności Zawodowej I Warsztaty Terapii Zajęciowej w 2018 r., Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 29.11.2019 r.

Na terenie województwa podlaskiego w 2019 r. działało **5 Zakładów Aktywności Zawodowej:**

- Zakład Aktywności Zawodowej SOWA w Lipniaku,
- Zakład Aktywności Zawodowej MY DLA INNYCH w Białymstoku,
- Zakład Aktywności Zawodowej ARGENTA w Łomży,

„Koordynacja i monitorowanie rozwoju ekonomii społecznej w regionie”

Projekt pozakonkursowy współfinansowany ze środków Unii Europejskiej w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego

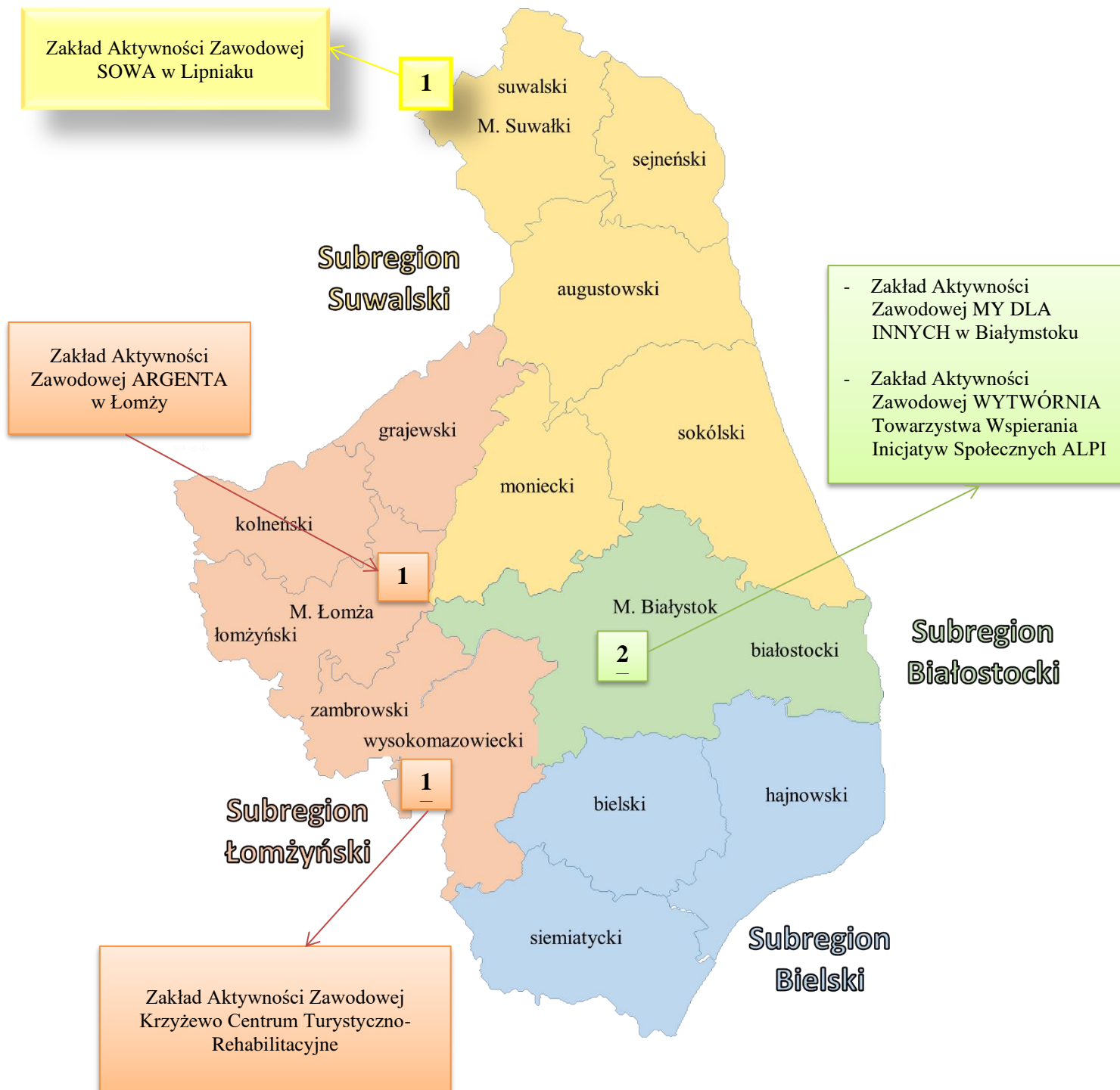
- Zakład Aktywności Zawodowej KRZYŻEWO Centrum Turystyczno-Rehabilitacyjne,
- Zakład Aktywności Zawodowej „Wytwórnia” Towarzystwa Wspierania Inicjatyw Społecznych ALPI.

Analiza danych liczbowych pozyskanych z WUP wskazuje na fakt, iż w 2019 r. Zakłady Aktywności Zawodowej z terenu województwa podlaskiego zatrudniały ogółem 230 osób, w tym 169 osób z niepełnosprawnościami. W stosunku do roku poprzedniego liczba ta była wyższa o 21 osób w ogóle i o 15 osób z niepełnosprawnościami.

„Koordynacja i monitorowanie rozwoju ekonomii społecznej w regionie”

Projekt pozakonkursowy współfinansowany ze środków Unii Europejskiej w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego

Mapka 12. Zakłady Aktywności Zawodowej w województwie podlaskim w 2019 r. (N=5)

Źródło: opracowanie własne

Inne podmioty ekonomii społecznej

W definicji ekonomii społecznej mieszczą się również:

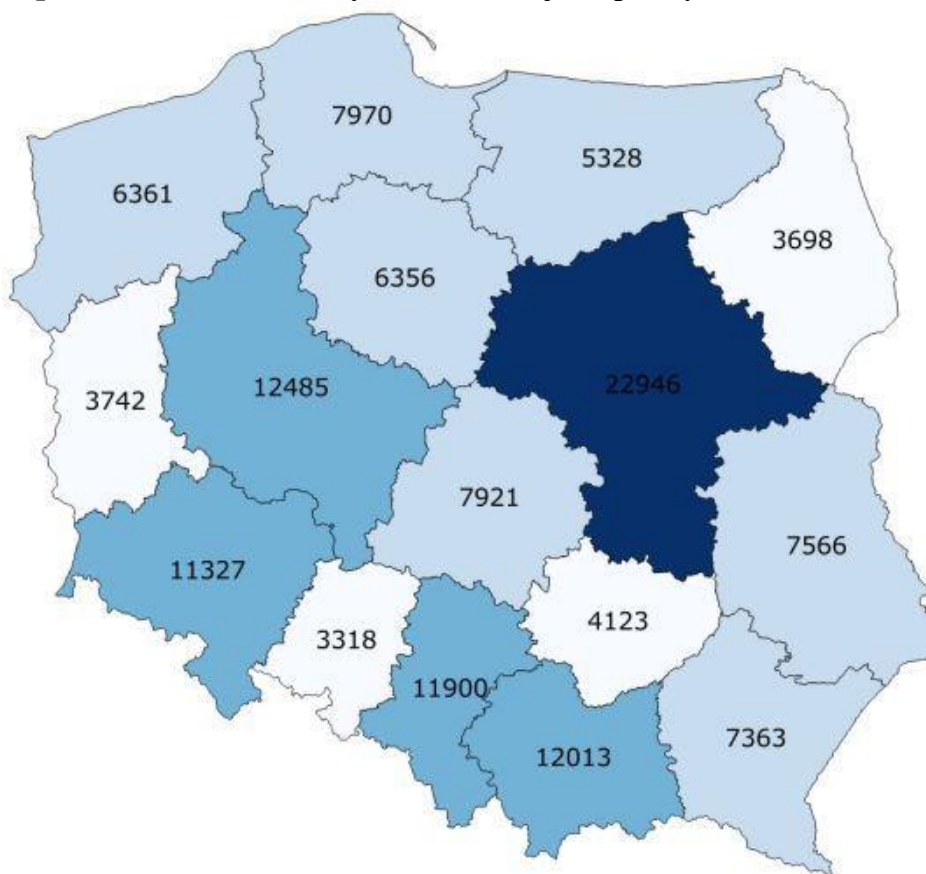
- organizacje pozarządowe,
- organizacje kościelne,
- spółdzielnie pracy,
- spółki non-profit.

Organizacje pozarządowe

Ustalenie wielkości sektora pozarządowego zarówno w skali kraju, jak i województw nie jest proste, co wynika z różnorodnego definiowania organizacji pozarządowych. Dostępne dane wskazują na fakt, iż największą grupę organizacji pozarządowych w Polsce stanowią **stowarzyszenia i fundacje** i to one tworzą tzw. wąską definicję sektora pozarządowego.

Na początku 2018 roku w Polsce było zarejestrowanych ponad 22 tysiące fundacji i niemal 112 tysięcy stowarzyszeń (wśród tych ostatnich około 16,6 tysięcy stanowiły ochotnicze straże pożarne).

Mapka 13. Liczba stowarzyszeń i fundacji na początku 2018 roku

Źródło: publicystyka.ngo.pl/sector-pozarządowy-w-2018-ile-jest-w-polsce-organizacji

W przypadku danych lokalnych, tj. dotyczących kondycji sektora pozarządowego, w województwie podlaskim najaktualniejsze dane pochodzą z 2016 r. Pierwszym źródłem informacji o NGO w województwie są dane Urzędu Statystycznego. Innym źródłem informacji są wyniki badania „Potrzeby i możliwości organizacji pozarządowych województwa podlaskiego. Raport z badania”, przeprowadzonego w 2016 r. przez Stowarzyszenie Klon/Jawor na zlecenie Urzędu Marszałkowskiego Województwa Podlaskiego. Dane pozyskane z niniejszego badania wskazują na fakt, iż podlaski sektor pozarządowy to niemal 3 tys. zarejestrowanych podmiotów. Gdyby definicję sektora poszerzyć o Ochotnicze Straże Pożarne, których w województwie jest 723, to liczba zarejestrowanych w województwie podmiotów społecznych wyniesie 3 684. Porównując tę liczbę do ogółu organizacji pozarządowych w Polsce, możemy obliczyć, że podlaski sektor pozarządowy stanowi 3% polskiego sektora pozarządowego. W całej Polsce jest zarejestrowanych 132 tys. organizacji pozarządowych, w tym niemal 17 tys. OSP.

Analiza danych liczbowych wskazuje, że najwięcej organizacji pozarządowych znajduje się w podregionie białostockim (1709), nieco mniej w łomżyńskim (1157), a najmniej w suwalskim (818). Oznacza to, że niemal połowa, a dokładnie 46%, podlaskich organizacji pozarządowych jest zlokalizowanych w podregionie białostockim.

Tabela 8. Liczba organizacji pozarządowych w województwie podlaskim w podziale na powiaty

<i>powiaty</i>	liczba organizacji
m. Białystok	1152
białostocki	358
m. Suwałki	228
sokólski	199
m. Łomża	198
wysokomazowiecki	179
augustowski	175
łomżyński	156
hajnowski	150
bielski	148
siemiatycki	140
grajewski	132
moniecki	103
suwalski	101
kolneński	96
zambrowski	90
sejneński	79
Podlaskie	3684

Źródło: „Potrzeby i możliwości organizacji pozarządowych województwa podlaskiego. Raport z badania”, Stowarzyszenie Klon/Jawor na zlecenie Urzędu Marszałkowskiego

Kiedy spojrzymy na wielkość sektora pozarządowego na wsi, w miastach i mieście wojewódzkim, to okaże się, że najwięcej organizacji zarejestrowanych jest na terenach wiejskich – 36%, czyli 1318 podmiotów. 33% podlaskich organizacji, czyli 1214 podmiotów, jest zlokalizowanych w miastach województwa (poza Białymstokiem), a 31%, czyli 1152 podmiotów, w samym Białymstoku.

Na terenie województwa podlaskiego najwięcej organizacji (971) działa w sferze wspierania i upowszechniania kultury fizycznej i sportu. Dwukrotnie mniej organizacji (470) działa w sferze nauki, szkolnictwa wyższego, edukacji, oświaty i wychowania. Nieco mniej zajmuje się kulturą i sztuką (449) oraz działalnością wspomagającą rozwój wspólnot i społeczności lokalnych (420). 322 organizacje działają w sferze pomocy społecznej, 291 – w ochronie i promocji zdrowia, a 207 zajmuje się działalnością na rzecz osób niepełnosprawnych. 205 organizacji działa w sferze podtrzymywania i upowszechniania tradycji narodowej, a 204 zajmuje się wypoczynkiem dzieci i młodzieży.

Dane na temat liczby zarejestrowanych w województwie podlaskim organizacji pozarządowych pochodzą z rejestru REGON (stan na 31 grudnia 2015 roku). Warto zauważyć, że liczba figurujących w rejestrze organizacji nie jest tożsama z faktyczną wielkością podlaskiego sektora pozarządowego. Spora część organizacji zawiesza lub kończy swoją działalność, nie wyrejestrowując się z wykazów REGON. Bazując na ostatniej weryfikacji rejestru REGON, przeprowadzonej przez Główny Urząd Statystyczny przy okazji badań organizacji w 2008 roku, można zakładać, że udział „martwych dusz” w całej populacji organizacji pozarządowych nie przekracza 25% ogółu zarejestrowanych podmiotów. Przy założeniu, że w przypadku sektora podlaskiego odsetek ten jest podobny, można szacować, że w regionie podlaskim działa 2,2 tys. organizacji pozarządowych (bez OSP).

Z badania *„Potrzeby i możliwości organizacji pozarządowych województwa podlaskiego. Raport z badania”* wynika, że organizacje pozarządowe działają zazwyczaj w kilku obszarach jednocześnie. Sytuacja, w której organizacja prowadzi działania tylko i wyłącznie w jednym obszarze, dotyczy 26% organizacji z województwa podlaskiego. Oznacza to, że pozostałe 74% podlaskich stowarzyszeń i fundacji w swojej aktywności łączy kilka obszarów tematycznych.

Najpowszechniejszym obszarem aktywności podlaskich organizacji pozarządowych jest sport, turystyka, rekreacja i hobby – aż 61% stowarzyszeń i fundacji prowadzi działania w tym zakresie. Drugą co do wielkości branżą podlaskiego sektora pozarządowego jest edukacja i wychowanie – działaniami edukacyjnymi zajmuje się 57% organizacji. Trzecia w rankingu branża to kultura i sztuka – 45% stowarzyszeń i fundacji. 25% zajmuje się rozwojem lokalnym, 20% – usługami socjalnymi i pomocą społeczną, a 18% działa w obszarze ochrony zdrowia. Inne, mniej popularne obszary aktywności podlaskich organizacji pozarządowych, to m.in. obszar ekologii i ochrony środowiska, w którym działa 16% organizacji, 12% organizacji deklaruje, że wspiera organizacje pozarządowe, a 10% zajmuje się rynkiem pracy i zatrudnieniem. Mniej niż co dziesiąta organizacja z województwa podlaskiego zajmuje się działalnością badawczo-rozwojową (8%), prawem i jego ochroną, prawami człowieka (7%), religią (6%), działalnością międzynarodową, pomocą rozwojową (6%), ratownictwem (4%), sprawami pracowniczymi, branżowymi (2%). Inną, nie dającą się

zakwalifikować w zaproponowane kategorie działalność, prowadzi 6% podlaskich stowarzyszeń i fundacji.

Wyniki badań wskazują na fakt, iż w województwie podlaskim, najpowszechniejszą formą prawną organizacji pozarządowych jest stowarzyszenie – 78%. Mniej powszechne są z kolei fundacje, których w województwie podlaskim funkcjonuje 14%, a w całej Polsce jest ich 17%. Odsetek stowarzyszeń zwykłych oraz związków stowarzyszeń jest na identycznym poziomie – odpowiednio po 7% oraz 1% w województwie podlaskim i w całej Polsce.

Wśród podlaskich stowarzyszeń i fundacji najwięcej jest organizacji najmłodszych, działających nie dłużej niż 5 lat (36%). Organizacji mających 6-10 lat oraz powyżej 15 lat jest tyle samo, czyli po 24%. Najmniej jest organizacji „w średnim wieku”, czyli liczących sobie między 11 a 15 lat – 19%.

Lokalny zasięg działania charakteryzuje 36% organizacji z województwa podlaskiego. Oznacza to, że w swojej aktywności nie wykraczają one poza granice najbliższego sąsiedztwa, np. wsi, osiedla, dzielnicy (4%) oraz gminy czy powiatu (32%). Działania o zasięgu co najwyżej regionalnym prowadzi 28% stowarzyszeń i fundacji z województwa podlaskiego. Inaczej mówiąc, nieco więcej niż co czwarta organizacja z podlaskiego działa nie szerzej niż na terenie województwa (choć może działać też na niższym, lokalnym poziomie). Kolejne 24% organizacji z regionu podlaskiego obejmuje swoimi działaniami cały kraj (mogąc jednocześnie działać na poziomie lokalnym i wojewódzkim). Na skalę międzynarodową działa 13% stowarzyszeń i fundacji z województwa podlaskiego. Oznacza to, że 37% podlaskich organizacji działa na skalę ogólnopolską lub międzynarodową.

W województwie podlaskim najczęściej podejmowaną formą działań przez organizacje pozarządowe jest organizowanie wydarzeń, np. koncertów, festynów czy zawodów, robi to 64% organizacji z regionu. Nieco mniej powszechne jest bezpośrednie świadczenie usług członkom, podopiecznym lub klientom organizacji – w ten sposób pracuje 56% podlaskich organizacji. 36% stowarzyszeń i fundacji z województwa podlaskiego prowadzi działalność informacyjną, do tego zalicza się też prowadzenie serwisów internetowych, a 31% mobilizuje i edukuje opinię publiczną dla poparcia działań organizacji oraz prowadzi kampanie społeczne. Organizacją debat, seminariów i konferencji zajmuje się 29% organizacji z województwa, a 27% animuje współpracę między organizacjami/instytucjami w Polsce, np. poprzez inicjowanie wspólnych akcji, spotkań. Reprezentowanie i rzecznictwo interesów członków, podopiecznych bądź klientów organizacji to praktyka stosowana przez 26% podlaskich organizacji, z kolei 25% uczestniczy w debatach, sporach z administracją publiczną i samorządem, np. w konsultacjach społecznych, kampaniach, protestach.

Branże spółdzielcze

W poniższym zestawieniu tabelarycznym zaprezentowano dane na temat branż spółdzielczych w województwie podlaskim. Z najaktualniejszych danych pozyskanych od Krajowej Rady Spółdzielczej wynika, że w województwie podlaskim w 2019 r. funkcjonowało łącznie 270 podmiotów o charakterze spółdzielczym. Rok wcześniej liczba ta była o 18 spółdzielni wyższa. Analizując dane liczbowe poszczególnych podmiotów warto zauważyć, że w przypadku podmiotów czynnych w działalności na przestrzeni lat 2017-2019, tylko w przypadku *Spółdzielni Samopomoc Chłopska* zanotowano wzrost w liczbie. Liczba pozostałych podmiotów pozostała bez zmian lub spadła.

W poniższym zestawieniu tabelarycznym przedstawiono dane liczbowe dotyczące poszczególnych branż.

Tabela 9. Branże spółdzielcze w województwie podlaskim w latach 2017-2019 r.

Branża	Czynna w działalności			Czynna w likwidacji		
	2017	2018	2019	2017	2018	2019
Spółdzielnie „Samopomoc Chłopska”	30	31	31	11	8	8
Spółdzielnie Mleczarskie	10	10	10	0	0	0
Spółdzielnie Ogrodniczo-Pszczelarskie	0	0	0	0	0	0
Rolnicze Spółdzielnie Produkcyjne	15	14	14	5	7	7
Spółdzielnie Kółek Rolniczych	13	13	13	6	6	6
Banki Spółdzielcze	31	31	31	0	0	0
PSS „Społem”	10	10	9	0	0	1
Spółdzielnie Mieszkaniowe	83	79	79	8	11	8
Spółdzielnie Pracy i Usług i Spółdzielnie Budowlane	11	11	11	10	9	9
Spółdzielnie Inwalidów i Niewidomych	6	6	6	1	1	1
Spółdzielnie „Cepelia”	1	1	1	0	0	0
Spółdzielnie Rzemieślnicze	1	1	1	2	2	2
Spółdzielnie Kasy Oszczędnościowo-Kredytowe	0	0	0	0	0	0
Spółdzielnie Grupy Producentów Rolnych	15	16	16	2	2	3
Inne	0	0	0	0	0	0
Razem	225	252	270	54	58	57

Źródło: Krajowa Rada Spółdzielcza, Warszawa 2020

Spółdzielnie Pracy

Dane liczbowe dowodzą, że w Polsce aktualnie istnieje ponad **700** spółdzielni pracy. Zakres ich działalności obejmuje pełen zakres produkcji i usług na terenie całego kraju. Poza takimi branżami, które są już pewną tradycją w spółdzielczości pracy, jak branża spożywcza, odzieżowa, tekstylna, obuwnicza, galanteryjna, gastronomiczna, dynamicznie rozwijają się inne. Są to przede wszystkim spółdzielnie lekarskie, farmaceutyczne czy kosmetyczne. Na uwagę zasługuje także fakt tworzenia i działania spółdzielni zabawkarskich, oświatowych i edukacyjnych, turystycznych czy dziennikarskich. W społeczeństwie informacyjnym szczególnej roli nabiera fakt tworzenia w formie spółdzielni rozgłośni radiowych, stacji telewizyjnych, redakcji prasowych czy portali internetowych.

Według danych Krajowej Rady Spółdzielczej w województwie podlaskim w 2018 r. funkcjonowało 11 spółdzielni pracy, o 6 mniej niż rok wcześniej.

Spółki non profit

Spółki non-profit (spółki z ograniczoną odpowiedzialnością i spółki akcyjne), to podmioty, które nie działają w celu osiągnięcia zysku, tylko całość dochodu przeznaczają na realizację celów statutowych oraz nie przeznaczają zysku do podziału między swoich udziałowców, akcjonariuszy i pracowników. Podmioty te mogą prowadzić działalność pożytku publicznego zgodnie z ustawą z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie. Na dzień 31 grudnia 2019 r. na terenie województwa podlaskiego funkcjonowało łącznie **17 spółek non-profit (o 2 więcej niż w roku 2018)**

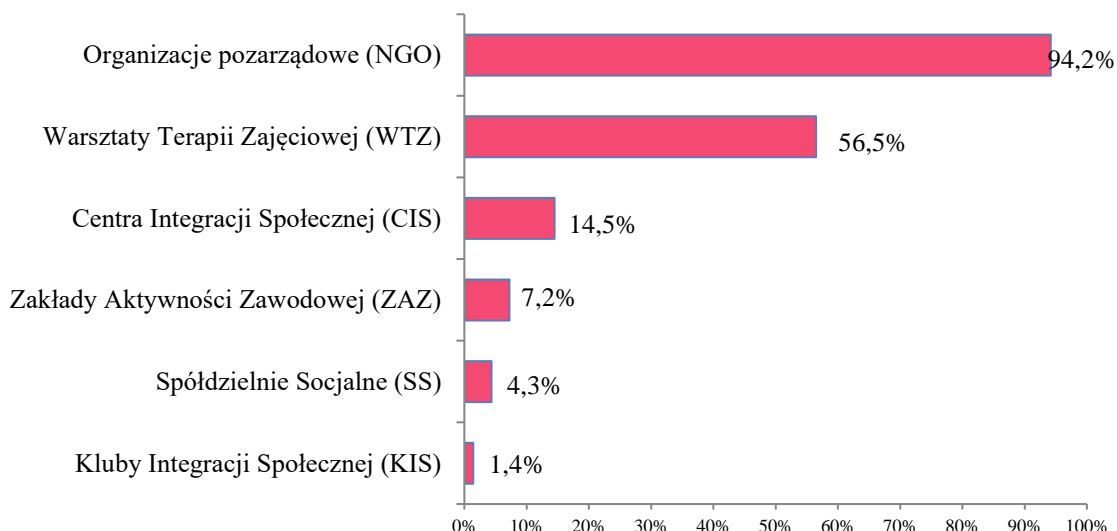
2.2 Współpraca jednostek samorządu terytorialnego z PES

W 2019 r. GUS w ramach projektu partnerskiego z MRPiPS opracował wyniki badania pilotażowego, przeprowadzonego wśród JST pt. *Rozwój ekonomii społecznej w jednostkach samorządu terytorialnego*. Z pozyskanych informacji wynika, że na terenie województwa podlaskiego 44,1% JST posiadało w 2017 r. strategię rozwoju, w których uwzględniano zagadnienia związane z rozwojem ekonomii społecznej. W porównaniu do pozostałych województw wskaźnik ten plasuje województwo podlaskie na przedostatnim miejscu w kraju. W badaniu zapytano przedstawicieli JST o możliwość założenia PES. Niespełna 4,7% podmiotów z terenu województwa podlaskiego deklaruje założenie takiego podmiotu, a tylko 0,8% JST deklaruje założenie spółdzielni socjalnej.

Z informacji Regionalnego Ośrodka Polityki Społecznej w Białymstoku (na podstawie badania CATI „*Współpraca jednostek samorządu terytorialnego z podmiotami ekonomii społecznej na terenie województwa podlaskiego*”) wynika, że 58,8% jednostek samorządu terytorialnego (OPS/PCPR) z terenu województwa podlaskiego współpracuje z podmiotami ekonomii społecznej. JST współpracujące z podmiotami ekonomii społecznej zdecydowanie najczęściej (94,2%) podejmują współpracę z organizacjami pozarządowymi (NGO). Stosunkowo często współpraca ma także miejsce pomiędzy podlaskimi JST a Warsztatami

Terapii Zajęciowej (56,5%). Współpraca z pozostałymi rodzajami podmiotów ekonomii społecznej odbywa się na mniejszą skalę. Na współpracę z Centrami Integracji Społecznej najczęściej wskazują przedstawiciele jednostek samorządowych zlokalizowanych na terenie powiatu augustowskiego (66,7%), z Klubami Integracji Społecznej reprezentacji powiatu białostockiego (11,1%), z Warsztatami Terapii Zajęciowej JST z powiatu monieckiego (100%) oraz miasta powiatowego Łomża (100%), z Zakładami Aktywności Zawodowej jednostki z powiatu kolneńskiego (33,3%) oraz Suwałk (33,3%), natomiast współpraca ze Spółdzielniami Socjalnymi, zgodnie z deklaracjami respondentów, w największej skali ma miejsce w miastach na prawach powiatu takich jak Suwałki (33%) oraz Łomża (50%). Należy także podkreślić, iż z organizacjami pozarządowymi współpracuje najmniejszy odsetek JST działających na obszarze powiatu siemiatyckiego (60%).

Wykres 12. Rodzaje podmiotów ekonomii społecznej, z którymi współpracują JST z województwa podlaskiego (N=69)

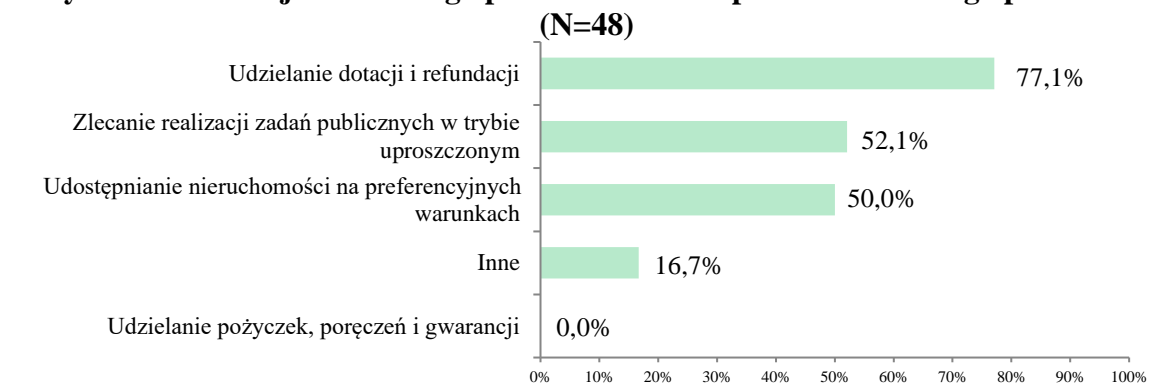

Źródło: Raport badawczy „Współpraca jednostek samorządu terytorialnego z podmiotami ekonomii społecznej na terenie województwa podlaskiego”, Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej w Białymstoku 2016

Najczęściej współpraca ma miejsce w obszarze pomocy społecznej i socjalnej (71% wskazań), sportu, turystyki i rekreacji (63,8%) oraz kultury i sztuki (59,4%). Najrzadziej natomiast jednostki samorządu terytorialnego współpracują z PES w obszarze działalności na rzecz równych praw kobiet i mężczyzn (20,3%), ochrony praw konsumentów (15,9%) oraz rozwoju techniki, wynalazczości i innowacyjności (7,2%).

W przypadku współpracy finansowej JST najczęściej udziela dotacji oraz refundacji (77,1%). Nieco ponad 50% badanych JST zleca realizację zadań publicznych w trybie uproszczonym oraz udostępnia nieruchomości na preferencyjnych warunkach. Inne rodzaje wsparcia to sponsoring oraz zwolnienia od podatków.

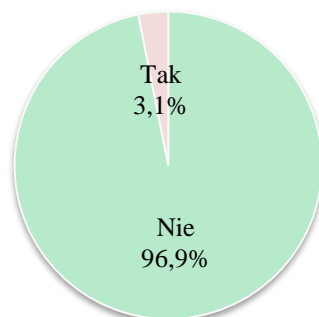
Wykres 13. Rodzaje udzielanego podmiotom ES wsparcia finansowego przez JST

Źródło: Raport badawczy „Współpraca jednostek samorządu terytorialnego z podmiotami ekonomii społecznej na terenie województwa podlaskiego”, Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej w Białymstoku 2016

Jedną z form współpracy JST i PES jest udzielanie podmiotom ekonomii społecznej klauzul w zamówieniach publicznych. Na terenie województwa podlaskiego takiej formy wsparcia udziela 3,1% JST.

Wykres 14. Udzielanie przez JST klauzul społecznych dla PES w zamówieniach publicznych (N=64)

Źródło: Raport badawczy „Współpraca jednostek samorządu terytorialnego z podmiotami ekonomii społecznej na terenie województwa podlaskiego”, Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej w Białymstoku 2016

Tak niski odsetek gmin i powiatów spowodowany jest brakiem takiej potrzeby zarówno ze strony podmiotów ES jak i JST (54,8%). Inne powody to: niezlecenie zamówień publicznych (9,7%), a także brak wystarczającej wiedzy na temat zasad udzielania klauzul (6,5%).

Współpraca pozafinansowa JST z PES najczęściej przybiera postać wzajemnej wymiany informacji na temat planowanych działań (95,3%), dzielenia się specjalistyczną wiedzą i doświadczeniem (87,5%), a także informowania się o planowanych kierunkach działalności (85,9%). Natomiast najrzadziej pozafinansowa współpraca skupia się w takich obszarach jak wyłanianie oraz wykształcanie lokalnych liderów społecznych (31,1%), wspólne organizowanie seminariów i konferencji (40,6%) oraz zawiązywanie umów partnerstwa (42,2%).

„Koordynacja i monitorowanie rozwoju ekonomii społecznej w regionie”

Projekt pozakonkursowy współfinansowany ze środków Unii Europejskiej w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego

Wykres 15. Rodzaje pozafinansowej współpracy pomiędzy JST a podmiotami ES (N=64)

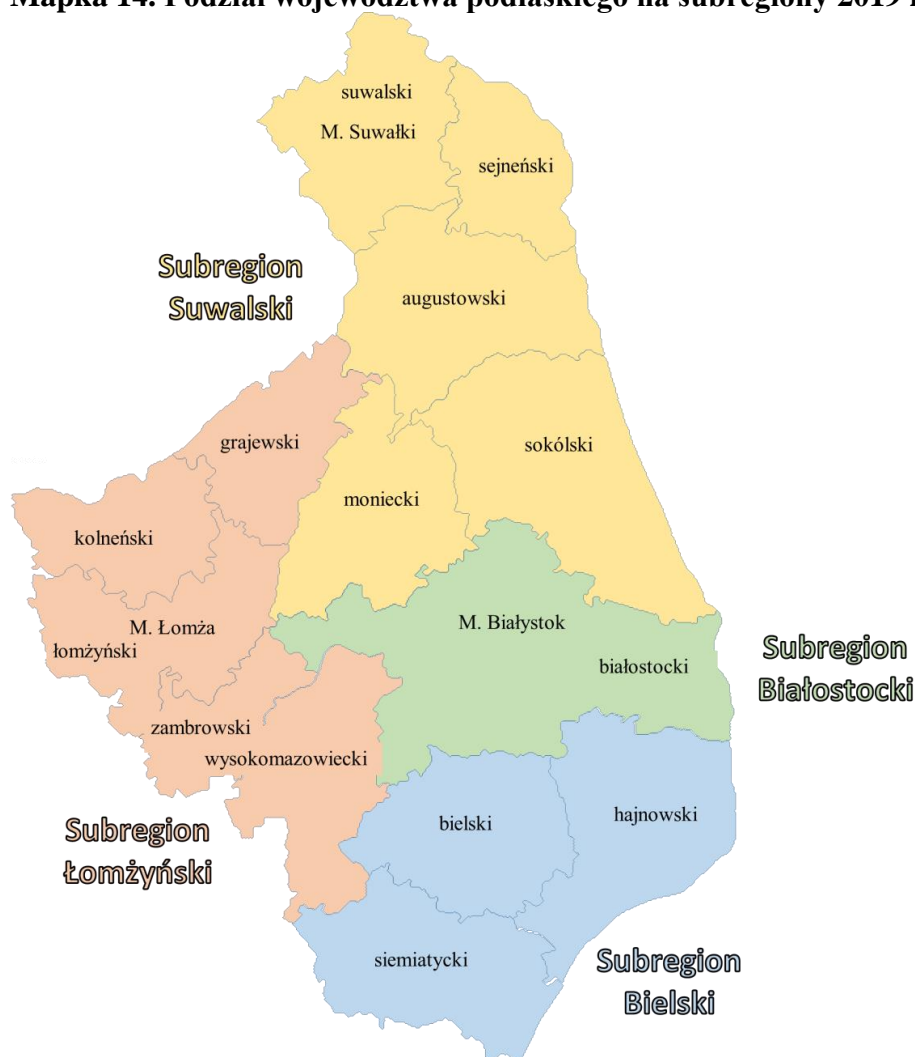

Źródło: Raport badawczy „Współpraca jednostek samorządu terytorialnego z podmiotami ekonomii społecznej na terenie województwa podlaskiego”, Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej w Białymstoku 2016

2.3 System wsparcia ES - Ośrodki Wsparcia Ekonomii Społecznej

Ośrodki Wsparcia Ekonomii Społecznej to podstawowe instytucje wspierające przedsiębiorstwa społeczne, których główną rolą jest świadczenie usług doradztwa dla istniejących podmiotów ekonomii społecznej oraz prowadzenie szkoleń skierowanych do osób zainteresowanych założeniem przedsiębiorstwa społecznego czy ekonomizacją swojej organizacji pozarządowej. W 2019 r. województwo podlaskie podzielone było na cztery subregiony.

Mapka 14. Podział województwa podlaskiego na subregiony 2019 r.

Źródła: opracowanie własne

Poniżej przedstawiono informacje na temat realizatorów projektów OWES w województwie podlaskim:

Subregion Suwalski

- Ośrodek Wsparcia Ekonomii Społecznej w Suwałkach** realizowany przez Agencję Rozwoju Regionalnego ARES S.A. w Suwałkach (lider) oraz Fundację Rozwoju Przedsiębiorczości w Suwałkach.

Subregion Bielski

- Wzmocnienie roli ekonomii społecznej w subregionie bielskim** realizowany przez Fundację Biznes i prawo (lider) w partnerstwie ze Stowarzyszeniem Europartner Akademicki Klub Integracji Europejskiej w Białymstoku oraz Powiatem bielskim.

Subregion Łomżyński

- Rozwój Ekonomii Społecznej** realizowany przez Stowarzyszenie Europartner Akademicki Klub Integracji Europejskiej w Białymstoku (lider) w partnerstwie z powiatem zambrowskim i powiatem kolneńskim.

Subregion Białostocki

- Białostocki Ośrodek Wsparcia Ekonomii Społecznej** realizowany przez Fundację Biznes i Prawo w Białymstoku (lider) w partnerstwie z Podlaską Federacją Organizacji Pozarządowych oraz Podlaskim Uniwersytetem Trzeciego Wieku w Białymstoku.

SPIS TABEL

Tabela 1. Potencjalne kierunki rozwoju ekonomii społecznej	25
Tabela 2. Liczba ludności w województwie podlaskim wg. podregionów (stan na 31.12.2018 r.)	45
Tabela 3. Podmioty gospodarcze w woj. podlaskim według form organizacyjno-prawnych oraz powiatów na 31.12.2018 r.	49
Tabela 4. Szkoły ponadgimnazjalne i ponadpodstawowe dla młodzieży w województwie podlaskim w roku szkolnym 2018/2019	52
Tabela 5. Formy prawne przedsiębiorstw społecznych w województwie podlaskim.....	57
Tabela 6. Przyczyny zamykania/zawieszania PES w województwie podlaskim (N=15).....	61
Tabela 7. Zatrudnienie w spółdzielniach inwalidów (SI) oraz spółdzielniach niewidomych (SN) w Polsce w latach 2017-2019	63
Tabela 8. Liczba organizacji pozarządowych w województwie podlaskim w podziale na powiaty	73
Tabela 9. Branże spółdzielcze w województwie podlaskim w latach 2017-2019 r.....	76

SPIS WYKRESÓW

Wykres 1. Zasoby instytucjonalne z obszaru ekonomii społecznej w województwie podlaskim w 2019 r.....	13
Wykres 2. Jednostki reintegracyjne w województwie podlaskim w latach 2013-2019.....	16
Wykres 3. Liczba mieszkańców województwa podlaskiego w latach 2010 - 2019	45
Wykres 4. Prognozowana liczba ludności w województwie podlaskim w latach 2019-2050. 46	
Wykres 5. Liczba podmiotów gospodarki narodowej w rejestrze REGON na 10 tys. ludności w latach 2010-2018 w województwie podlaskim	47
Wykres 6. Stopa bezrobocia rejestrowanego w powiatach województwa podlaskiego w roku 2010, 2014 i 2018 (%).....	50
Wykres 7. Ludność ogółem wg BAEL wg typu wykształcenia w województwie podlaskim w latach 2001-2018 (tys. osób)	53
Wykres 8. Liczba przestępstw stwierdzonych przez Policję w zakończonych postępowaniach przygotowawczych w latach 2002-2018 w województwie podlaskim	53
Wykres 9. Liczba przestępstw stwierdzonych przez Policję w zakończonych postępowaniach przygotowawczych (rok 2013, 2016 i 2018).....	54
Wykres 10. Wskaźniki zasięgu ubóstwa w województwie podlaskim w latach 2011-2018 - % osób w gosp. dom. o wydatkach poniżej:	55
Wykres 11. Branże w jakich działają przedsiębiorstwa społeczne z terenu województwa podlaskiego (grudzień 2019 r.) N=81	59
Wykres 12. Rodzaje podmiotów ekonomii społecznej, z którymi współpracują JST z województwa podlaskiego (N=69).....	78
Wykres 13. Rodzaje udzielanego podmiotom ES wsparcia finansowego przez JST (N=48)..	79
Wykres 14. Udzielanie przez JST klauzul społecznych dla PES w zamówieniach publicznych (N=64)	79
Wykres 15. Rodzaje pozafinansowej współpracy pomiędzy JST a podmiotami ES (N=64) ..	80

SPIS MAPEK

Mapka 1. Obszary zagrożone trwałą marginalizacją	12
Mapka 2. Jednostki reintegracyjne w województwie podlaskim w 2019 r.....	14
Mapka 3. Województwo podlaskie w 2019 r. – podział administracyjny	44
Mapka 4. Podmioty gospodarki narodowej w 2018 r. w województwie podlaskim	48
Mapka 5. Przedsiębiorstwa społeczne w województwie podlaskim z podziałem na subregiony w 2019 r.....	58
Mapka 6. Spółdzielnie socjalne w województwie podlaskim z podziałem na subregiony w 2019 r. (N=31)	60
Mapka 7. Centra Integracji Społecznej w województwie podlaskim działające w 2019 r. (N=17).....	65
Mapka 8. Kluby Integracji Społecznej w województwie podlaskim działające w 2019 r. (N=7).....	66
Mapka 9. Warsztaty terapii zajęciowej według województw w 2018 r.....	67
Mapka 10. Warsztaty Terapii Zajęciowej w województwie podlaskim działające w 2019 r. (N=25).....	68
Mapka 11. Zakłady aktywności zawodowej według województw w 2018 r.....	69
Mapka 12. Zakłady Aktywności Zawodowej w województwie podlaskim w 2019 r. (N=5)..	71
Mapka 13. Liczba stowarzyszeń i fundacji na początku 2018 roku.....	72
Mapka 14. Podział województwa podlaskiego na subregiony 2019 r.	81

SPIS RYSUNKÓW

Rysunek 1. Kierunki rozwoju usług społecznych w subregionach województwa podlaskiego	27
--	----
